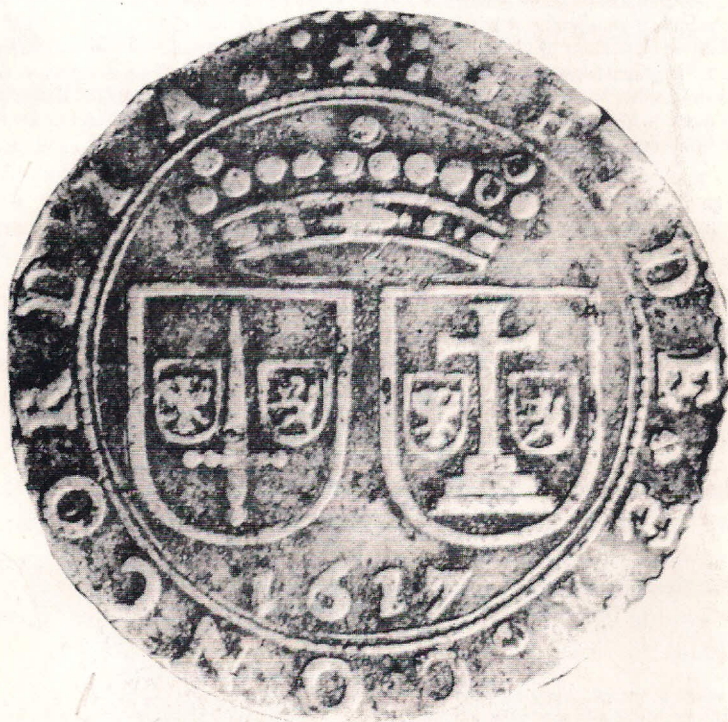

HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de
Geschiedkundige
Vereniging
Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, de stad Aalst en de stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:

Leden: 550 fr. - Steunende leden: 800 fr. - Beschermende leden: 1.200 fr.
Te storten op rek. 000-0586911-61 van Het Land van Aalst,
Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid "Het Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, Frits Van Acker, Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijk (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:

Luc Robijns, voorzitter

Marcel Cock, ondervoorzitter

Basiel Boel (erebestuurslid), Lieve De Mecheleer, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele (beheerder), Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (verslaggever).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Geert Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
tel. en fax (09) 360 19 04

Redactiesecretariaat en toezending kopij:

Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. (054) 33 73 27

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Verantwoordelijke uitgever: Dirk Van de Perre

Zetel van de vereniging: Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade

Kaftontwerp: Bart Maris

Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke (055) 21 14 04

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

ISSN 0778-7731

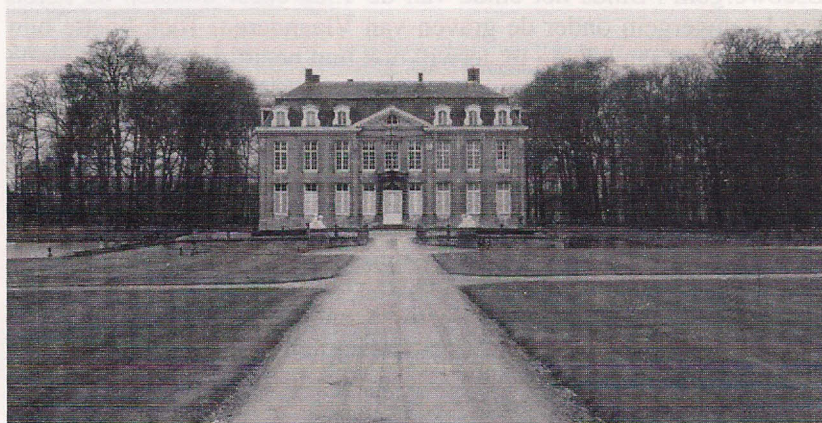

EEN NIEUW LICHT OP DE DATERING VAN HET KASTEEL EN HET PARK VAN LEEUWERGEM

*Ignace DE TEMMERMAN en
Koenraad DE WOLF*

Het kasteel van Leeuwerghem, dat zich op het grondgebied van Elene situeert, is een van de gebouwen van het Land van Aalst met het grootste aantal bibliografische referenties. Volkomen terecht overigens want het domein, met aansluitend een bos van 32,7 ha, behoort dan ook tot de fraaiste 18de-eeuwse realisaties in Vlaanderen. Aan de hand van enkele nieuwe ontdekkingen moeten de ontstaansgeschiedenis van het huidige kasteel en de parkaanleg grondig worden herzien.

Na een korte historische schets van de omgeving van het kasteel en een bespreking van de traditionele zienswijze op de datering, gaan we in deze bijdrage dieper in op de inhoud en de betekenis van het nieuw ontdekte bronnenmateriaal.

Het huidige kasteel van Leeuwerghem: zicht op kasteel en park

1. Leeuwerghem en Elene

Vanaf de 11de eeuw werden Leeuwerghem en Elene door dezelfde feodale heer bestuurd, hoewel ze tot de Franse Revolutie autonome heerlijkheden vormden. De heerlijkheid Leeuwerghem was een allodiaal goed, in de 12de eeuw uit het Land van Zottegem voortgekomen, terwijl Elene een leen was van het Leenhof van Gavere met het neerhof als foncier. Men heeft dit neerhof vanaf de Middeleeuwen eigenaardig genoeg steeds het 'hof te Leeuwerghem' genoemd, maar

het lag - evenals het later gebouwde kasteel - binnen de parochiegrenzen van Elene. Hoewel we binnen dit korte plaatsbestek niet dieper willen ingaan op deze paradoxale naamgeving en de ingewikkelde feodale complicaties voor Elene en Leeuwerghem, vermelden we dat het 'hof te Leeuwerghem' - dat mogelijk in oorsprong een Germaans 'Einzelhof' was - wellicht vrij laat (in de 10de -11de eeuw) het domaniaal en heerlijk gezag over een aantal tenures in Elene en Leeuwerghem en over de 'insetenen' van deze dorpen verwierf[1]. Tot diep in de 17de eeuw waren het de pachters van het neerhof die tevens optraden als de baljuw van de heer. In de 11de-12de eeuw waren het de machtige heren van Zotteghem die het hof te Leeuwerghem en de feodale rechten over Elene en Leeuwerghem bezaten en rond het midden van de 13de eeuw ontstond het huis van de heren van Leeuwerghem[2]. Robrecht (+1271), een jongere zoon van Giselbrecht (+1245) - de heer van Ressegem, Massemen, Leeuwerghem en door zijn huwelijk ook van Kalken en Laarne - moest genoeg nemen met één domein uit de erfenis van zijn vader, namelijk het 'hof te Leeuwerghem'. Sinds het einde van de 13de eeuw dienden de heren van Leeuwerghem onder de graven van Vlaanderen. Toch boette hun sociale status aan belang in, terwijl ook hun bezittingen aan het einde van de 14de eeuw in omvang beperkt bleven[3]. Wel waren ze in het bezit van een woning te Gent, waar zij een vaste verblijfplaats hadden.

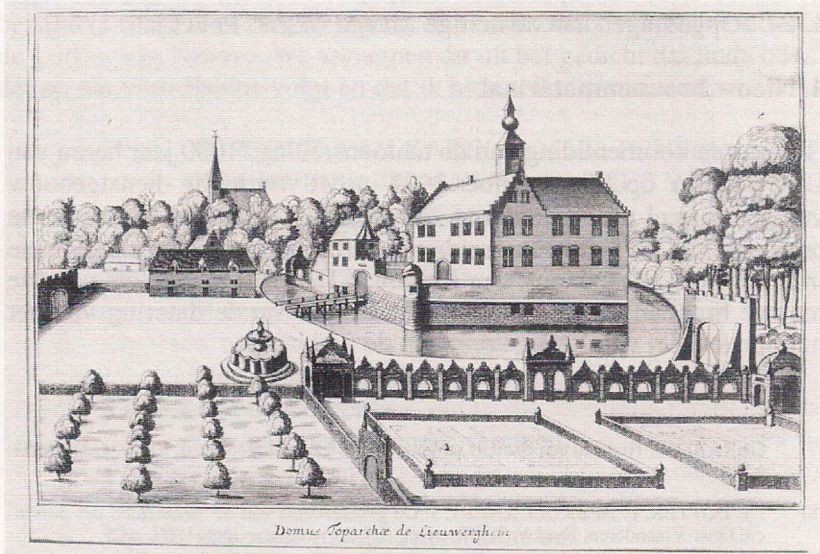
2. De drie kastelen van Leeuwerghem

Na het overlijden in 1397 van Giselbrecht, de laatste mannelijke afstammeling uit het huis van Leeuwerghem die tevens de bezitter was van de heerlijke rechten over Leeuwerghem en Elene, erfde zijn enige dochter Elizabeth het domein. Deze huwde tussen 1400 en 1409

- [1] DE TEMMERMAN, I. Het middeleeuws domein van Leeuwerghem - Elene. Een bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van deze dorpen voor 1300, in: *Handelingen van het Zotteghems Genootschap voor Geschiedenis*, III, 1987, pp. 157-179.
- [2] Voor een overzicht van de middeleeuwse heren van Leeuwerghem: DE TEMMERMAN, I. De heren van Leeuwerghem in de schaduw van de Middeleeuwen: een kritische rectoring van het genealogisch model van F. Gérard en De Potter en Broeckaert, in: *Handelingen van het Zotteghems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, II, 1985, pp. 133-139.
Voor een overzicht van de heren van Leeuwerghem sinds de Middeleeuwen: DE WOLF, K. *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Barok, Rococo & Classicisme. Zotteghem*, 1998. pp. 117-121. (Addendum).
- [3] Dit weten we heel precies uit SAG. Registers van de schepenen van Gedele - schepenenjaar 1399-1400, fol. 261 r & v. Dit is een staat van goed, opgesteld na het overlijden van Giselbrecht van Leeuwerghem in de zomer van 1397. De van Leeuwerghems bezitten op dat ogenblik ongeveer 60 bunder land, waarvan 55 bunder verpacht is. Hun geldelijke inkomsten aan pachten en renten zijn ongeveer vier maal zo groot als de jaarlijkse pacht som betaald door de uitbater van het hof te Leeuwerghem.

Robrecht van Massemen[4]. Elizabeth en Robrecht of - meer waarschijnlijk - hun dochter Beatrix en Rogier van Heule lieten tussen 1400 en 1453 het 'eerste' kasteel van Leeuwerghem naast het neerhof optrekken[5]. Met betrekking tot deze, ongetwijfeld versterkte, middeleeuwse burcht bleven geen verdere gegevens bewaard. Het kasteel lag er op het einde van de 16de eeuw, waarschijnlijk als gevolg van de godsdienstoorlog, vervallen bij. In 1610 verwierf Margaretha Pijnssen van der Aa de ruïne en ook het neerhof en de daarbij horende heerlijke rechten over Elene en Leeuwerghem voor de som van 40.100 gulden parisis. Vervolgens kwam in 1625 op dezelfde mote het 'tweede' kasteel tot stand, dat enkele jaren later in beeld werd gebracht in het boek 'Flandria Illustrata' van Sanderus[6]. Bij de verkoop van het domein in 1707 ging het complex voor 38.000 gulden over in handen van de familie d'Heyne.

Het tweede kasteel van Leeuwerghem, zoals het afgebeeld werd in Flandria illustrata (1644)

- [4] BALTHAU, E.. Robrecht van Massemen, heer van Massemen, Westrem, Hemelveerdem, Beerlegem, Sint-Martens-Lierde, Sint-Maria-Lierde, Parike, Leeuwerghem en Elene, in: Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde, VII, 1995, p. 153.
- [5] Zie voor die datering: DE TEMMERMAN, I. Een nieuw licht op de datering van het oudste kasteel van Leeuwerghem, in: Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde, IV, 1989, pp. 137-140.
- [6] SANDERUS, A. Flandria Illustrata. Keulen, 1641-44. Nederlandse bewerking: Verheerlijkt Vlaandre. Delen I-III. Leiden/Rotterdam/'s-Gravenhage, 1735.

3. De traditionele datering van het huidige kasteel

In 1853 vermeldt de Gentenaar François Gerard in zijn monografie 'Histoire des anciens seigneuries de Leeuwergem et d' Elene' dat Gaspar d'Heyne in 1724, vijf jaar na het overlijden van zijn vader Louis-François, die het gebouw had gekocht, het huidige kasteel van Leeuwergem voltooid. Vermoedelijk steunde hij voor die datering op een mondelinge mededeling van de toenmalige eigenaar van het kasteel, graaf Charles-Joseph d'Hane (1782-1858)[7]. Op het einde van de 19de eeuw namen de geschiedschrijvers De Potter en Broeckart deze informatie over in hun dorpsgeschiedenis van Leeuwergem [8] ... en in hun spoor ook zeer veel 'kastelenboeken' [9] en geschriften die over het domein werden gepubliceerd. Met betrekking tot de datering van de kapel op de eerste verdieping van het kasteel staat links boven de deur het opschrift: 'Beatae V. Mariae dedicatum. Anno 1764' (Opgedragen aan de heilige Maagd Maria. In het jaar 1764).

4. Nieuw bronnenmateriaal

Tijdens de voorbereiding van de tentoonstelling '1000 jaar heren van Leeuwergem' op 13 september 1998 in het voormalig dienstgebouw van het kasteel naar aanleiding van de Open Monumentendag en de promotie van de architectuurgids over 'Barok, rococo en classicisme in Zuid-Oost-Vlaanderen' van Koenraad De Wolf, ontdekten we drie nieuwe bronnen die een nieuw licht werpen op de datering van het huidige kasteel van Leeuwergem en de parkaanleg.

- [7] GERARD, F. Histoire des anciens seigneuries de Leeuwergem et d' Elene. Gent, 1853. p. 78.
- [8] DE POTTER, F. en BROECKAERT, J. De geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Deel V, 3, aflevering 6, Leeuwergem. Gent, 1897. p.25.
- [9] We vermelden onder meer DHANENS, E., Kastelen in België, in Spiegel Historiae, 7, 6, 1972, pp. 340-49. DUMONT, G.-H., Châteaux en Belgique. Kastelen in België. Castles of Belgium. Schlösser in Belgien, Brussel, 1992, pp. 202-203. GRYPDONCK, M. & VERBAERE, H., Gulden spiegel van Oostvlaanderen, Gent, 1959, p. 42. NN. Het kasteel van Leeuwergem. In de voetsporen van Louis XV, in Stenen Mysteries in de Vlaamse Ardennen, Ronse, 1989, pp. 27-30. H.V.L., Leeuwergem, in GENICOT, L., Kastelen en buitenplaatsen, Brussel, 1977, pp. 174-175. Kasteel van Leeuwergem, in Ippa's Kastelengids voor België, Tielt, 1988, pp. 342-346. Leeuwergem, in De mooiste kastelen van België, Brussel, 1984, pp. 258-261. Leeuwergem, in Castella '97-'98. Algemene Gids van de Kastelen in de Benelux, p. 189. Leeuwergem. Het raadselrijk van de Sfinx, in Historische Lusthoven in de Lage Landen, Utrecht-Antwerpen, 1992, pp. 96-103. PELEMAN, B., Flandria illustrata. Kastelen in Vlaanderen, 1, Antwerpen, 1971, pp. 100-101. SWIMBERGE, P., Frans en frivool. Het kasteel van Leeuwergem is een wonderbaarlijk rococo-juweel, omgeven door een mysterieuze tuin. Het straalt oneindig veel rust uit, in Knack-weekend, 29-05-1991, pp. 58-61. STRUYE, J., Leeuwergem: het domein dat een filosofisch avontuur is, in Kastelen in België, Deurne, 1983, pp. 101-105 en VAN REMOORTERE, J., Provincie Oost-Vlaanderen in beeld, Hasselt, 1980, pp. 58-59.

Naast vier kopergravures van Jacques Trachez uit 1790 vonden we een negen bladzijden tellende fotokopie terug met een gedetailleerd overzicht van de uitgaven bij de bouw van het huidige kasteel. Herman Van den Bossche van de Afdeling Monumenten- en Landschapszorg van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, die dit document - dat afkomstig was uit de inboedel van het hotel d'Hane Steenhuyse in de Veldstraat te Gent - had ontvangen van de Gentse antiekhandelaar Paul De Groote, maakte het op zijn beurt over aan Baron Baudouin della Faille d'Huyse[10], de huidige bewoner van het kasteel van Leeuwerghem. Het document was eigenhandig opgesteld door Pieter Emmanuel Jozef d'Hane, vanaf 1761 bezitter van het domein van Leeuwerghem, dat hij erfde van een oom van moederszijde.

Ten slotte vonden we in de bibliotheek van het kasteel een perkamenten landboek uit 1761 terug, met een beschrijving van het grondbezit van de d'Hanes in de gemeenten Leeuwerghem en Elene en een bijhorend aantal prachtig ingekleurde kaarten, van de hand van landmeter Gerard De Deken uit Asse.

4.1. De kopergravures van Jacques Trachez (1790)

Onder de titel 'Quatre vues du village de Leeuwerghem dédiées à Monsieur le comte de Leeuwerghem' vervaardigde Jacques Trachez in 1790 vier kopergravures. Naast een uniek beeld van de in 1825 afgebroken Romaanse kerk van Leeuwerghem en de eeuwenoude herberg 'De Klok' langsheen de Gentse Steenweg brengen ze het kasteel zelf en het park ten zuiden van de grote vijver in beeld. De Potter en Broeckaert maken in hun dorpsmonografie melding van dit document en volgens hen betreft het een uniek exemplaar [11], maar in de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent vonden we nog twee andere afdrucken terug[12]. Voor zover bekend werden deze afbeeldingen nooit voorheen gepubliceerd[13]. De gravure van het park werpt een nieuw licht op de datering van de vijveraanleg (zie 4.3.4.)

[10] Inmiddels is dit document gedeponereerd in het Rijksarchief te Ronse, waar het zal ondergebracht worden in het O.G.A. Leeuwerghem-Elene.

[11] DE POTTER, F. en BROECKAERT, J. o.c. p.7.

[12] Trachez, J. Quatre vues du village (et du chateau) de Leeuwerghem. 1790, 18°. 5 petites eaux-fortes. Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent, nrs. G 3503 en G 6009.

[13] Inmiddels werden deze gravures afgedrukt in DE WOLF, K. Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Barok, Rococo & Classicisme. Zottegem, 1998. p. 113.

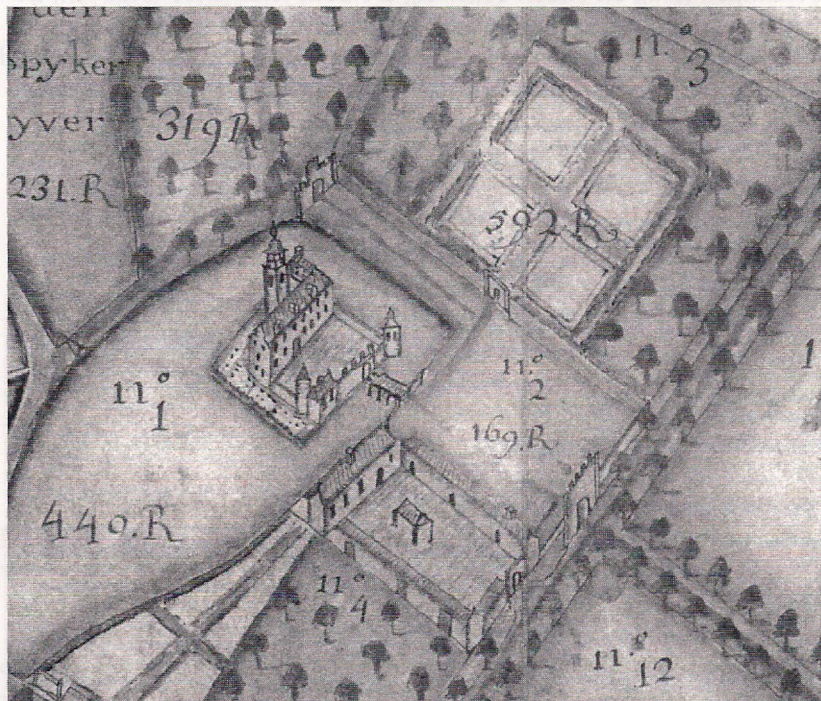
In de bibliotheek van het kasteel werd een reeks van vier kopergravures teruggevonden van de hand van Jacques Trachez uit 1790. De afbeelding van het park leert ons dat de aanleg van het kanaal en de achterliggende ronde vijver in de centrale as achter de sfinxenvijver in dat jaar mogelijk nog niet was gerealiseerd.

4.2. Het landboek van Gerard De Deken (1761)

In het op 20 november 1761 door landmeter Gerard De Deken opgestelde landboek steken vijf met gekleurde inkt ingetekende gedetailleerde kaartbladen, die blijkens de vermelde ijking werden vervaardigd op een schaal van 80 roeden 'Aelstersche Maete' of 1 op 2.772. De opmaak gebeurde overeenkomstig de aanwijzingen van baljuw Judocus Van Aelbrouck en Adriaan de Pauw. De kaarten vertonen een grote gelijkenis met het kadastrale plan van Elene uit 1765. Dit laatste werd eveneens door Gerard De Deken vervaardigd en vermeldt de tiendengebieden van de parochie Elene. Het kasteel van

Leeuwerghem werd op het plan van 1765 echter niet ingetekend omdat het domein was vrijgesteld van de tiendenheffing[14]. Het in beeld gebrachte kasteel op de kaart van 1761 vertoont een grote gelijkenis met de afbeelding in Sanderus' boek 'Flandria Illustrata'. Dit betekent dat het huidige kasteel pas na deze datum werd opgetrokken.

Uit de bibliotheek van het kasteel komt tevens een kaartenboek uit 1761 met een aantal schitterend ingekleurde kaarten van de hand van landmeter Gerard De Deken. Hierop zijn onder meer de vroegere toestand van zowel het kasteel, de aaneenschakeling van vijvers van de Molenbeek als de vroegere bosaanleg te zien. Eén jaar later startte in opdracht van P.E.J. d'Hane de bouw van het nieuwe (huidige) kasteel en nam ook de systematische parkaanleg een aanvang.

4.3. De staat van uitgaven voor de bouw van het kasteel (1762-1773)

4.3.1. Een boekhouding voor eigen gebruik

'De Staet van becostinghe' van mijn casteel tot leeuwerghem en tgonne daraf is dependerende omvat een 9 bladzijden tellende opsomming van in totaal 242 uitgaven die graaf Pieter Emmanuel Jozef

[14] RAG. Kaarten en plans, nr. 1705. Kadastrale kaart van Elene. 1765. Getekend door G. De Deken. Dezelfde kaart bevindt zich ook in RAR. O.G.A. Leeuwerghem-Elene, nr. 5. Landboek van Elene, met kaart in verschillende delen. 1765.

Inhoudelijk komen acht rubrieken aan bod:

- 1) de stenen, de kalk, de zavel (het vervoer, het materiaal en de lonen) - 22 betalingen.
- 2) de smid en de slotenmaker - 28 betalingen.
- 3) de houtleveringen - 36 betalingen.
- 4) de leveringen en het loon van de timmerlieden - 21 betalingen.
- 5) de leveringen en het loon van steenhouwers - 28 betalingen.
- 6) het loon en het materiaal van de metselaars en de schaliedekkers - 19 betalingen.
- 7) het loon van de metselaars en de leveringen van de stenen en de buizen voor de afwatering - 22 betalingen.
- 8) het loon, het materiaal en de leveringen voor het rooien van een gedeelte van het Leeuwergembos en de parkaanleg - 66 betalingen.

Graaf Pieter Emmanuel Jozef d'Hane tekende deze 'staet van becosting' op voor eigen gebruik en in het Nederlands, waarbij we soms uit zijn woorden een Gentse tongval kunnen afleiden.

Vrijwel alle betalingen concentreerden zich rond 11 data. De eerste financiële verrichting gebeurde op 29 september 1762 en de laatste op 12 oktober 1773. Het blijft de vraag of de betalingen effectief op deze data gebeurden - wat impliceerde dat de diverse leveranciers en ambachtshouwers slechts éénmaal per jaar werden vergoed - dan wel of deze verwijzen naar de momenten waarop graaf d'Hane zijn rekeningen bijhield.

Evenmin laat deze 'staet van becosting', hoe gedetailleerd soms ook, ons toe om het aandeel van de lonen, het vervoer en het materiaal te berekenen.

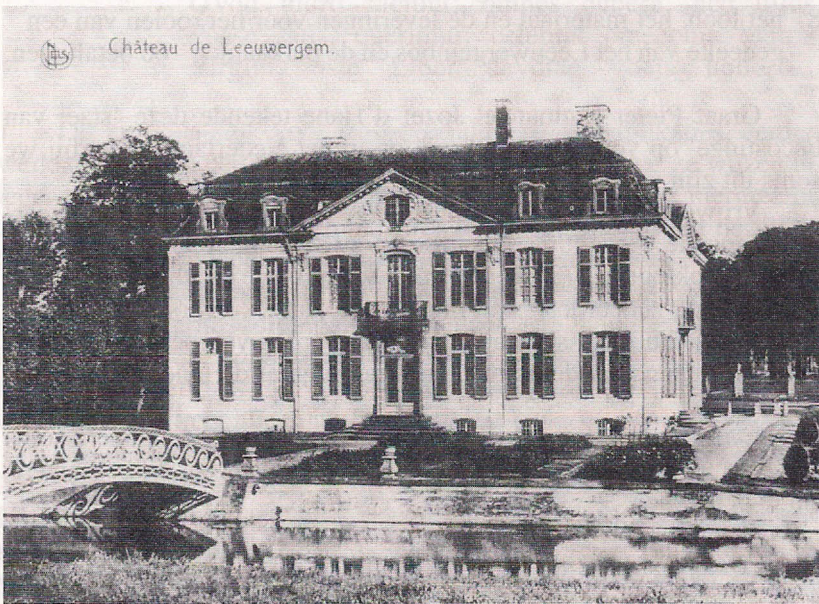
4.3.2. *De bouwgeschiedenis volgens de 'staet van becosting'*

De bouw van het huidige kasteel van Leeuwergem ging van start vóór 29 september 1762. Op deze datum gebeurden de eerste betalingen voor het vervoer, de leveringen van het materiaal en de lonen van de metselaars, de steenhouwers, de smid en de schaliedekkers. Op 6 januari 1764 vonden belangrijke uitgaven plaats met betrekking tot de levering en het zagen van eikenhout evenals de lonen van de timmerlieden, de glazenmaker, de metselaars en de smid, wat laat vermoeden dat de ruwbouw vóór deze datum klaar was. De onkostennota's voor het rooien van een deel van het Leeuwergembos en de aankoop van 'plantsoen' tonen aan dat tegelijk de parkaanleg van start ging.

De rekeningen van 1765, 1766 en 1767 verwijzen naar de afwerking van het kasteel (onder meer met de aanleg van aarden afwateringsbuizen) en de verdere uitbouw van het park. Het reeds vermelde jaartal 1764 voor de realisatie van de kapel past volkomen binnen dit kader.

In 1769 en 1770 noteerden we naast een reeks nieuwe aanplantingen een intensieve bouwactiviteit, wat verwijst naar de toevoeging van de dienstgebouwen links en rechts vóór het kasteel. In 1770 gebeurde de plaatsing van gemetselde bruggen, met ijzeren balustrades [16]. De brug aan de achterzijde ruimde in de loop van de 19de eeuw plaats voor een ijzeren exemplaar (zie foto) dat op zijn beurt in 1935 werd vervangen door de huidige gemetselde brug, naar en ontwerp van de Brusselse architect S. Van de Hulst [17].

In de loop van de voorbije 200 jaar bleef het in de jaren 1762-73 aangelegd kasteel nagenoeg integraal bewaard. Een uitzondering vormt onder meer de brug over de wal aan de achterzijde van het kasteel.

[16] In de staat van goed van P.E.J. d'Hane, R.A. Gent. Familiefonds, nr.337, 1788, lezen we: 'Item een schoon casteel met sijne wallen, gemetste bruggen (...)'. Dat deze bruggen ijzeren balustrades hadden, kunnen we afleiden uit de betalingen in 1770 aan een smid. Overigens vermeldt P.E.J. d'Hane in zijn 'Memorie pour les jardins de Leeuwerghem' (S.A.Gent. Vreemde steden. Leeuwerghem-Elene, s.n., s.d.) dat de afboording van de terrassen voor het kasteel moet gebeuren met een 'balustrade en fer'.

[17] Plan van de brug door S. Van der Hulst, in opdracht van burggravin de Nieuland de Pottelberghe, 8 maart 1935. Kasteel van Leeuwerghem, privé-bezit.

4.3.3. De ambachtslieden

De rekeningen bevatten de namen van een groot aantal leveranciers en ambachtslui. Een aantal onder hen waren afkomstig uit Zottegem en omgeving, naast een belangrijke groep Gentenaars.

De hierna volgende tabel bevat de namen van de vaklui die actief waren te Leeuwergem in de periode 1762-1773. We behouden de schrijfwijze van de persoonsnamen die P.E.J. d'Hane gebruikte in zijn 'staet van becosting'.

vakgebied	naam	woonplaats
glazenmaker	??	Zottegem
leverancier van arduin	Carpentier	??
leverancier van beuken & kastanjebomen	Chartreusen	??
leverancier van piëdestallen /blauwsteen	Patenotte	Arquennes[18]
leverancier van plantgoed	Carpentier	??
pottenbakker	??	Zottegem/ Gent[19]
schaliedekker	De le Paulle	Gent
smid	??	Elene
smid	Colombeen	??
smid	Gillis Samant	??
smid	Stautemas	Zottegem[20]
steenhouwer	??	Gent
steenhouwer/metselaar	baas Simo(e)ns	Gent
steenhouwer/metselaar	Carpentier	??
steenhouwer/metselaar	De Jagere	??
steenhouwer/metselaar	Spillebaut	Gent

[18] Fredericq-Lilar, M. Gent in de 18de eeuw. De schilders van Reysschoot. Ruisselede, 1992. p. 165.

[19] Zie P.E.J. d'Hane. 'Règlement pour les embellissemens (sic) à faire aux jardins de Leeuwergem', S.A.Gent. Vreemde steden, Leeuwergem-Elene, s.n., vóór juni 1768.

[20] Waarschijnlijk betreft het Pieter Stautemas; zie Watté, Fr. Zottegem 17de-18de eeuw. Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring. Wetteren, 1986. p. 70.

steenhouwer/metselaar	Steven Bayens	Balegem
steenhouwer/metselaar	Tilleman	??
stenen afvoerpipen	Hoebeke	??
timmerman	baas Delcourt[21]	Zottegem[22]?
timmerman	Van Goethem	??
vervoer	Van Aelbrouck	Elene/ Leeuwerghem
vervoer van stenen	Van Doorselaer	Elene/ Leeuwerghem

Over het precieze aandeel van de diverse ambachtslieden zijn onvoldoende gegevens voorhanden. Maar bij de bouw en de inrichting van het kasteel, evenals bij de parkaanleg speelde o.i. de Gentenaar Jean-Baptiste Simoens een hoofdrol.

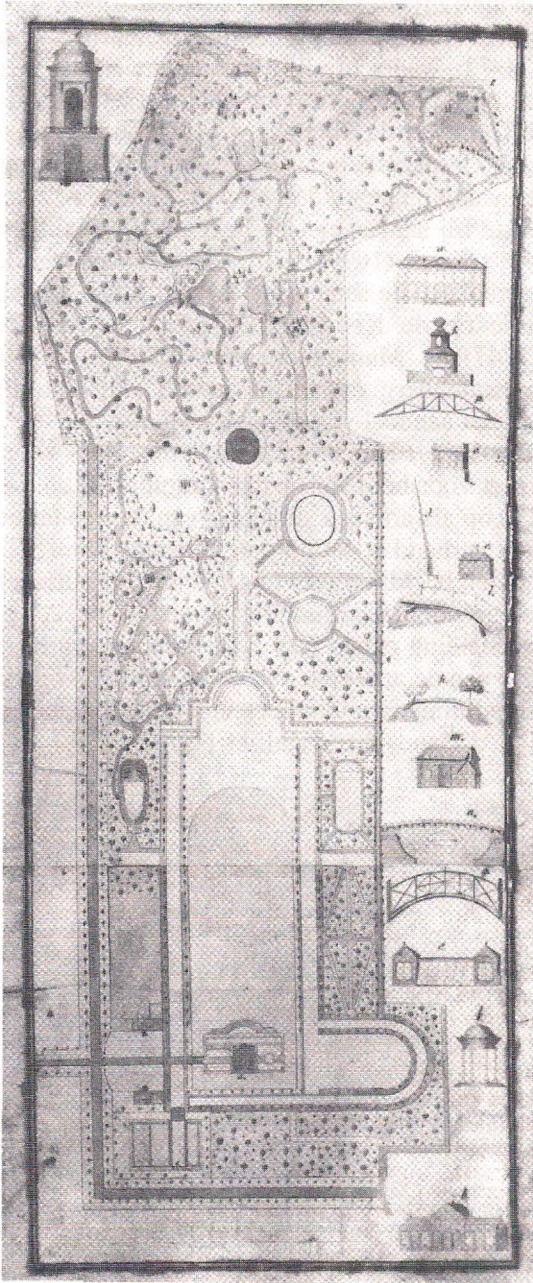
4.3.3.1. Jean-Baptiste Simoens

De omschrijving door P.E.J. d'Hane van Jean-Baptiste Simoens (1715-1779) als 'baas' wijst reeds op zijn belangrijke positie. Tevens vermelden twee handschriften over de parkaanleg te Leeuwerghem van de hand van diezelfde P.E.J. d'Hane - het 'Memorie pour les jardins de Leeuwerghem' en het 'Règlement pour les embellissemens (sic) à faire aux jardins de Leeuwerghem'[23] - 'maître Simoens' als enige verantwoordelijke voor de uitvoering van de werkzaamheden. Overigens tekende J.B. Simoens een (niet-gerealiseerd) plan van de parkaanleg, dat in het kasteel wordt bewaard (zie 4.3.4).

Als grootste Gentse aannemer in de 18de eeuw, met op een bepaald ogenblik meer dan 100 werknemers[24], had hij tal van reali-

- [21] Naast Simoens is Delcourt de enige die ook 'baas' genoemd wordt, waaruit we kunnen afleiden dat hij een ondernemer was met personeel in dienst. Delcourt plaatste in 1770 de monumentale binnentrap.
- [22] Het is mogelijk dat deze ambachtsman behoorde tot de uitgebreide familie Delcourt van Zottegem; alleszins behoorde hij niet tot de ambachtsgilden van Gent. Zie de prosopografie in Een stad in opbouw, deel II, Gent van 1540 tot de wereldtentoonstelling van 1913. Lannoo, Tielt, 1992. p. 331-341.
- [23] Allebei S.A.Gent. Vreemde steden. Leeuwerghem-Elene. 'Memorie', s.n., s.d. & 'Règlement', s.n., vóór juni 1768. Fragmenten uit deze geschriften werden gepubliceerd in DE POTTER, F. en BROECKAERT, J. o.c. p. 27.
- [24] DAMBRUYNE, J. Gentse bouwvakambachten in sociaal-economisch perspectief, in: LIS, C. en SOLY, H. Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800. VUBpress, Brussel, 1994. pp. 81 en 86.

De anonieme aquarel, die vermoedelijk dateert uit het begin van de jaren 1760, vormde de basis voor de definitieve parkaanleg vanaf 1764. Mogelijk werd deze ontworpen door Carpentier. Een aantal van de in beeld gebrachte bospartijen en fabriques of tuinmonumenten op deze tekening kregen evenwel geen concrete uitvoering.

saties op zijn actief[25]. Bekende voorbeelden zijn het gesticht en de kapel Onze-Lieve-Vrouw te Schreiboorn in de Kortrijksepoortstraat te Gent (uit 1771-72, waarschijnlijk in samenwerking met Laurent-Benoît Dewez) en de infirmerie van de Sint-Pietersabdij (1760-69). Buiten de stad Gent voerde Simoens werkzaamheden uit o.m. aan de abdijkerken van Geraardsbergen en Beaupré (Grimminge), aan de abdijgebouwen van Ninove en de kerk van Ledegem.

Vaak werkte hij samen met de bekendste 18de-eeuwse Gentse architect David 't Kindt (1699-1770). Simoens was een leerling van deze laatste en realiseerde samen met hem o.a. het Wachthuis of het Corps de Garde op de Kouter (1738), de sacristie van de Sint-Niklaaskerk (1747), de 'Mammelokker' of de stadsgevangenis (1741) en de kazerne 'Kattenberg' op het Eekhout (1754). Het blijft evenwel onduidelijk wat het aandeel van elk van beiden was. Simoens werkte na de dood van David 't Kindt vaak samen met diens zoon Louis. Hij trad op als expert voor het Gentse stadsbestuur[26] en volgde David 't Kindt in 1770 op als artistiek directeur van de Academie van Gent. Belangrijk in dit verband is dat dit opleidingsinstituut[27] voor schilders, architecten en beeldhouwers in 1770 o.a. op initiatief van P.E.J. d'Hane[28] een grondige herstructurering onderging. Als gevolg hiervan vond een scheiding plaats tussen de artistieke en de bestuurlijke activiteiten. Los van de artistieke directeur vormde voortaan een college van twaalf administratieve directeurs - vaak notabelen van Gent, waaronder P.E.J. d'Hane - het dagelijks bestuur.

- [25] Onze behandeling van J.B. Simoens steunt op: FREDERICQ-LILAR, M. Franse Franse naar Gentse maat, in: *De burgerbouw te Gent in de 18de eeuw*. Gent, 1984. pp. 41-114. FREDERICQ-LILAR, M. en VAN CLEVEN, J. Gentse battissomanie à la Française, in: POULAIN, N.e.a.. *Gent & Architectuur*. Uitgeverij Marc Van de Wiele, Brugge, 1985. pp. 77-99. VAN DE PERRE, D. Ontwerp voor de voorgevel van het Hotel d'Hane-Steenhuysse te Gent, in: *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796)*. Catalogus. Ninove, 1985. pp. 57-58. BAILLIEUL, B. Het hotel d'Hane Steenhuysse in de Veldstraat, een compromis tussen oud en nieuw, in: *Een stad in opbouw, deel II*, Gent van 1540 tot de wereldtentoonstelling van 1913. Lannoo, Tielt, 1992. pp.153-161. HENDRIX, G. *Leven en werk van Jean-Baptiste Simoens*. II delen. Onuitgegeven lic. verhandeling o.l.v. Prof. Dr. F. Van Tyghem, Gent, 1993.
- [26] Zo slepen Simoens en 't Kindt bijvoorbeeld op 26-2-1765 de opdracht in de wacht om de collegekamer van de Gentse Schepenen van de Keure opnieuw in te richten. De voorzitter van het toekennende college is P.E.J d'Hane. Andere voorbeelden zijn bijvoorbeeld de expertise van een watermolen op 14-5-1771 en de zitting in een examenjury voor architecten op 4-3-1774. In het toekennend college heeft P.E.J d'Hane telkens zitting. Zie HENDRIX, G. o.c. o.a.. pp. 4, 6, 18,19. van deel II.
- [27] De Gentse Academie werd rond 1750 gesticht door Filips Karel Marissal.
- [28] FREDERICQ-LILAR, M. o.c. 1992. p. 117.

Na de voltooiing van de dienstgebouwen te Leeuwegem in 1770, ging Simoens aan de slag in het hotel d'Hane Steenhuyse in de Veldstraat te Gent waar hij een geslaagde Lodewijk XVI-achtergevel realiseerde en ook een belangrijke inbreng had bij de inrichting van het interieur [29]. De start van de bouwwerken van dit imposante herenhuis situeerde zich in 1768, waarbij (vermoedelijk) David 't Kindt de voorgevel tot stand bracht[30]. Na de dood van opdrachtgever Emmanuel-Ignace d'Hane enkele maanden later, zette zijn zoon Pieter Emmanuel Jozef, tevens de bouwheer van het kasteel te Leeuwegem, de werkzaamheden verder. Bij de afwerking speelden naast Simoens ook Judocus Spillebaut en Louis De l' Epaulle (+1786) - ambachtslieden die ook in Leeuwegem actief waren - een belangrijke rol, terwijl Nicolas Paternotte eveneens instond voor de levering van de blauwsteen. In dezelfde periode werkte Simoens ook samen met J. Spillebaut en N. Paternotte bij de bouw van de infirmerie van de Sint-Pietersabdij te Gent (1760-69).

4.3.3.2. De bouworganisatie

De uitgavenstaat van het kasteel van Leeuwegem bevat weinig informatie met betrekking tot de reconstructie van de bouworganisatie. Wel geeft de gehanteerde werkwijze bij de bouw van de achtergevel en de binneninrichting van het Hotel d'Hane Steenhuyse te Gent ons een inzicht in de destijds gangbare methodiek. Als aannemer met heel wat personeel in dienst, stond Jean-Baptiste Simoens in voor het toezicht op de werken, de levering van de materialen en de betaling van de lonen[31]. In de Veldstraat te Gent werkte Simoens gedurende meer dan twee maanden met 13 tot 18 metselaars en 12 tot 13 'knapen' of handlangers[32]. Vergezeld van 5 knechten legde Spillebaut er de wit-zwarte betegeling, die overigens identiek was aan die in het kasteel van Leeuwegem. De aanvoer van de materialen gebeurde te Gent per schip en per kar. Op identieke wijze ging men te werk te Leeuwegem waar de leveringen vanuit de Scheldekaai te Wetteren met paard en kar plaatsvonden[33].

[29] S.A.Gent. Familiefonds d'Hane - Steenhuyse. Nrs. 123-157. Rekeningen i.v.m. de inrichting van hun huis in de Veldstraat. 1771-1781. Deze gegevens werden bewerkt door BAILLIEUL, B. o.c. pp. 156-160.

[30] BAILLIEUL, B. o.c. p 154.

[31] Volgens Joost Dambryne kan het bouwbedrijf van J.B. Simoens beschouwd worden als een prototype van kapitalistisch ondernemersschap in de 18de eeuw. DAMBRUYNE, J. Het werkkader van de bouwsector: de ambachtsgilden, in: Een stad in opbouw, deel II, Gent van 1540 tot de wereldtentoonstelling van 1913. Lannoo, Tielt, 1992. p. 119.

[32] S.A.Gent. Familiefonds d'Hane - Steenhuyse. Nrs. 123-157. Rekeningen i.v.m. de inrichting van hun huis in de Veldstraat. 1771-1781.

[33] S.A.Gent. Vreemde steden. Leeuwegem-Elene. 'Règlements...'. s.n. vóór juni 1768.

4.3.4 . De parkaanleg

Naast het schitterend kasteel bezit het domein te Leeuwegem een unieke parkaanleg waarbij de geometrisch aangelegde partijen (naar Franse inspiratie) overvloeien in een typisch Engelse romantische bosaanleg. Enig in België is het door middel van gesnoeide hagen gevormde lovertheater, dat plaats kan bieden aan 1.200 toeschouwers.

In verband met de parkaanleg citeerden een aantal publicaties de naam van de beroemde Franse landschapsarchitect André Le Nôtre. Maar deze in het jaar 1700 op 87-jarige leeftijd overleden ontwerper van het kasteelpark van Versailles (Parijs) was te Leeuwegem nooit actief. Het oudst bewaarde parkontwerp dateert van 1762, en niet van 1702 zoals Herman Van Den Bossche terecht opmerkte. Dit plan van de hand van Jean-Baptiste Simoens toont nog sterk de invloed van het destijds wijd verspreide gedachtegoed van André Le Nôtre, maar kreeg geen concrete uitvoering. De realisatie van het park gebeurde op basis van een anonieme en niet-gedateerde aquarel, vermoedelijk eveneens uit het begin van de jaren 1760. In de reeds geciteerde 'Memorie pour les jardins de Leeuwegem' van Pieter Emmanuel Jozef d'Hane wordt gewag gemaakt van een 'plan du Sr Carpentier'. Vrijwel zeker betreft het dezelfde Carpentier die te Leeuwegem werkzaam was als steenhouwer en leverancier van planten en arduin. Voortaan betitelen we het plan van de definitieve parkaanleg dan ook als het 'plan Carpentier'.

In de 'staet van becostinge' vinden we terug dat Pieter Emmanuel Jozef d'Hane in 1764 meer dan 42 ponden parisis aan lonen uitbetaalde voor het 'uitroyen van een deel van leeuwerghem bosch'. Hoewel reeds in september 1762 een klein bedrag was uitgetrokken voor de aankoop van plantgoed, startte de parkaanleg op grote schaal in 1764. De bestellingen van de bomen en de planten volgden elkaar in een snel tempo op, maar alweer is de informatie te beperkt voor een volledig overzicht. Nu eens maakt men gewag van de aankoop van 'plantsoen' ... terwijl de levering van beuk en eik een andere keer bedoeld is om er planken van te zagen. In een aantal gevallen blijft het onduidelijk of de aangekochte 'bueken, eecken en abeelen' plantgoed dan wel bouw materiaal zijn. Evenmin laten de vermelding van 'perssen en latten', met de specificatie dat het om essen- of wilgenhout gaat, ons toe om het plantgoed en het houten bouw materiaal van elkaar te onderscheiden.

Hoe dan ook gebeurde het grootste deel van de parkaanleg tussen 1764 en 1773. De meest voorkomende boomsoorten zijn olmen, eiken, beuken, 'abeelen' (witte populieren), lindebomen, kastanjebo-

men, berken, hazelaars en fruitbomen. Gezien de enorme hoeveelheid plantgoed ging men over tot de heraanleg van het grootste gedeelte van het Leeuwergembos. Tevens werden een aantal 'fabriques' geplaatst, typische Lodewijk XV-tuinmonumenten die ook op het 'plan Carpentier' zijn terug te vinden, waaronder een graftombe met het opschrift 'carpe diem' op een eiland in een van de achterliggende vijvers, en een obelisk. Ook worden er beelden op piëdestallen in het park geplaatst die o. m. van de hand waren van Joseph-François Inghels (1755-1842)[34]. Goetghebuer vermeldt dat deze werden besteld door 'comte d'Hane Steenhuyse'. Het betreft hier Jean-Baptiste (1757-1826), de zoon van P.E.J d'Hane, die in 1784 de heerlijkheid Steenhuyse verwierf en zichzelf graaf d'Hane Steenhuyse noemde. Deze bestelling gebeurde 'tot cieraed van zijn buytengoet te Leeuwerghem'. Aangezien beeldhouwer Inghels van 1781 tot einde 1788 in Rome en Duitsland verbleef, kregen die beelden pas later een concrete uitvoering.

De betaling van duizenden 'hesselaars' of 'hesselteers' - de oude benaming voor haagbeuk - verwijst naar de aanleg van het lovertheater. Uit de rekening van 23 december 1764 voor het kappen van 'bundels latten voor de hagen' kunnen we afleiden dat men de haagbeuken in een raamwerk van latten plaatste en ze met wissel (waarvan tienduizenden stuks werden geleverd) vastmaakte. Het is dan ook bevreemdend dat op de gedetailleerde kaart van graaf de Ferraris uit 1778 van het lovertheater nog niets te merken is.

Het blijft de vraag of de huidige vijverpartijen op dat ogenblik reeds waren gerealiseerd. De 'staet van becostinghe' vermeldt een aantal uitgaven voor werkzaamheden aan de vijver waaronder de bestelling van buizen 'voor het bassin'. In vergelijking met de tekening van De Deken uit 1761 brengt Ferraris ruim vijftien jaar later de grote vijver in een geometrische vorm in beeld, maar deze bezat nog niet zijn huidige omvang. Terwijl de vijver in 1761 440 roeden of 1,35 ha groot was, beloopt de huidige vergelijkbare oppervlakte 2,47 ha [35].

Een nieuw licht op de realisatie van de waterpartijen werpt ook de tekening van het park van Trachez uit 1790. Hieruit kunnen we afleiden dat het kanaal op de centrale as achter de sfinxenvijver nog niet was gerealiseerd. Vermoedelijk gebeurde de aanleg nog vóór de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk in 1794 of - wat ons minder waarschijnlijk lijkt - onder het Frans bewind. De

[34] GOETGHEBUER, P.J.. *Matières ou Notices sur les sculpteurs et architectes des Pays-bas, réceuilis en 1831-1851*. Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent, handschrift nr. G6058/1. p. 64.

[35] Informatie vertrekt door landmeter Jan De Sutter, op basis van gegevens uit het kadaster.

plaatsing van de beelden van Inghels naast dit kanaal na 1788, zou passen binnen deze chronologie. Hoe dan ook staat het voltooid (huidige) park afgebeeld op een plan uit 1823 in het bezit van de heer Gerard Van de Meulebroucke (uit Zottegem), waarvan de handtekening van de landmeter niet kon worden geïdentificeerd.

De bouw van de uitkijktoren of 'bellevue' op het hoogste punt van het park was reeds voorzien op het 'plan Carpentier' uit het begin van de jaren 1760, maar kreeg pas een definitieve uitvoering in 1807 naar een ontwerp van de Gentse architect Jacques-Jean Dutry[36]. De vermelding in de rekening van Pieter Emmanuel Jozef d'Hane van deze uitkijktoren - veertig jaar voor de uiteindelijke realisatie - wijst erop dat de 'bellevue' reeds van bij de aanvang gepland was.

5. Het probleem van de architect

Kunsthistorici vestigen de aandacht op 'het raadsel der Gentse architecten'[37]. De 18de -eeuwse Gentse bouwmeesters waaronder Bernard De Wilde, David 't Kindt, Jean-Baptiste Simoens en Jan-Baptiste Pisson werkten nog in een bijna middeleeuws aandoende anonimiteit waarbij het schaars bewaarde archivalisch materiaal slechts zelden werd gesigneerd. Dit heeft voor gevolg dat de ontwerpen slechts zelden nominatief kunnen worden toegewezen. Het kasteel van Leeuwergem vormt hierop geen uitzondering. O.i. kunnen we 'meester-metselaar' Jean-Baptiste Simoens als leider over de werkzaamheden naar voren schuiven. Maar was hij ook de architect? Kunsthistorici die de 18de-eeuwse Gentse architectuur bestudeerden zijn het er niet over eens of Simoens ook zelf gebouwen heeft ontworpen[38]. Zijn tijdgenoot Nicolas Paternotte vermeldt hem één enkele keer als architect, maar was Paternotte, die uit Arquennes kwam, met de Gentse situatie bekend? Ook Simoens noemt zichzelf één maal 'architect': op een plan van het jezuïetencollege van Aalst ('fait par Le sous-signé maître maçon et architecte Jean-Baptiste Simoens')[39].

- [36] GOETGHEBUER, P.J. o.c. p. 37. Goetghebuier vermeldt hier allerlei realisaties van Dutry, (o.a. tuinontwerpen te Ooidonk en te Wondelgem), maar hij realiseerde te Leeuwergem alleen de uitkijktoren.
- [37] FREDERICQ-LILAR, M. o.c. 1984. pp. 46-47. LALEMAN, M.C. De Rococo-architectuur, het Classicisme, de kerkelijke architectuur, in: Tentoonstellingscatalogus Gent, 1000 jaar kunst en cultuur, III. Gent, 1975. p. 75. VAN TYGHEM, Fr. Les Frères zélés, over stijlen en bouwmeesters, in: Gentse wooncultuur in Mozarts tijd. Gent, 1991. p. 17.
- [38] Zie voor deze problematiek bijvoorbeeld FREDERICQ-LILAR, M. o.c. 1992. pp. 164-165 en VAN DE PERRE, D. o.c. pp. 58.
- [39] HENDRIX, G. o.c. Deel I, p. 213. Hendrix maakt daarbij de bedenking dat het lijkt alsof Simoens zich alleen buiten Gent 'architect' noemt en niet in Gent zelf, waar men hem beter kende.

Anderzijds werd hij te Leeuwerghem en in het hotel d' Hane Steenhuyse te Gent als 'meester-metselaar' betaald, niet als architect. Een bijkomend element is dat de plannen van een aantal realisaties van Simoens en 't Kindt door beiden werden gesigneerd[40], waaruit logischerwijze kan afgeleid worden dat David en Louis 't Kindt als architect optraden. Hoewel de 19de-eeuwse auteur P.J. Goetghebuer Simoens als de architect van vele van zijn bouwprojecten aanwijst - aldus maakt hij melding van de verkoop bij openbaar opbod in 1857 van een folio van 200 plannen en ontwerpen [41] - is het lang niet zeker of de bewaarde grond-en gevelplannen van Simoens die ons bekend zijn ook van zijn hand zijn. Aan zijn belangrijkste bouwprojecten zijn immers steeds de namen verbonden van o.a. L. B. Dewez, David 't Kindt, of - zoals voor de achtergevel van het Hotel d'Hane Steenhuyse - van Pieter Norbert Van Reysschoot[42].

Evenmin brengen stilistische kenmerken uitsluitend aangezien kunsthistorici niet hoog oplopen met zijn realisaties[43]. Overigens zijn de algemene kenmerken, waaronder het gebruik van bepleisterde muren, de blokvormige compositie en de ritmering van de ramen en het gebruik van een mansardedak bij het kasteel van Leeuwerghem en andere realisaties van Simoens[44] te vaag en te algemeen om ze individueel te duiden. Ook bestond tot diep in de 18de eeuw geen scherp onderscheid tussen een ondernemer en een architect. Pas na de hogervermelde hervorming van de Academie verwierf de functie van architect maatschappelijk een hogere status[45].

6. De kostprijs

Volgens de 'staet van becostinge' liepen de onkosten voor de bouw van het kasteel tussen 29 september 1762 en 12 oktober 1773 op tot 5.252 ponden parisis 18 schellingen en 1 penning. Het totaal voor de aanleg van de tuin beliep 444 ponden parisis, 17 schellingen en 5 penningen.

Het blijft een delicate opgave om deze bedragen om te zetten naar de huidige munteenheid. Slechts via een omweg krijgen we een indicatieve aanduiding van de waarde van het bestede bedrag omdat zowel in het derde kwart van de 18de eeuw als in onze tijd de bruto-

[40] HENDRIX, G. o.c. Deel I, p. 225.

[41] GOETGHEBUER, P.J. o.c. p. 89.

[42] De twee meest recente publicaties over het hotel d'Hane Steenhuyse komen onafhankelijk van elkaar tot dezelfde conclusie: zie BAILLIEUL, B. o.c. p. 154 en FREDERICQ-LILAR, M. o.c. 1992. p. 164-165.

[43] 'Zijn persoonlijk oeuvre getuigt niet van een sterke persoonlijkheid.' FREDERICQ-LILAR, M. en VAN CLEVEN, J. o.c. p. 78.

[44] HENDRIX, G. o.c. Deel I, p. 222-224.

[45] HENDRIX, G. o.c. Deel I, p. 216.

lonen van ongeschoolde arbeiders (in orde van grootte) ongeveer gelijkwaardig zijn[46]. In 1762 verdiende een ongeschoolde arbeider te Gent 24 tot 28 Vlaamse groten en in 1769 24 Vlaamse groten, terwijl een diender-metselaar in 1764 afhankelijk van het seizoen 20 tot 24 Vlaamse groten opstreek[47]. Vertrekkende van het mediaanbedrag van 24 Vlaamse groten (1 Vlaamse grote = 1 schelling parisis) komen we tot het volgende resultaat[48] :

- voor het kasteel: $5252 \text{ ponden parisis} \times 20 = 105.040 \text{ schellingen} / 24 = 4.376 \text{ brutodaglonen.}$

- voor de tuin: $444 \text{ ponden parisis} \times 20 = 8.880 \text{ schellingen} / 24 = 370 \text{ brutodaglonen.}$

Bij de berekening van de kostprijs in actuele termen nemen we het brutoloon van een ongeschoolde arbeider in de bouwsector als uitgangspunt. Volgens het barema van 1 oktober 1998 bedraagt dit 374,60 frank per uur te vermeerderen met 111,93% patronale lasten wat bruto een totaal oplevert van 793,89 frank per uur. Gedurende een werkdag van 7 uur en 40 minuten (in de 38-urenweek) bedraagt het brutodagloon van een arbeider 6.033,56 frank[49].

Voor de bouw van het kasteel van Leeuwergem komen we voor 4.376 brutodaglonen tegen 6.033,56 frank op een totaal van 26.402.858 frank. Met betrekking tot de parkaanleg betaalde graaf d'Hane 370 brutodaglonen tegen 6.033,56 frank of 2.232.417 frank. Op basis van de teruggevonden rekeningen belooft het totale prijskaartje 28.635.275 frank. Maar het blijft de vraag of in de uitgavenlijst wel alle uitgaven staan opgetekend. Aldus werd geen som voorzien voor de ontwerper van het kasteel en het park. Tot slot kunnen we nog opmerken dat in vergelijking met de verkoopprijs van herenhuisen in Gent 10 tot 15 jaar later blijkt dat het kasteel van Leeuwergem anderhalf tot tweemaal zoveel kostte[50].

[46] Informatie verstrekt door Dr. H. Van Isterdael.

[47] VERLINDEN, C. e.a. Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant. Deel II (XIVe - XIXe eeuw). A. Vlaanderen. Brugge, De Tempel, 1965. pp. 429,457,459,461.

[48] 1 gulden = 20 stuiver = 2 pond parisis = 40 schellingen parisis

1 stuiver = 2 Vlaamse groten

20 stuivers = 40 Vlaamse groten = 2 pond parisis = 40 schellingen parisis

[49] Informatie verstrekt door Freddy Thuysbaert van de Syndicale Kamer voor het Bouwbedrijf te Aalst.

[50] In het 'Dagboek (1780-1786)' van P.E.J. d'Hane, Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent, nr. HS. G. 12124, worden de verkoopprijzen van een aantal herenhuisen in Gent vermeld : in Onderbergen 2.200 ponden parisis in maart 1782, in de Zwarte Zustersstraat 3.100 ponden parisis in april 1782, in de Sint-Jakobsstraat 3.300 ponden parisis in april 1782 en in de Paddenstraat 2.500 ponden parisis in januari 1784. Telkenmale ging het om herenhuisen van de Gentse (adellijke) elite.

Boven: zicht op de voorgevel en linker gevel
 Onder: zicht op de rechter gevel en op de voorgevel

7. Stijlkenmerken

Het kasteel van Leeuwerghem dankt in belangrijke mate zijn charme aan de enig mooie landschappelijke inplanting, met tegenover de lager gelegen vijverpartijen het iets hoger gelegen omringende bos. Het park situeert zich aan de zuidelijke zijde en staat haaks op de centrale as van de 1 kilometer lange toegangsdreef vanaf de Gentse Steenweg.

De herdatering van de bouw van het kasteel van Leeuwerghem heeft voor gevolg dat dit gebouw niet een van de vroegst gedateerde voorbeelden van Lodewijk XV-stijl zou zijn in Vlaanderen ... maar wel een van de laatste! Het sobere en symmetrische basisconcept van het nieuwe kasteel hoort reeds thuis binnen de Lodewijk XVI-stijl of het classicisme - met de typische vlakke pilasters en een driehoekig pseudo-fronton in het midden van elk gevelvlak - maar bij de afwerking liet de Lodewijk XV-stijl (of het rococo) nog haar invloed gelden. De kapellen van het mansardedak hebben vleugelstukken, de hoekpilasters rocaille-motieven en de door cartouches afgelijnde timpanen gebogen oculi met rankwerk. In de licht vooruitspringende centrale delen herhalen de deurvensters ter hoogte van de eerste verdieping het motief van de sierlijke inkomdeuren.

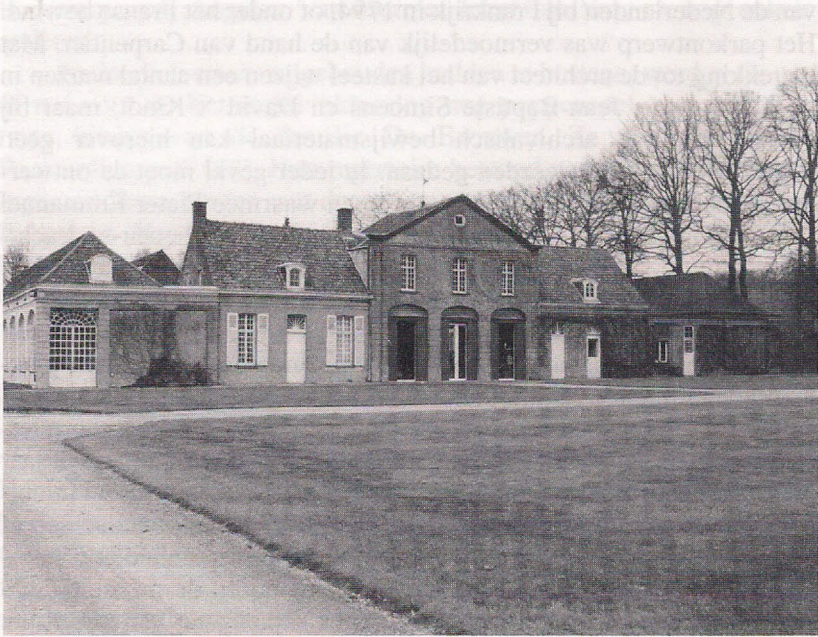
De binnenhuisinrichting van het kasteel steekt op een eenvoudige en logische wijze in elkaar. Zowel op het gelijkvloers als op de eerste verdieping verleent een grote centrale hall via grote vleugeldeuren toegang tot alle lokalen, die op hun beurt ook met elkaar verbonden zijn. Ondanks de schade die het kasteel opliep tijdens de Franse Revolutie bleef het originele interieur tot vandaag grotendeels bewaard. De salons werden op een subtiel en verfijnde manier ingericht met asymmetrisch lijstwerk in Lodewijk XV-stijl. Elk vertrek kreeg een andere pasteltint. Aldus komt men via het roze salon achtereenvolgens in het grijze en het okerbruine salon. In elke ruimte is de centraal geplaatste schouw versierd 'à la royale' met een bekroonde spiegel en een schilderij, terwijl de portretten van de opeenvolgende kasteelbewoners de continuïteit van geslacht tot geslacht visualiseren. Zoals gebruikelijk in de 18de eeuw waren het meubilair en de schilderijen afkomstig uit ateliers in onder meer België, Frankrijk, Nederland, Schotland, China en Japan. In 1777 stond J. Blaere in voor het behangen van minimum vier kamers ('cabinetten') met papier, en papier op lijnwaad[51].

[51] S.A.Gent. Familiefonds d'Hane - Steenhuyse. Nr. 152, factuur 79, bladen 9-12. J. Blaere werkte ook in het huis d' Hane Steenhuyse in de Veldstraat; in zijn rekeningen voor dit werk registreerde hij ook een aantal facturaties voor zijn geleverde arbeid in Leeuwerghem. Deze informatie werd ons onder ogen gebracht door de heer Wout De Vuyst.

In tegenstelling tot de sterk Frans geïnspireerde architectuur hoort de weelderige aankleding van de kapel veeleer thuis bij het meer robuuste Gentse rococo.

De toevoeging van de dienstgebouwen in een U-vormige opstelling, zowel aan de linkerzijde (die deel uitmaakten van het neerhof) als rechts (met inbegrip van de onlangs gerestaureerde orangerie) in de jaren 1769-70 op de esplanade voor het kasteel gebeurde reeds volledig in classicistische stijl.

Zicht op de dienstgebouwen met orangerie.

8. Besluit

Het recent ontdekte bronnenmateriaal werpt een nieuw licht op de ontstaansgeschiedenis van het huidige kasteel van Leeuwerghem en de parkaanleg. Het hoofdgebouw kwam tussen 1762 en 1764 tot stand in een overgang van Lodewijk XV- naar Lodewijk XVI-stijl, terwijl de in de jaren 1769-1770 toegevoegde (en in een U-vorm opgestelde) dienstgebouwen reeds volop tot het classicisme behoren.

Ondanks zijn imposant volume beoogt dit gebouw geen etalering van macht, rijkdom of prestige. In deze eeuw van de Verlichting ligt veeleer een sterke filosofische ingesteldheid er aan de grondslag van, wat zich ook weerspiegelt in de inrichting van de ruimten. Aldus

bevindt zich aan de zuidkant, in de richting van de vijver en het park, ... het kleinste salon waar de kasteelheer zich in alle intimiteit terugtrok.

De parkaanleg startte in 1764 en hoewel de kaart van Ferraris hiervan geen melding maakt, gaat ook de aanleg van het unieke lovertheater tot deze periode terug. Daartegenover vond de definitieve realisatie van de waterpartijen (de vergroting van de grote vijver van 1,35 naar 2,47 ha en de aanleg van het achterliggende kanaal) waarschijnlijk na 1790 plaats. Mogelijk gebeurde dit nog voor de inlijving van de Nederlanden bij Frankrijk in 1794, of onder het Franse bewind. Het parkontwerp was vermoedelijk van de hand van Carpentier. Met betrekking tot de architect van het kasteel wijzen een aantal neuzen in de richting van Jean-Baptiste Simoens en David 't Kindt, maar bij ontstentenis van archivalisch bewijsmateriaal kan hierover geen definitieve uitspraak worden gedaan. In ieder geval moet de ontwerper gezocht worden in de Gentse kringen waarmee Pieter Emmanuel Jozef d' Hane als directeur van de Academie, als schepen-opdrachtgever van de stad Gent én als kunstliefhebber goed vertrouwd was. Naast Gentse vaklui speelden ook ambachtslieden uit de Zuid-Oost-Vlaamse regio een belangrijke rol.

Achter de realisatie van dit domein ging een rationele en planmatige intelligentie schuil. Pieter Emmanuel Jozef d' Hane liet onmiddellijk na zijn erfenis in 1761 een landboek opmaken met een overzicht van zijn landbezit te Elene en Leeuwergem, en startte één jaar later met de bouw van het huidige kasteel. Ons inziens was de uiteindelijke verwezenlijking reeds van bij de aanvang in zijn gedachten of verbeelding aanwezig. De uitvoering van de werkzaamheden gebeurde snel en trefzeker. De soberheid, de eenvoud en de menselijkheid van het geheel leiden tot een harmonieus samengaan van natuur en cultuur. Niet een machtig kasteelheer maar een verlichte geest was hier aan het werk. Het tot op vandaag gaaf bewaarde eindresultaat getuigt van een voor Vlaanderen zeldzame kwaliteit.

Dit artikel is de (voorlopige) neerslag van een reeks opzoekingen; het is onze bedoeling om - in het vooruitzicht van een algemene publicatie over het kasteel van Leeuwergem - hierover nog verder onderzoek te verrichten.

Ignace De Temmerman
Koningshofstraat 3
9620 Zottegem

Koenraad De Wolf
Kauwstraat 58A
9550 Herzele

HOP EN BIER HANDELSRELATIES TUSSEN AALST EN LIER (17de-18de eeuw)

Erik AERTS

De economische contacten tussen steden werden in de gespecialiseerde historiografie reeds vaak bestudeerd. Toch vertoont de kaart met de onderzoeksresultaten nog tal van witte vlekken. Vooral voor ver van elkaar verwijderde stedelijke centra waartussen de betrekkingen op het eerste gezicht niet vanzelfsprekend zijn, ligt het werkterrein zo goed als braak. Het is de bedoeling om in deze bijdrage een bescheiden perceel van dat deel uit Clio's tuin in cultuur te brengen. Als uitgangspunt werd geopteerd voor twee steden die zich op ongeveer 60 km van elkaar bevinden: Aalst in het graafschap Vlaanderen en Lier in het hertogdom Brabant. Aangetoond zal worden dat de Lierse brouwers voor hun beste brouwsels in de Nieuwe Tijd hop uit Aalst en omgeving gebruikten en dat de Lierse exportbieren die met de Aalsterse hop werden gebrouwen ook in het Land van Aalst op prijs werden gesteld.

Aalsterse hop in de Lierse brouwerijen

Ergens op het einde van de 14de en het begin van de 15de eeuw hadden de Lierse brouwers het voorbeeld gevolgd van hun collega's uit Leuven, Mechelen, Vilvoorde, 's-Hertogenbosch en Maastricht en voor het eerst hop aan hun brouwsels toegevoegd. De introductie van dit 'groene goud'[1] was één van de belangrijkste technologische innovaties in de geschiedenis van het productieproces van bier. De bloem van de vrouwelijke hopplant kwam niet alleen de stabiliteit van het bier ten goede, maar gaf het gerstenat zijn kenmerkende bittere smaak en aangenaam aroma. Verder bevorderde de nieuwe grondstof de bewaarkracht van het bier. De brouwers waren zich van de voordelen

Gebruikte afkortingen in de voetnoten: A.R.B.: Algemeen Rijksarchief Brussel; O.A.: Oud Archief; R.A.A.: Rijksarchief Antwerpen; R.A.G.: Rijksarchief Gent; R.A.R.: Rijksarchief Ronse; reg.: registers; S.A.A.: Stadsarchief Aalst; S.A.B.: Stadsarchief Brussel; S.A.G.: Stadsarchief Gent; S.A.L.: Stadsarchief Lier; S.A.M.: Stadsarchief Mechelen. Ik dank Willy Buntinx, Luc Coenen, Lieve De Mecheleer, Chantale Merckaert, Geert Van Bockstaele, Herman Van Isterdael, Wilfried Vernaeve en Cyriel Vleeschouwers voor hun medewerking. Vooral aan collega's Van Isterdael en Vleeschouwers ben ik tal van nuttige opmerkingen en tips verschuldigd. Aan Dirk Van de Perre dank ik de illustraties.

[1] L. SILLNER, *Das Buch vom Bier*, München, 1962, p. 219.

van de hopplant terdege bewust. Nog op het einde van het Ancien Régime noemden zij de hop "*une des parties essentielles pour la composition et pour la conservation des bières*". En zij voegden eraan toe dat "*sans le houblon, il n'est pas possible de brasser la bière, particulièrement celles destinées pour être conservées longtems*"[2]. Het was deze laatste, conserverende eigenschap, die mettertijd de ontwikkeling van een heuse exportindustrie mogelijk maakte[3]. Bier was voortaan niet alleen een drank die relatief snel ter plaatse moest worden geconsumeerd, maar die evenzeer over verre afstanden kon worden vervoerd.

Zodra de Lierse brouwers met de techniek van het hopbrouwen vertrouwd waren, gingen zij steeds meer hop bij de bierbereiding aanwenden. In het begin van de 16de eeuw had een brouwer gemiddeld ca. 300 gram hop nodig om één hectoliter bier te brouwen[4]. Honderd jaar later was deze verhouding nagenoeg onveranderd gebleven[5], maar tussen 1700 en 1800 diende men voor diezelfde hectoliter bier reeds 1 kg hop aan te kopen[6]. Thans varieert de dosering in functie van de biersoort van ca. 150 tot 350 gram bij de Belgische pilsbieren terwijl zwaar gehopt Belgisch bier 600 tot 700 gram per hectoliter bier durft te bevatten. Enkel de overvloedig gehopte Engelse bieren zoals ale en porter evenaren of overtreffen thans de hopdoseringen van de 18de-eeuwse brouwsels. Men kan dus gerust beweren dat de bieren uit het Ancien Régime sterk gehopt waren en, althans op basis van deze eigenschap, gezonder dan nu aangezien hoprijke bieren beter voor de gezondheid zijn dan andere. Schreef een arts in 1683 niet: "*alle bier met hoppe is seer goed en gezond*"[7]?

- [2] A.R.B., Raad van Financiën, nr. 4455, rekwest uit naam van het brouwersambacht te Mechelen op 31 oktober 1786.
- [3] Dit proces wordt voor Lier geanalyseerd in E. AERTS, *Het bier van Lier. De economische ontwikkeling van de bierindustrie in een middelgrote Brabantse stad (eind 14de - begin 19de eeuw)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, jg. 58, nr. 161), Brussel, 1996, pp. 142-163.
- [4] Namelijk 470 gram hop voor 150 liter bier (H. SOLY, *De economische betekenis van de Zuidnederlandse brouwindustrie in de 16de eeuw. Problematiek, in Economische geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problematiek. Handelingen van het colloquium te Brussel. 17-19 nov. 1971 (1e-IVe secties)*, Brussel, 1972, pp. 107-108).
- [5] M.J. EYKENS, *De brouwindustrie te Antwerpen 1585-1700*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1973, 56, 1-2, p. 95 en R. VAN UYTVEN, *De drankcultuur in de Zuidelijke Nederlanden tot de XVIIIde eeuw*, in *Drinken in het verleden. Tentoonstelling ingericht door het Stadsbestuur van Leuven, 9 juni-5 augustus 1973. Stedelijk Museum Leuven*, Leuven, 1973, p. 44.
- [6] D. VERCAUTEREN, *Peilingen naar het belang van de Mechelse bierindustrie in het Ancien Régime*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G., dl. I, Gent, 1982-1983, p. 88 en Chr. VANDENBROEKE, *Agriculture et alimentation. L'agriculture et l'alimentation dans les Pays-Bas autrichiens. Contribution à l'histoire économique et sociale à la fin de l'Ancien Régime* (Centre belge d'histoire rurale, nr. 49), Gent, Leuven, 1975, p. 498.
- [7] Geciteerd door W. BORN, *Merckwaardighe Bierologie*, Amsterdam, 1966, p. 123.

Op basis van de bronnen is niet uit te maken waar de Lierse brouwers tijdens de 15de en 16de eeuw hun hop vandaan haalden. Van mogelijke hopkruidhoven, hopbeemden of "hoppegaarden" binnen of in de onmiddellijke omgeving van de Lierse stadsmuren is niets bekend. Klaarblijkelijk werd de hop der Lierse brouwers ingevoerd. De onderzochte tolrekeningen[8] en de rubrieken over tolvangsten in de Lierse domeinrekeningen leveren daaromtrent weinig concrete informatie op. Uit de beschikbare literatuur kan echter worden afgeleid dat de hop die in Lier tijdens de late Middeleeuwen en vroege Nieuwe Tijd werd gebruikt, afkomstig moet zijn geweest uit de grote Zuid-Nederlandse hopstreken: West- en Zuidwest-Brabant (het Land van Asse en het Pajottenland alsook de omgeving van Eigenbrakel), Noord-Brabant (de meierij van 's-Hertogenbosch met Bergen op Zoom als uitvoerhaven), Henegouwen (met o.a. een deel van het Land van Edingen en met Bergen als centrale markt), de hellingen van de Maasvallei, enkele gemeenten in het Doornikse en rond Namen, en natuurlijk het graafschap Vlaanderen (het Aalsterse, de streek van Poperinge en het Dendermondse). Vooral aan de beide oevers van de Dender was een belangrijke hopteelt aan te treffen: enerzijds het reeds vermelde Land van Asse en het Pajottenland in het hertogdom Brabant, anderzijds het hele Land van Aalst en een aantal gemeenten in het Land van Dendermonde in het graafschap Vlaanderen. Deze hele regio tussen grofweg de valleien van de Zenne en de Dender kon bogen op een traditie van intensieve en gecommercialiseerde landbouw[9]. Mogelijk als een reactie van de boerenbevolking op de laatmiddeleeuwse agrarische depressie[10], was in de omgeving van Aalst en Ninove reeds in de loop van de 14de eeuw op de grote en middelgrote landbouwbedrijven de hopcultuur tot ontwikkeling gekomen[11]. In de eeuwen die volgden, nam de hopteelt zo'n vlucht dat talrijke "*hoplochten*" zelfs binnen de stadsmuren van Aalst werden aangelegd[12]. De hop uit het Aalsterse verwierf op dat ogenblik een dergelijke reputatie dat hij vlot afzet vond in heel de

- [8] Zoals bijvoorbeeld de tolrekeningen van Rupelmonde, de tolrekeningen van Rumst en de rekeningen van het kantoor van de grote Brabantse watertol te Lier.
- [9] P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België*, dl. II, Antwerpen, Borgerhout, 1994, 2de uitg., p. 143.
- [10] Door de teelt van dergelijke producten (naast bijvoorbeeld vlas, zuivel, textielkleurstoffen, groenten...) compenseerden de landbouwers in hun budget de dalende graanprijzen. Lees echter de aantekening bij E. AERTS, *Het bier van Lier*, pp. 146-147 en vooral voetnoot 37.
- [11] P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen. Bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire stedelijke centra in het Gentse kwartier (14de-16de eeuw)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, jg. 57, nr. 156), Brussel, 1995, p. 233, voetnoot 59.
- [12] S.A.A., O.A., nr. 1282, fol. 64v-65; nr. 1283, fol. 9v-10, 16v-17 en 62-63; nr. 1284, fol. 47 en 51v-52. Met dank aan Wilfried Vernaevae voor deze informatie.

Zuidelijke én Noordelijke Nederlanden, het prinsbisdom Luik, de Britse eilanden, de vorstendommen Gulik en Kleef, het gebied tussen de Elbe en de Weser en het Balticum. Eind 18de eeuw produceerde men in het Aalsterse rond het miljoen kg hop in slechte jaren, maar in goede jaren gemakkelijk het dubbele[13]. Rond die tijd schreef de Raad van Financiën dat "*quoiqu'on cultive du houblon dans plusieurs cantons de ce pays-ci, en Brabant et dans le Hainaut, comme en Flandre, c'est dans la chatellenie d'Alost que la culture du houblon est principalement considérée comme une des ressources principales*"[14]. Helemaal niet te verwonderen dus dat de productiecijfers en prijzen die in het Aalsterse werden opgetekend richtinggevend waren voor andere landstreken waar hop werd geteeld.

Tijdens de 14de en 15de eeuw vervulden de Antwerpse jaarmarkten een belangrijke rol als verhandelingscentrum van hopkruid uit de Denderstreek[15]. Later, in de 16de eeuw, groeide het belang van de Aalsterse hopmarkt[16], al bleef voor Lier de Antwerpse hopmarkt de aangewezen plaats waar de stedelijke brouwers hun hopvoorraden gingen kopen[17]. Vanaf de late 17de eeuw – toen de Lierse bierindustrie zich ontwikkelde tot één der belangrijkste van het hertogdom Brabant – verkochten Aalsterse hophandelaars aan verscheidene Lierse brouwers hun kostbare koopwaar op de Antwerpse markt[18]. In de tweede helft van de 18de eeuw nam het aantal brouwerijen te Lier langzaam af, maar bloeide de export naar dorstige consumenten buiten het hertogdom als nooit tevoren. Voor hun hooggepreputeerde brouwsels die zij uitvoerden naar talrijke plaatsen in Staats-Brabant en het graafschap Vlaanderen bleven de Lierse brouwers Aalsterse hop gebruiken. Deze brouwsels van eerste kwaliteit

- [13] P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw*, dl. II, p. 144. Zoals Herman Van Isterdael opmerkt, is het niet altijd gemakkelijk om op basis van de bewaarde bronnen het belang van de hopteelt te kwantificeren (H. VAN ISTERDAEL, *Landbouwstructuren in het Land van Aalst (17de-18de eeuw)*, in *Het Land van Aalst*, 1988, 40, 5-6, p. 274). Zie verder J. DE BROUWER, *Geschiedenis van Impe* (Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis. Voorlichtingsreeks, nr. 19), Gent, 1958, pp. 73-74 en ID., De staten van goed als bron voor het leefmilieu gedurende de 17e en 18e eeuw te Haaltert en te Kerksken, in *Het Land van Aalst*, 1977, 29, 1, p. 30, tabel IX.
- [14] A.R.B., Raad van Financiën, nr. 4455, rapport van 9 oktober 1786. Alleen het Poperingse kon volgens de auteur van dit rapport nog enigszins met de kasselrij Aalst wedijveren.
- [15] P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw*, dl. II, p. 147.
- [16] H. VAN DER WEE, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy (Fourteenth-Sixteenth Centuries)* (Université de Louvain - Recueil de travaux d'histoire et de philologie, IVe série, nr. 28), dl. I, Leuven, Parijs, Den Haag, 1963, p. 229 en dl. II, pp. 116, 170 en 301.
- [17] H. SOLY, *De economische betekenis*, p. 108.
- [18] S.A.L., O.A., nr. 1833 (staat en inventaris van het sterfhuis van brouwerij 'Het Schaakbord', 1703); S.A.L., O.A., nr. 1842 (staat en inventaris van het sterfhuis van brouwerij 'de Eenhoren', ca. 1741); R.A.A., Gemeentearchief Lier, nr. 72 (inventaris van B.G. Thijs en A. Vanden Daepel, 1742). Aalsterse hophandelaars hadden te Antwerpen een zakenkantoor: F. SCHEPKENS m.m.v. E. VAN DEN BROECK, *Hopbrieven*, in *Ascania*, 1982, 25, 2, p. 67.

bestonden immers uit wit bier en het was algemeen geweten dat Aalsterse hop door zijn specifieke bestanddelen uitstekend geschikt was voor deze biertypes[19]. Omdat de Lierse biertype die voor de export werd gebrouwen alsnar uitbreidde, moesten zelfs grotere hoeveelheden hop worden aangekocht. De meest vooraanstaande Aalsterse hophandelaars zoals Jean-Louis De Wolf (1749-1823) stuurden daarom jaarlijks een aantal balen via Antwerpen naar Lier[20]. Onder het cliënteel van De Wolf bevonden zich zowel de bescheiden Lierse brouwers die de vraag op de plaatselijke markt verzorgden als hun grote en rijke collega's die zich hadden toegelegd op de verre export[21].

De hopteelt was een zeer kapitaals- en arbeidsintensieve cultuur die veel zorg vroeg en die bovendien erg gevoelig was voor wisselende klimatologische omstandigheden. "*La culture des houblons est tres frayeuse et d'un travail extraordinaire*" merkte in 1731 een medewerker van de Raad van Financiën op[22]. In normale jaren volstond de Aalsterse (en a fortiori de Zuid-Nederlandse) hooftuinen voor de binnenlandse behoeften en konden zelfs aanzienlijke hooftoverschotten worden geëxporteerd. Tijdens oogstcrisisen moesten echter haastig maatregelen worden afgekondigd om de uitvoer te beteugelen. Zulks was het geval in o.a. de jaren 1567, 1575, 1642, 1643, 1698, 1710, 1725, 1740, 1744, 1759, 1764, 1767, 1777, 1786, 1787, 1788 en 1793 toen de hooftuinen tegenvielen of nagenoeg volledig mislukten[23]. Tot het midden van de 18de eeuw beperkten de beleidvoerders te Brussel zich tot *ad hoc*-maatregelen in periodes van crisis; na 1760 groeide ook in overheidsmiddelen de behoefte om spontaan te interveniëren en een meer continue en systematische politiek te ontplooiën. Toch kunnen de bekommernis en het optreden van de centrale overheid in de hoofthandel geenszins worden vergeleken met de initiatieven die zij ontplooië in de vitale sector van de pri-

[19] Lierse topbieren waren in deze periode witte bieren: E. AERTS, *Het bier van Lier*, p. 124, voetnoot 83. Over de geschiktheid van Aalsterse hop voor dit biertype: H. STRIJPENS, *Veuve De Wolf-Cosyns & fils. Deel 1 1747-1860*, Aalst, 1990, p. 23; Chr. VANDENBROEKE, *Agriculture et alimentation*, p. 503; A.R.B., *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nr. 604, bijlage Z (*Memoire sur l'houblon*): hop uit het Land van Aalst zou zachter zijn dan andere hop en bovendien een aangename bitterheid bevatten, "*tres propres pour laditte biere*".

[20] H. STRIJPENS, *Veuve De Wolf-Cosyns & fils*, p. 154.

[21] *Ibid.*, p. 163.

[22] A.R.B., Raad van Financiën, nr. 499, omslag 'hop', brief van 15 november 1731. Waarom de hopteelt zo arbeids- en kapitaalsintensief was, leest men bij J. BIELEMAN, *Boeren op het Drentse zand 1600-1910. Een nieuwe visie op de 'oude' landbouw* (A.A.G. Bijdragen, nr. 29), Wageningen, 1987, p. 534.

[23] A.R.B., Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen, nr. 505; A.R.B., Oostenrijkse Geheime Raad, portefeuilles, nr. 1129; A.R.B., Raad van Financiën, nrs. 4449, 4450, 4452 en 4456; P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw*, dl. II, pp. 151-152; Chr. VANDENBROEKE, *Agriculture et alimentation*, p. 500.

maire levensmiddelen[24]. De regering had het overigens niet gemakkelijk om een rechtlijnige koers te varen en diende in haar politiek rekening te houden met de invloedrijke lobbies van zowel brouwers als hophandelaars. De brouwers hoopten op een overvloedige hooftoest en hadden baat bij ruime hooftoestvoorraden op de markt. Door het spel van vraag en aanbod daalden hierdoor immers de prijzen van deze voor hen vitale grondstof die in de late Middeleeuwen slechts 3 tot 5 pct. van hun productiekost uitmaakte[25], maar in de 17de en 18de eeuw kon oplopen tot 10 en zelfs 20 pct.[26]. De hophandelaars van hun kant hoopten eveneens op een geslaagde voortbrengst, maar poogden het grootste deel hiervan te exporteren. Op die wijze sloegen zij twee vliegen in één klap. Niet alleen werd in het buitenland een goede prijs betaald voor de beste hop uit de Zuidelijke Nederlanden, een aanzienlijke export van de hooftoestvoorraden beperkte bovendien het aanbod op de plaatselijke markten en hield het binnenlandse prijspeil vrij hoog.

De aanleiding tot een exportverbod voor hop was meestal een gezamenlijk rekwest van diverse brouwersambachten bij de centrale regering (de landvoogd, de Geheime Raad of de Raad van Financiën). Bij dergelijke initiatieven werden de brouwersambachten dikwijls geruggesteund door hun respectievelijke stadsbesturen waar zij een belangrijke stem in het kapittel bezaten. Hoewel de Lierse brouwers pas in 1668 formeel in een corporatie werden verenigd, hadden zij in talrijke rekwesten die werden ingediend om de uitvoer van hop te verbieden of in elk geval te beperken een niet onbelangrijk aandeel. Omdat er *"in dit jegenwoordich jaer ende den voorgaenden grooten miswasse van hoppe is gevallen in de quartieren van Aelst, wesende die principaelste daer het hoppe is wassende... sulcx dat eene groote dierte tegenwoordelijck wort bevonden in de voors. hoppe..."*, ondertekenden de Lierse brouwers in het najaar van 1642 samen met hun beroepsgenoten uit Vlaamse (Gent, Kortrijk, Menen) en Brabantse

- [24] J. MATERNÉ, *De prijzenadministratie van de centrale overheid te Brussel tijdens de 18de eeuw. Vlaamse, Brabantse, Noordnederlandse, Engelse, Duitse en Baltische graanprijzen op de Amsterdamse beurs (1767-1792)* (Dienstencentrum en Onderzoekswetwerk Historische Statistieken in België. Opsporing, Inventarisatie, Samenstelling en Interpretatie, nr. 1), Algemeen Rijksarchief, Brussel, 1994, pp. 11 en 12.
- [25] Ik verzamelde enkele gegevens voor Antwerpen, Brussel, Lier en Wilsle tussen ca. 1400-1600 in mijn proefschrift: E. AERTS, *Bier, brouwers en brouwerijen in Lier. Institutionele, sociale en economische aspecten van een stedelijke industrie tijdens de late middeleeuwen en de nieuwe tijd (1400-1800)*, onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U.Leuven, dl. IV, Leuven, 1988, p. 915.
- [26] Enkele cijfers voor bieren uit diverse plaatsen: Mechelen (1698): 19 pct. (D. VERCAUTEREN, *Peilingen naar het belang*, dl. I, p. 88), voor Bergen (1740): 12 pct. (A.R.B., Raad van Financiën, nr. 4448, omslag Henegouwen), voor Brugge (ca. 1787): 8 pct. (A.R.B., Algemene Regeringsraad, nr. 805).

(Antwerpen, Brussel, Leuven, Mechelen) brouwcentra een verzoekschrift voor de Raad van Financiën. Het lag daarbij in de bedoeling van de rekwestranten een "*placcaet prohibitif*" te verkrijgen dat de hopuitvoer onmogelijk zou maken[27]. Andere petitities die de Lierse brouwers samen met hun collega's uit Antwerpen, Brussel, Leuven en Mechelen ondertekenden, werden bij dezelfde instelling of de Algemene Regeringsraad (de rechtsopvolger sinds 1787) o.a. ingediend in 1725, 1744 en 1787[28]. Deze Raden gingen niet over een nacht ijs en wonnen bij diverse instanties advies in: provinciale Staten, ontvangers van licenten en douanerechten, stadsbesturen en de gedeputeerden van het Land van Aalst. De ingezamelde informatie en aanbevelingen weerspiegelden uiteraard de uiteenlopende belangen van de drukkingsgroepen. Wisten de ambachtsbesturen zich verzekerd van de steun van hun magistraat, dan konden de hophandelaars rekenen op de medewerking van het hoofdcollege van het Land van Aalst. Dit college was daarenboven erg invloedrijk binnen de Staten van Vlaanderen[29]. Meestal willigde de centrale overheid – zij het slechts gedurende korte tijd – de eisen van de brouwers in. Soms werd voor een tussenoplossing geopteerd die geen enkele partij kon bevredigen. Zo mochten in november 1744 de oude hophellen verder worden uitgevoerd, maar werd een verbod van kracht op de uitvoer van nieuwe bellen. Tot grote ontevredenheid overigens van de Lierse brouwers én van het bestuur van de Aalsterse nering van hophandelaars.

Het ziet er dus naar uit dat de Aalsterse hopindustrie in jaren met een normale conjunctuur profiteerde van de vraag der Lierse brouwers die de omzet en de winst deed stijgen. De keerzijde van de medaille was evenwel dat in jaren waarin de hopoogst tegenviel of mislukte de afhankelijkheidspositie van de Lierse brouwers aanleiding gaf tot een bijkomend protest tegen de te Aalst zo gekoesterde

[27] A.R.B., Spaanse Geheime Raad, cartons, nr. 1312.

[28] Voor de rekwesten van 1725 en 1744: A.R.B., Raad van Financiën, nr. 4449, omslag 'bier 1744-1749'; voor het rekwest van 1787: A.R.B., Algemene Regeringsraad, nrs. 1701 ("inventaire de la farde 23 A") en 1729 (rekwest van 28 september 1787). Zie voor de opschorting van het uitvoerverbod van 1787 de maatregelen van april en september 1788 bij P. VERHAEGEN, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens. Troisième série 1700-1794. 1re janvier 1787 au 28 décembre 1790*, dl. XIII, Brussel, 1914, pp. 165 en 195. Eind 18de eeuw plaatsten de Lierse brouwers eveneens hun handtekening op een verzoek aan de centrale regering om hopuitvoer te laten verbieden (S.A.M., brouwersambacht, nr. 215).

[29] H. VAN ISTERDAEL, *Belasting en belastingdruk: het Land van Aalst (17de-18de eeuw)*, onuitgegeven doctoraatsproefschrift V.U.B., dl. I, Brussel, 1983, p. 79.1. In tal van stukken blijken de Staten van Vlaanderen inderdaad "*te ondersteunen de Representatie door den Lande van Aelst aen het Gouvernement gedaen tot intrekkinge van het Verbod van den Uytvoer der Hoppe*" (S.A.A., Land van Aalst, nr. 2071, d.d. 1787).

hopexport naar het buitenland. Uit het vervolg van dit artikel zal bovendien blijken dat de Aalsterse economie het inkomen dat zij aan de Lierse economie onttrok aan deze laatste terugbetaalde.

Liers kwaliteitsbier in het Aalsterse

Zowel te Aalst als te Lier ontstond in de loop van de 15de eeuw een belangrijke bierindustrie. De plaatselijke graanmarkt en hophandel moet te Aalst ongetwijfeld een gunstige invloed hebben uitgeoefend op de ontwikkeling van een eigen biersector. Tussen 1460 en 1480 beleefde deze een zodanig sterke uitbreiding dat de productie de plaatselijke behoeften ruimschoots overtrof en voor een deel kon worden geëxporteerd. Tijdens de tweede helft van de 15de eeuw behoorde Aalst tot de toonaangevende brouwcentra van het graafschap Vlaanderen. De stad telde toen negen brouwerijen[30]. In Lier was bij het begin van de 15de eeuw de stedelijke biernijverheid minder belangrijk dan in Aalst. Waar rond 1417 in deze laatste stad 700.000 tot wellicht zelfs 1.400.000 liter werd gebrouwen[31], bedroeg de bierproductie te Lier tien jaar vroeger slechts 500.000 liter[32]. Tussen 1440 en 1475 beleefde de bierindustrie er een eerste belangrijke groeicyclus zodat rond dat laatste jaar een omzet van ca. 800.000 liter werd gehaald[33]. De Netestad herbergde toen binnen haar muren vijf tot tien brouwerijen, eveneens dus een iets lager getal dan in Aalst op dat ogenblik[34].

Beide steden hadden, voor wat hun 15de-eeuwse biersector betreft, verder nogal wat zaken met elkaar gemeen[35]. Behalve het feit dat de groei min of meer simultaan verliep, moet hier het groot aandeel van de bieraccijns in de totale stadsontvangsten worden genoemd[36] alsook de sterke concurrentie van het Hollandse kuitbier[37]. In de eeuwen die volgden, beleefden de twee biercentra echter een sterk uiteenlopende evolutie. Te Aalst was men tussen 1525 en

[30] P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen*, pp. 229, 233 en 234.

[31] *Ibid.*, p. 234, voetnoot 65.

[32] E. AERTS, *Het bier van Lier in cijfers (ca. 1400 - ca. 1800)* (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia, nr. 73), Brussel, 1998, p. 17, tabel III.

[33] *Ibid.*, p. 18, tabel IV.

[34] E. AERTS, *Het bier van Lier*, p. 93.

[35] Deze vaststelling hoeft nauwelijks te verbazen: *ibid.*, p. 235, voetnoot 20.

[36] P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen*, pp. 229 en 234.

[37] L. DE MECHELEER, De criminaliteit te Aalst in de late Middeleeuwen, in *Het Land van Aalst*, 1995, 47, 1, p. 5.

1575 getuige van een krachtige expansie[38] en ook de Lierse brouwers realiseerden tussen 1520 en 1555 mooie prestaties[39]. Voor Aalst betekende de bloei van de 16de eeuw evenwel geen wissel op de toekomst. Vanaf het laatste kwart van de 16de eeuw ging de bierindustrie er achteruit. Die tendens zette zich door in de 17de eeuw en ook tijdens de 18de eeuw maakte het Aalsterse bierbedrijf een allesbehalve levendige indruk. Klaarblijkelijk slaagden de Aalsterse brouwers er niet langer in kwaliteitsbier te brouwen zodat de export nageenough opdroogde en de plaatselijke consumenten die het zich financieel konden veroorloven in toenemende mate met vreemd bier hun dorst lesten[40]. Een laat bewijs voor deze gang van zaken is de houding van de eigenaar van het 'hôtel d'Angleterre' te Aalst. Die deed in april 1785 bij de magistraat zijn beklag over het feit dat hij enkel Aalsterse bieren mocht schenken terwijl zijn verwend gasten (buitenlandse bezoekers, hoge militairen, leden van het hof) duidelijk de voorkeur gaven aan Leuvense, Hoegaardse en "*alle vremde bieren*"[41]. Aalst hield m.a.w. ergens vanaf het begin van de 17de eeuw op een "eersterangsbiestad"[42] te zijn. De export beperkte zich tot de omliggende gemeenten terwijl ook het Zottegemse en de streek van Ronse tot het einde van de 18de eeuw enig Aalsters bier afnamen[43]. Op die wijze sloot de Aalsterse bierconjunctuur zich aan bij een verschijnsel dat in wezen typerend was voor alle Vlaamse biercentra die in de 15de en 16de eeuw enige uitstraling hadden gekend en die tijdens de 17de en 18de eeuw wegdeemsterden[44].

Voor Lier daarentegen was de bescheiden groei uit de eerste helft van de 16de eeuw een preludium op de hoogconjunctuur die vanaf 1650 inzette en onafgebroken zou duren tot 1720. Het waren gouden jaren voor alle Lierse brouwers. Handig inspeland op de lage graanprijzen van het ogenblik lanceerden zij in het laatste kwart van de 17de eeuw een nieuw bier: de caves. Het experiment bleek een schot in de roos. Kort nadat de eerste brouwsels op vaten waren getrokken, werd het bier reeds gedronken in heel de Kempen en in alle belangrijke biersteden van het hertogdom Brabant[45]. Tijdgenoten waren rond 1690 van oordeel dat de caves "*excellente*"

[38] P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen*, pp. 234-235.

[39] E. AERTS, *Het bier van Lier*, pp. 169-170.

[40] R. DE BOECK, *Bierbrouwerijen te Aalst in de 18de eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling V.U.B., 1992-1993, pp. 36 en 41.

[41] S.A.A., O.A., nr. 26, fol. 152v. Zie verder R.A.G., Staten van Vlaanderen, nr. 6092 (waaruit blijkt dat het Leuvense bier, zeker in de tweede helft van de 18de eeuw, te Aalst belangrijker was dan het Hoegaardse).

[42] R. DE BOECK, *Bierbrouwerijen te Aalst*, p. 146.

[43] R.A.G., Staten van Vlaanderen, nr. 6092, fol. 1-19v.

[44] R. VAN UYTVEN, *De drankcultuur in de Zuidelijke Nederlanden*, p. 41.

[45] E. AERTS, *Het bier van Lier*, pp. 126, 127, 196 en 312.

was en roemden in 1694 het Lierse product als "*une biere saine, bien faisante et laxative*". In 1783 werd van het bier gezegd dat het "*beau-coup de réputation*" bezat in het hele land. Caves werd echter niet alleen gedronken voor zijn uitstekende smaak. Ten gevolge van zijn "*afddrijvende cracht ende andere goede qualiteiten*" zou het bier ook een geschikte remedie zijn tegen blaas- en nierstenen alsook tegen constipatie[46]. In de eerste jaren stelden de Lierse brouwers zich tevreden met hun succesvolle afzet binnen de Brabantse mijlpalen. Zodra zij het brouwproces van de caves hadden vervolmaakt, begonnen zij echter ook de niet-Brabantse markt te bewerken. En met evenveel succes. Kort vóór of na 1700 droegen niet minder dan 20 brouwerijen de faam van het Lierse kwaliteitsbier uit tot in Staats-Brabant en het graafschap Vlaanderen[47]. Weliswaar sloop vanaf 1720 een recessie binnen in de Lierse biersector, maar deze zou er de exportgerichtheid van de brouwerijen alleen maar verder stimuleren. Toen de conjunctuur zich vanaf 1760 herpakte, hadden de grote brouwers namelijk hun les geleerd: een florissant bedrijf diende zijn productie zoveel mogelijk af te zetten buiten het hertogdom Brabant. Enkel op die wijze kon een voldoende omzet worden gehaald die de bedrijfs-grootte ten goede kwam en de ondernemingswinst deed groeien. Brouwerijen die deze industriële reconversie niet konden of wilden waarmaken, gingen failliet of verschrompelden tot kleine bedrijfjes die alleen maar in staat waren tegemoet te komen aan de plaatselijke vraag[48]. Het gevolg van deze marktheroriëntatie was dat de export van Lierse caves de laatste decennia van de 18de eeuw snel steeg van ca. 1 miljoen tot 4 miljoen liter[49]. In tal van Lierse archiefstukken uit deze jaren leest men over de "*grande quantité de bière qu'on envoie tous les ans en Flandres et ailleurs*". Het kon inderdaad niemand ontgaan dat "*de stad Lier (...) merkelijkke versendigen <sic> van bier heeft op Vlaenderen*"[50].

Een niet nader te becijferen deel van deze cavesstroom kwam in het Land van Aalst terecht[51]. Dat hoeft nauwelijks te verbazen.

[46] Voor al deze citaten: *ibid.*, pp. 122 en 123.

[47] *Ibid.*, pp. 128-135.

[48] E. AERTS, *Het bier van Lier*, pp. 207-219.

[49] E. AERTS, *Het bier van Lier in cijfers*, p. 22, tabel VI-3 en p. 40, tabel XIII.

[50] S.A.L., O.A., nr. 17, fol. 181 en R.A.A., Gemeentearchief Lier, nr. 87, omslag 15.

[51] Mijn hoop om cijfers te vinden in de boekhouding van de Staten van Vlaanderen bleek ijdel. Zowel in de algemene rekeningen (b.v. R.A.G., Staten van Vlaanderen, nrs. 4448, 4450, 4471 en 4481) als in de rekeningen en borderellen van de afzonderlijke kantoren (b.v. Aalst, Erembodegem, Geraardsbergen, Ninove...: R.A.G., Staten van Vlaanderen, nrs. 6092, 6117, 6173 en 6179) is er enkel sprake van rubrieken als "*ontfanck van de rechten van bier ghecomen van Brabandt*". De enige specificaties hebben betrekking op Leuvens en Hoegaards bier. Rekeningen van imposten op bier dat in Aalst werd geïmporteerd (b.v. S.A.A., Land van Aalst, nrs. 5200 en 5201) of tolrekeningen (b.v. van sassen te Aalst en Geraardsbergen: S.A.A., Land van Aalst, nrs. 5987-5989) leverden evenmin concrete gegevens op voor de herkomst der vreemde bieren.

De aanwezigheid van Lierse caves in de herbergen van de Aalsterse kasselrij kan immers worden gezien als een 'ruimtelijk neveneffect' van de Lierse exportpolitiek die in het graafschap Vlaanderen vooral Gent viseerde. In de Arteveldestad was de caves zeer gegeerd. Het bier bezat er zelfs een dergelijke reputatie dat het door brouwers op het platteland geregeld werd vervalst. Deze namaakbieren werden dan onder de naam van caves aan de argeloze Gentenaars aangeboden. Om zich tegen deze goedkopere, maar duidelijk ook inferieure brouwers te beschermen, eiste de Gentse magistraat vanaf april 1721 speciale certificaten waarin het Lierse stadsbestuur de echtheid van het onder zijn toezicht uitgevoerde bier moest garanderen[52]. Voor de export naar Gent diende het bier te worden getransporteerd over een afstand van ongeveer 85 km. De Lierse brouwers speelden hierbij handig in op de gunstige ligging van hun stad aan de samenvloeiing van de Grote en de Kleine Nete. Langs deze rivier was immers de aansluiting verzekerd met het netwerk van de Brabantse binnenscheepvaart. Lierse schippers voeren via Duffel en Walem naar het nabijgelegen Rumst waar zowel de Dijle als de Nete in de Rupel vloeiden. De volgende bestemming was Rupelmonde waar de Rupel uitmondt in de Schelde[53]. Vervolgens stevenden de bierschuiten langzaam naar Temse, Dendermonde, Wetteren en Gent. Nagenoeg halfweg op de Schelde, bij Dendermonde, volgden enkele schippers stroomopwaarts de loop van de Dender die in het Henegouwse Aat ontspringt[54]. Niet alleen in het hele Land van Waas of in het Gentse, maar ook langs een flink stuk van de toen ca. 70 km lange Dender bleek het Lierse bier namelijk meer dan welkom. De aard van de documentatie laat niet toe om uit te maken of vraagprikkels dan wel aanbodstimulering aan de basis lagen van de consumptie van Lierse caves in een aantal lokaliteiten aan de Dender. Maakten de Lierenars een ommeetje naar het Land van Aalst omdat herbergiers of gewone particulieren aldaar voldoende bestellingen plaatsten? Of was de caves in deze regio een afgeleid effect van de reclame die de Lierse brouwers in Oost-Vlaanderen voor hun kwaliteitsbier maakten? Het is een vraag die overigens enkel relevant is voor de vroegste periode want zodra de caves aan de oevers van de Dender was gelanceerd, zal de verkoop

[52] E. AERTS, *Het bier van Lier*, p. 132.

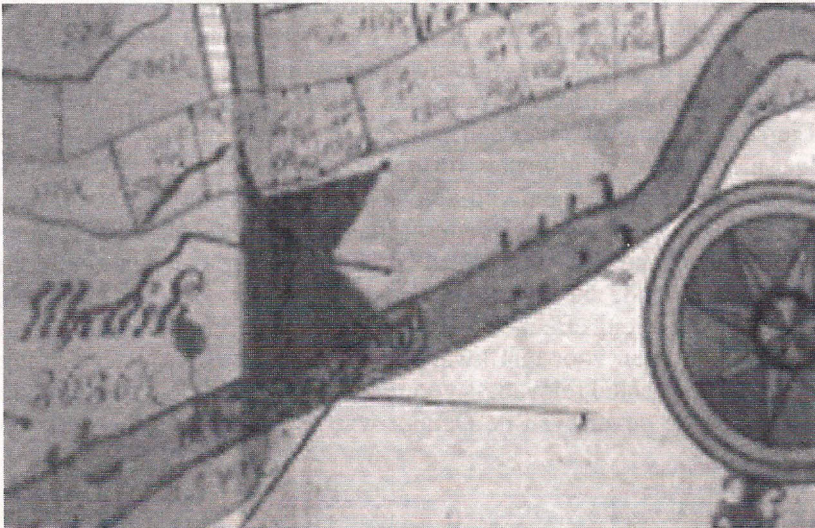
[53] Voor dit alles: B.L. DE RIVE, *Précis historique et statistique des canaux et rivières navigables de la Belgique et d'une partie de la France*, Brussel, 1835, pp. 136, 174, 177 (tableau D) alsook J.-B. VIFQUAIN, *Des voies navigables en Belgique. Considérations historiques suivies de propositions diverses ayant pour objet l'amélioration et l'extension de la navigation*, Brussel, 1842, p. 27.

[54] Het verloop van de Dender tussen Aat en Dendermonde kan worden gevolgd op een mooie kaart die werd getekend in 1766 en wordt bewaard in A.R.B., Kaarten en plattegronden in handschrift, nr. 1491. De kaart is 73 cm hoog en 2,51 m breed en geeft behalve de sassen ook de plattegrond van de Dendersteden.

De volgende bestemming was Rupelmonde waar de Rupel rijnwaarts in de Schelde. Vervolgens streefden de bierschuiten langzaam naar Tenne, Ixandemonde, Wetteren en Gent. Naarrecht halweg op de

Schiptrekkers op de Dender te Pollare. Gekleurde pentekening van E. Spanoghe a° 1762 (R.A. Beveren, Wedergate, nr. 663. Kaartboek van Pollare).

Uit bijgevoegde afbeelding blijkt dat in de 18de eeuw het trekken der boten gebeurde op een trekpad dat zowel op de linker als rechter oever de loop van de rivier volgde. Met lange haken werden de boten tegen de oevers afgeduwd.

van het bier er het resultaat zijn geweest van een dynamische wisselwerking tussen vraag en aanbod.

Het riviervervoer gebeurde uiterst langzaam en was het werk van trekkers (en treksters) die, naargelang van de tonnenmaat van het vaartuig en de financiële draagkracht der schippers, weleens werden bijgestaan door de trekkracht van 2, 3 of 4 paarden. In de meest gunstige omstandigheden – d.w.z. op kanalen en in het geval van schepen die weinig geladen waren en door een groot aantal (bijvoorbeeld 8 tot 10) paarden werden voortgetrokken – beliep de gemiddelde snelheid ongeveer 5 km per uur. De schuiten die waren volgesjouwd met Liers bier en die door mensenkracht moeizaam werden getrokken langs de oevers van meanderige rivieren met onregelmatig waterpeil en uitgestrekte verzandingsvlekken haalden echter ternauwernood 2 km per uur. Bovendien werden er langs de Dender om financiële redenen meestal geen trekpaarden ingezet[55]. Normaliter werd er getrokken vanaf zonsopgang tot valavond. Bij zonsondergang dienden de schippers inderdaad ergens te ankeren aangezien in alle lokaliteiten de accijns- en douanekantoren met het kleppen van de avondklok de deuren sloten. Uiteraard werd er niet permanent getrokken. Naast de onvermijdelijke oponthouden voor inkopen, herstellingen en maaltijden en de vele haltes aan sassen, draaibruggen en tolplaatsen, diende er onderweg te worden gelet op de waterstanden. Op de meeste binnenrivieren werd er immers gevaren met de getijden. Lierse of andere schippers die naar Vlaanderen voeren, wachtten totdat het water op de Schelde opkwam om met de stroming te kunnen meevaren. Op de Nete was er soms te weinig water zodat een gunstig ogenblik voor afvaart diende te worden afgewacht. Op de Schelde kampte men met gelijkaardige problemen. Tussen Dendermonde en Gent stond het waterpeil dikwijls te laag om scheepvaart mogelijk te maken[56]. Ook op de Dender was er geregeld tekort aan water[57]. Bewoners van de Aalsterse Vismarkt beweerden in 1765 dat *"het waeter in de riviere den Dender meer dan ses maenden geduerende het jaer ongebruickbaer is"* waardoor ze *"gepriveert sijn in hunne woonsten van*

[55] M. VAN HAUDENARD, *Aperçu historique sur la navigation de la Dendre*, in *Annales du Cercle archéologique de Mons*, 1937-1938, 55, p. 123 en H. VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove*, dl. I, Ninove, 1949, p. 23 die opmerkt dat er op de oude kaarten geen trek- of jaagpad is te zien. Dat is echter onjuist: zie S.A.A., Land van Aalst, nr. 3790. Het schilderij 'De boottrekker' door Theodoor Verstraete (Doornik, Museum voor Schone Kunsten) geeft een goed idee van hoe vroeger boten door spierkracht werden voortgetrokken. Vandaag is er alleszins een jaagpad: D. VAN DE PERRE en G. VANDE WINKEL, Het kasteel van Zandbergen volgens de Sanderusprent van ca. 1644, in *Het Land van Aalst*, 1998, 50, 3, p. 230.

[56] A.R.B., Handschriftenverzameling, nr. 1484, fol. 18. Plannen voor een kanaal Gent-Rupelmonde om de verbinding met een aantal Brabantse steden (Lier wordt expliciet genoemd) en met Henegouwen (via de Dender) te vergemakkelijken (*ibid.*, fol. 17v), bleven dode letter.

[57] M. VAN HAUDENARD, *Aperçu historique sur la navigation*, p. 123.

water"[58]. Door dit chronisch gebrek aan voldoende water was deze oude rivier niet in staat om slijk uit de bedding mee te voeren zodat vooral in de zomer uitgestrekte zandplaten de vaart bemoeilijkten[59]. In Ninove was de Dender tot het midden van de 18de eeuw een flink deel van het jaar onbevaarbaar omdat de sassien te ver van elkaar verwijderd lagen[60]. Verder schommelde de snelheid van het riviertransport in functie van de diepgang van de rivier alsook van het gewicht dat moest worden voortgetrokken. Rekening gehouden met deze diverse variabelen is het niet ongerijmd te veronderstellen dat de scheepstrekken uit het Ancien Régime per dag tussen de 15 en 20 km aflegden. De caves bestemd voor het Aalsterse was dus gemakkelijk een halve week onderweg. Hoewel het vervoer door middel van de binnenscheepvaart trager verliep dan het landverkeer, gaven de brouwers zonder aarzelen de voorkeur aan de boot boven de kar. Voor langere afstanden bezat het vervoer over water immers grotere capaciteitsmogelijkheden; bovendien was het veiliger en alleszins goedkoper[61].

Het succes van de caves in het verre Land van Aalst moet ongetwijfeld worden gezocht in zijn gunstige prijs/kwaliteit-verhouding. Over de uitstekende kwaliteit was eenieder het eens. De exporttriumfen van het bier zijn daar overigens het beste bewijs van. Uit verkoopprijzen op andere plaatsen in Oost-Vlaanderen weten we bovendien dat caves goedkoper uitviel dan de biersoorten uit andere gerenommeerde Brabantse centra zoals Leuven en Hoegaarden[62]. In Aalst werd de caves alleszins reeds geapprecieerd vanaf het einde van de 17de eeuw. Op 11 juni 1694 getuigde dr. Johannes Baptista Garrido, arts aan het hof, voor de Raad van Brabant dat "*de selve Liersche bieren alhier buijten ende binnen Brussel, oock binnen Antwerpen, Aelst, Gendt, ende elders seer getrocken worden...*"[63]. Ook in het 15 km verder zuidwaarts gelegen Ninove was het Lierse

[58] S.A.A., O.A., oud nr. 62, thans nr. 65. Op sommige ogenblikken was er ook te veel water in de Dender (een getuigenis in *ibid.*, rekwest van 27 april 1751).

[59] H. VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove*, dl. I, pp. 20, 38 en 40.

[60] R.A.R., O.A. Geraardsbergen, nr. 619, beslissing van het college op 2 september 1750.

[61] Zie de referenties bij E. AERTS, *Het bier van Lier*, p. 130, voetnoot 117, aan te vullen met R. VAN UYTVEN, Landtransport durch Brabant im Mittelalter und im 16. Jahrhundert, in F. BURGARD en A. HAVERKAMP (eds.), *Auf den Römerstraßen ins Mittelalter. Beiträge zur Verkehrsgeschichte zwischen Maas und Rhein von der Spätantike bis ins 19. Jahrhundert* (Trierer Historische Forschungen, nr. 30), Mainz, 1997, pp. 482 en 483.

[62] E. AERTS, *Het bier van Lier*, pp. 222-223.

[63] A.R.B., Raad van Brabant, processen van ambachten en naties, nr. 236^e, stuk 7 (in potlood) of D² (dorsaal). Het citaat staat ook in de eigenlijke getuigenverklaring zoals bewaard in A.R.B., Raad van Brabant, thoonen, nr. 461.

topbier geen onbekend artikel. Afgaande op het aantal brouwerijen was het stedelijk bierbedrijf er vanaf de tweede helft van de 17de eeuw in verval. Deze achteruitgang is grotendeels toe te schrijven aan de invoer van vreemde bieren zoals Leuvens en Hoegaards[64]. In een bescheiden mate heeft wellicht tevens de Lierse concurrentie gespeeld. Lierse schippers frequenteerden immers doorheen de hele 18de eeuw de Ninoofse kroegen en zullen de tapgasten en tooghangers voorzeker de kwaliteiten van 'hun' caves hebben aangeprezen[65].

Ninove betekende naar alle waarschijnlijkheid ook het eindpunt van de Lierse bierexpansie in zuidelijke richting. Van enig noemenswaardig verbruik van Liers bier in Geraardsbergen schijnt namelijk geen sprake. Ooit de vierde stad van het graafschap Vlaanderen, verloor Geraardsbergen snel aan belang toen vanaf de 15de eeuw zijn rol als grensplaats bleek uitgespeeld en op het einde van de eeuw ook de lakenindustrie in elkaar stortte[66]. De lokale bierindustrie moet er tijdens de Middeleeuwen en waarschijnlijk nog in de 16de en het begin van de 17de eeuw een bescheiden regionale betekenis hebben gehad[67], maar volgde na 1650 het algemeen patroon van Aalst en Ninove. Ook in Geraardsbergen stelt men in de 18de eeuw een sterke invoer van Leuvense en Hoegaardse bieren vast terwijl daarnaast de concurrentie van bieren uit het nabije Henegouwen meespeelde[68]. Zoals in de andere Dendersteden bestond er in Geraardsbergen een sterke vraag naar bieren uit Brabant. In juli 1769 stonden de plaatselijke brouwers aan de klaagmuur "*om dat de vremde bieren actueel in soodaenighe voege syn, dat men nauwelyckx in de herbergen gheene interne bieren meer en debiteert*"[69]. Van Liers bier is er echter geen sprake. Wel verneemt men uit het bronnenmateriaal dat behalve

- [64] H. VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove*, dl. II, Ninove, 1960, pp. 364 en 523; G. VERHAEVERT (ed.), *Tentoonstelling bier en bierbrouwerijen te Ninove. Catalogus*, Ninove, 1986, p. 21; R.A.G., *Staten van Vlaanderen*, nrs. 6117 en 6179. Zoals reeds opgemerkt (zie *supra*, de tekst bij voetnoot 44), deemsterden talrijke Vlaamse biercentra weg in de loop van de 17de en 18de eeuwen.
- [65] D. LAMARCO, *Dagelijks leven te Ninove omstreeks 1750*. Joannes Rechters, kuiper, brouwer en herbergier, in *Het Land van Aalst*, 1988, 40, 2-3, p. 88.
- [66] L. DE SMET, *Steden in Zuid-Oostvlaanderen*. I. Geraardsbergen, in *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studiën*, 1950, 19, 2, p. 156; P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen*, pp. 163 en 173, tabel 2.
- [67] Op basis van enkele disparate aanduidingen bij A. DE PORTEMONT (vertaling door P. CATTELAÏN), *Historisch onderzoek naar de stad Geraardsbergen*, dl. II, Geraardsbergen, 1996, p. 34; V. FRIS, *Geschiedenis van Geraardsbergen*, Gent, 1911 (Gent, Ledeborg, 1977, herdruk), pp. 381 en 399; P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen*, p. 240; M. J. VAN KERCKHOVEN, *Gilden van ambachten en neringen te Geraardsbergen*, Geraardsbergen, s.d. (eigen beheer), pp. 52 en 53.
- [68] R.A.G., *Staten van Vlaanderen*, nrs. 6117 en 6173. In 1775 noemden de brouwers van Geraardsbergen het Leuvense bier een regelrechte bedreiging voor hun inkomen en welvaart (R.A.R., O.A. Geraardsbergen, nr. 565, los stuk (potloodnr. 16-17)).
- [69] R.A.R., O.A. Geraardsbergen, nr. 565, los stuk (potloodnr. 11).

Leuvense en Hoegaardse bieren ook andere biertypes werden ingevoerd[70]. Gaan achter dit verzamelbegrip Lierse bieren schuil of lag het stadje te ver voor de Lierse brouwers? Dezen voerden anderzijds wel hun caves uit naar Brugge dat over water ongeveer 130 km van Lier verwijderd was, een veel grotere afstand dus dan het traject van Lier naar Geraardsbergen[71]. Bovendien lag deze laatste stad slechts 15 km verwijderd van Ninove. Vroeg of laat wordt in de export echter het punt bereikt waarop deze niet langer lonend is. Ik maak me sterk dat de Lierse bierinvoer in Geraardsbergen – indien niet onbestaande – onbeduidend is geweest.

Vanzelfsprekend was de bijval van de Lierse caves in een groot deel van het Land van Aalst een doorn in het oog van de plaatselijke brouwers, die met alle mogelijke middelen de invoer van vreemd kwaliteitsbier trachtten te verhinderen. Soms namen de Aalsterse brouwers daartoe zelf het initiatief. Wanneer zij de bieraccijns pachtten, maakten ze bijvoorbeeld van de gelegenheid gebruik om de invoertarieven op het vreemde bier te verhogen[72]. Liever klopten zij echter aan bij de plaatselijke overheid[73]. Op het eerste gezicht kregen zij inderdaad de warme steun van hun stadsbestuur. De houding van de vroede vaders van Aalst was echter niet gespeend van een flinke dosis dubbelzinnigheid. Waar de schepenen er als de spreekwoordelijke kippen bij waren om het bier afkomstig uit de rurale brouwerijen alsook het befaamde 'buiten-drinken' te verbieden[74], was hun protectionistische politiek tegen de vreemde bieren

[70] Enkele citaten: "...Lovensche, Hogaersche ende alle andere externe bieren die ingebracht ende geconsumeert worden binnen dese stad" (R.A.R., O.A. Geraardsbergen, nr. 565, los stuk (potloodnr. 19)) of "...Lovensche, Hoegaertsche ofte groote bieren die gebrauwen zijn buijten de provincie van Vlaendere" (*ibid.*, los stuk (potloodnr. 58)).

[71] Weliswaar trokken de Lierse bierexporteurs in Gent het kanaal op dat tussen 1613-1621 op kosten van de Staten van Vlaanderen was gegraven en in het midden van de 18de eeuw door dezelfde instantie was uitgediept (R.A.G., Staten van Vlaanderen, nr. 10.745A; A. VERHOUSTRATE, *Over de scheepvaart op het kanaal van Gent naar Brugge en over de marktschepen in het bijzonder, in Appeltjes van het Meetjesland, 1955-1957*, 7, p. 225; J.-B. VIFQUAIN, *Des voies navigables en Belgique*, p. 66). Ondanks dit veel gemakkelijker te bevaren traject dan de Dender was het bier richting Brugge langer onderweg dan naar Geraardsbergen.

[72] S.A.A., O.A., nr. 25, fol. 152.

[73] Een voorbeeld in S.A.A., O.A., oud nr. 62, thans nr. 65, niet nader gedateerd rekwest van de dekens en meesters van het brouwersambacht uit 1759.

[74] Zie L. DE MECHELEER, *De criminaliteit te Aalst*, p. 7 alsook P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen*, p. 239 en W. VERNAEVE, *Nopende het bier*, in *Alostana*, 1978, 1, p. 152. Talrijke citaten in de bronnen tonen aan dat dit middeleeuwse protectionisme ook de volgende eeuwen werd verder gezet: S.A.A., O.A., nr. 25, fol. 7 ("*Is oock geresolveert t'interdiceren eenige bieren binnen dese stede ofte schependomme te brenghen ende vercoopen gebrauwen een myle en half int ronde deser stede...*") en S.A.A., O.A., nr. 25, fol. 305 ("*...het volck buijten dese stad gaet drincken inde herberghen aende rechten van de stad niet subject*"). Ook de andere stad van het Land van Aalst, Geraardsbergen, nam dergelijke maatregelen (voorbeeld bij V. FRIS, *Uittreksels der stadsrekeningen van Geraardsbergen van 1475 tot 1658*, in *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, 1912, 20, p. 215 en P. STABEL, *De kleine stad in Vlaanderen*, p. 239, voetnoot 90).

uit het hertogdom Brabant veel gematigder. De verklaring voor dit uiteenlopend optreden is vooral financieel. Voor bieren die op het platteland werden gebrouwen of gedronken, werden namelijk geen stadsaccijnzen betaald, wat resulteerde in een gevoelige inkomensderving voor de stadskas die in grote mate door de bierbelastingen werd gevoed[75]. Ook de invoer van vreemd bier leidde uiteraard tot verminderde accijnsontvangsten, maar dit verlies werd ruimschoots gecompenseerd door de relatief zware invoertaksen. Tarieven op ingevoerd bier lagen immers veel hoger dan deze op stedelijke brouwersels[76]. Waar het voor het Aalsterse schepencollege op aankwam, was om deze vreemde bierplas in goede banen te leiden, namelijk hem te laten passeren langs het stedelijk biercomptoir want daar konden, na betaling, de vereiste accijnsbiljetten worden afgeleverd. Een heel gamma van maatregelen moest ervoor zorgen dat dit plan in de praktijk werd omgezet. Verkoop en distributie van vreemd bier werden binnen Aalst streng gereguleerd. Niet iedereen mocht zomaar in de stad ingevoerd bier tappen. Talrijke herbergiers kregen slechts de toestemming om een publiek drankhuis open te houden op voorwaarde dat zij beloofden "*van geene vremde bieren aldaer te verkoopen*"[77]. Dat recht was voorbehouden aan speciale "*tappers van vremde bieren*"[78]. Hun leveranciers waren verplicht het ingevoerde bier in één opslagplaats te stockeren teneinde de controle door de fiscale diensten te vergemakkelijken[79]. Wie door de stedelijke inspecteurs of de controleurs ("*garden*") van de Staten van Vlaanderen betrappt werd op de invoer of distributie van vreemd bier zonder dat hij accijnsbiljetten kon voorleggen, zag het bier geconfisceerd en kreeg een fikse boete van 100 guldens bovenop[80]. Wanneer Aalsterse herbergiers of bierstekers tegen de lamp liepen, waren de sancties veel zwaarder: de eersten betaalden een boete van 300 guldens[81], de laatsten zelfs 1000 guldens[82]. Deze veel strengere straffen waren waarschijnlijk

- [75] L. DE MECHELEER, *De criminaliteit te Aalst*, p. 8. De gegrondheid van deze uitspraak blijkt uit de opbrengsten van de bieraccijnzen die in Aalst en Ninove reeds eind 14de, begin 15de eeuw schommelden tussen de 30 à 40 pct. van de totale stedelijke ontvangsten (zie de cijfers bij E. AERTS, *De Zuidnederlandse brouwindustrie tijdens het Ancien Régime. Status quaestionis van het onderzoek*, in *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 1979, 33, pp. 23-24, voetnoot 87).
- [76] R. DE BOECK, *Bierbrouwerijen te Aalst*, pp. 43, 54, 55 en 61.
- [77] S.A.A., O.A., nr. 25, fol. 6, 12, 38v, 130v alsook nr. 26, fol. 4v en nr. 27, fol. 13 ("*met restrictie van alleenlijk te verkoopen Aelstersche bieren...*").
- [78] S.A.A., O.A., nr. 25, fol. 305.
- [79] *Ibid.*, fol. 6v-7.
- [80] S.A.A., O.A., nr. 26, fol. 93.
- [81] S.A.A., O.A., nr. 27, fol. 34, art. 7.
- [82] *Ibid.*, fol. 13v en 14-14v, art. 1 en 9.

ingegeven door het feit dat beide beroepscategorieën door een speciale eed hadden gezworen de rechten op het ingevoerde bier te respecteren[83].

Was er m.a.w. van een volledig prohibitionisme geen sprake, de protectionistische maatregelen maakten het ingevoerde bier wel duurder. De vreemde – in casu Lierse, naast Leuvense en Hoegaardse – brouwers waren immers gedwongen om boven hun productiekost, de transportkost en de uitgaven onderweg voor allerlei taksen ook nog eens de invoerbelastingen aan de consument door te rekenen. Een reactie kon daarom niet uitblijven en deze zou zich enten op de in de vorige paragraaf reeds toegelichte spanningen met betrekking tot de grondstof. Het gevolg was een lang aanslepend economisch conflict tussen diverse steden in het graafschap Vlaanderen en in het hertogdom Brabant. Jarenlang konden beide partijen zich met een gegeven situatie verzoenen of zich bij een vergelijk neerleggen. Het volstond echter dat een wijziging optrad in het status quo (bijvoorbeeld een sterke toename van de Brabantse bierinvoer in Vlaanderen) of dat een partij op deze verandering inspeelde (bijvoorbeeld door een plotse verhoging van de stedelijke invoertarieven op Brabants bier) om de latente wrijvingen snel te doen escaleren tot een verbale krachtmeting. Het bleef daarbij niet tot wederzijdse verwijten en beschuldigingen. Zowel in Brabant als in Vlaanderen zochten de verongelijkte protagonisten immers hulp. De Lierse brouwers vonden deze bij hun stadsbestuur dat zij sinds de laatste decennia van de 17de eeuw domineerden[84]; uit onverwachte hoek ontvingen ze tevens bijval van de Aalsterse herbergiers die het Lierse bier mochten verkopen[85]. Hun collega's uit de kasselrij Aalst konden – zoals de hophandelaars – een beroep doen op het hoofdcollege van het Land van Aalst. Vooral de Aalsterse brouwers vonden bij de gedeputeerden trouwe pleitbezorgers[86]. Dat is helemaal niet verwonderlijk gezien er tussen het college en de Aalsterse magistraat dagelijkse contacten bestonden, dat de burgemeester en eerste schepenen van Aalst in het college zetelden en er officieus zelfs het bestuur van voorzaten[87]. Op hun beurt schakel-

[83] *Ibid.*, fol. 33v en 34.

[84] E. AERTS, *Het bier van Lier*, pp. 116 en 117.

[85] S.A.A., O.A., oud nr. 62, thans nr. 65, rekwest van de herbergiers uit 1766.

[86] Het belang van het Aalsterse brouwersambacht mag niet worden onderschat. In 1744 kon het de centrale regering te Brussel 300.000 guldens wisselgeld voorschieten als een vorm van leenpand op de koninklijke tiend (S.A.A., O.A., nr. 23, fol. 181v-182).

[87] M. CHERRETTE, Institutionele evolutie van het Land van Aalst, in *Het Land van Aalst*, 1988, 40, 5-6, p. 267; E. HOUTMAN, *Inventaris van het oud archief van de stad Aalst* (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Inventarissen, nr. IV), Brussel, 1974, p. 17; H. VAN ISTERDAEL, *Archief van het Land van Aalst 1342-1796 (1814)* (Rijksarchief te Beveren. Inventarissen, nr. 11), dl. I, Brussel, 1994, pp. 53, 67 en 75 (over de invloed van Aalst in het college).

den al deze instanties de provinciale Staten in die de Raad van Financiën, de Geheime Raad of rechtstreeks de landvoogd bestookten met allerlei memoranda.

Het meest voorkomende scenario was het volgende. In het Land van Aalst werd op een gegeven ogenblik het Brabantse bier zwaarder belast zodat de Lierenaars zich – al dan niet rechtstreeks – geveiseerd voelden en in de tegenaanval trokken. Als eenmaal de Lierse lobby op volle toeren draaide, bleek de zogenaamde "*libertijt van commercie*" het meest gehanteerde argument[88]. De Lierse brouwers voerden tijdens de verhitte discussies de principes van de vrijhandel hoog in het vaandel en predikten de ongebreidelde uitwisseling van goederen tussen steden en provincies. Daarbij beriepen zij zich op het natuurrecht der volkeren en gebruikten zij graag de hoogdravende beeldspraak van het menselijk lichaam waarvan alle ledematen – zeg maar de steden en provincies – slechts behoorlijk gezamenlijk functioneren wanneer eenzelfde stuwend en bindend principe aanwezig is[89]. In hun ogen was binnen de economische samenleving dit beginsel uiteraard de vrijhandel. Deze gezwollen retoriek belette de brouwers in de praktijk niet om de eigen markt (het platteland rond Lier) hardnekkig af te schermen[90], niet-corporatief aangesloten de mogelijkheid te ontzeggen om de brouwersstiel uit te oefenen[91] of van het stadsbestuur hoge invoertarieven op vreemde bieren af te dwingen[92]. De teksten die hun betoog kracht moesten bijzetten, werden gelicht uit de opeenvolgende Blijde Inkomsten die de landsheren aan hun onderdanen in Brabant sinds 1356 hadden geschonken en werden zelfs ontleend aan de bepalingen van het Vlaams-Brabants akkoord uit 1339. De Brabantse Blijde Inkomst van 3 januari 1356 gaat weliswaar slechts vaag in op de principes van vrije passage[93] en geraakte kort daarop zelfs onder het stof[94]. Het artikel werd echter met de rest van de tekst in 1406 opgevestigd en fungeer-

[88] Zie bijvoorbeeld A.R.B., Raad van Brabant, processen van ambachten en naties, nr. 2361, stuk 12, "*Redenen van impertinentie...*", art. 28, 35, 38 en 39; in hetzelfde bestand, nr. 2362, dossier "*Advertissement...*", art. 10, 46 en 128 alsook nr. 332, diverse citaten in het procesdossier; S.A.L., O.A., nr. 1028, proces van het brouwersambacht tegen de stad Antwerpen, art. 44, 79 en 80.

[89] Mogelijk is het beeld ontleend aan het Nieuwe Testament (cf. in die zin I Korinthiërs, XII, vers 12). Men treft het beeld alleszins ook aan bij andere instanties (een voorbeeld in R.A.R., O.A. Geraardsbergen, nr. 565, los stuk "*Doffice*" van 29 juli 1782).

[90] E. AERTS, *Het bier van Lier*, p. 206.

[91] *Ibid.*, pp. 112-113.

[92] E. AERTS, *Het bier van Lier in cijfers*, p. 16, tabel I en p. 69, tabel XXX.

[93] Zie bijvoorbeeld artikel 6: R. VAN BRAGT, *De Blijde Inkomst van de hertogen van Brabant Johanna en Wenceslas (3 januari 1356). Een inleidende studie en tekstuitgave* (Standen en Landen, nr. 13), Leuven, Parijs, 1956, p. 98. Ook andere brouwersambachten in Brabant hanteerden deze bepalingen als argument. Een voorbeeld voor Leuven bij R. VAN UYTVEN, *De Leuvense bierindustrie in de XVIIIe eeuw, in Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 1961, 16, 3, p. 217.

[94] Zie de vernieuwende studie van R. VAN UYTVEN, *De rechtsgeldigheid van de Brabantse Blijde Inkomst van 3 januari 1356*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1969, 82, 1, pp. 39-48.

de als een soort prototype[95] voor een hele reeks analoge artikels tot het einde van het Ancien Régime[96]. Ook de tekst van de bekende overeenkomst uit 1339 werd veelvuldig gebruikt. In dit verdrag, dat Jan III van Brabant en Lodewijk van Nevers op 3 december 1339 afsloten[97], wordt inderdaad de vrije in- en uitvoer van handelswaar tussen beide provincies gepropageerd[98].

Een der scherpste conflicten tussen Aalst en Lier vond plaats in 1772-1774. Op 4 mei 1772 had het kasselrijbestuur van de regering te Brussel de toestemming gekregen om een nieuwe belasting van 85 stuivers te heffen per ton vreemd bier dat in het Land van Aalst werd ingevoerd. Voor de vreemde – inclusief dus de Lierse – brouwers was deze maatregel een regelrechte ramp want zij maakte hun bier buitensporig duur. Dat was natuurlijk wat de Aalsterse brouwers op het oog hadden gehad. Zij hadden echter buiten de waard gerekend want de Lierenaars waren vastbesloten om hun afzetgebied in de Denderstreek niet zomaar op te geven. Het Lierse stadsbestuur zocht contact met andere Brabantse biersteden zoals Antwerpen, Brussel en Leuven die door de nieuwe Aalsterse impositie werden benadeeld. De Staten van Brabant werden ingeschakeld en na twee jaar touwtrekkerij te Brussel haalden de Brabantse brouwers hun slag thuis. Op 9 september 1774 kregen zowel de Aalsterse magistraat als het hoofdcollege van de kasselrij te horen dat de belasting van 1772 enkel gold voor bieren gebrouwen buiten de Oostenrijkse Nederlanden. De Brabantse lobby kon tevreden zijn, de caves kon in het Aalsterse zijn vertrouwde marktaandeel heroveren. Te Lier ontving op 26 oktober burgemeester

[95] *Ibid.*, pp. 47 en 48 aan wie ik het woord 'prototype' ontleen.

[96] In de Blijde Inkomst van Filips de Goede op 5 oktober 1430 luidt het bijvoorbeeld dat "die cooplyuden ende inghesetenen van allen onsen landen, heerlijkheden van de machten, ende ghebieden met haeren goeden ende coopmanschappen onder malcanderen selen moghen wandelen, verkeerren ende coopslaghen, ende haeren goeden brenghen ter merckten en venten daer hen dat alderbest ghelieven sal...". Opmerkelijk is wel dat deze vrije handel uitdrukkelijk onderworpen werd aan "rechten, tolln, ende ongheldt". Voor deze citaten: A. ANSELMO, *Placcaeten, ordonnantien, landt-chartres, blyde-incomsten, privilegien, ende instructien by de Princen van dese Neder-landen, aen de inghesetenen van Brabant*..., dl. I, Antwerpen, 1648, p. 163, art. 67.

[97] A. VERKOOREN, *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse. Première partie. Chartes originales et vidimées*, dl. II, Brussel, 1911, pp. 71-85; *Algemeen Rijksarchief. Tentoonstelling. Doorheen de nationale geschiedenis*, dl. I, Brussel, 1980, pp. 83-87.

[98] "...ende dat elc copen mach in zanders land alle manieren van coepmanscepen ende die voeren ofte doen voeren binnen zinen lande te zinen profite zonder belet ofte verbot..." (A.R.B., Oorkonden van Brabant, nr. 621bis en S.A.G., charters, nr. 395). De zorg om de economische belangen stond zelfs centraal bij de realisatie van dit verdrag: P. AVONDS, *Beschouwingen over het ontstaan en de evolutie van het samenhorighheidsbesef in de Nederlanden (14de-19de eeuw)*, in *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek. Liber Amicorum J. Andriessen s.j.* – A. Keersmaekers – P. Lenders s.j., Leuven, Amersfoort, 1986, pp. 48 en 53.

Ludovicus A. Gooyvaerts – zelf een vermogend brouwer met een belangrijke bierexport naar Vlaanderen – van de Brabantse Staten een gedrukt exemplaar van het nieuwe octrooi, samen met de felicitaties en dankzegging voor de geboden hulp en de verstrekte informatie uit het stedelijk archief[99].

Niet dat daarmee alle problemen voorgoed van de baan waren. Nog geen tien jaar later, in 1782, klaagden de Staten van Brabant er bij de Raad van Financiën over dat de Brabantse bieren in Vlaamse steden zoals Gent en Oostende, maar ook Aalst en Geraardsbergen excessief werden belast[100]. Op uitnodiging van de Staten van Vlaanderen kwamen afgevaardigden van deze steden begin 1783 samen te Gent om zich te beraden over een gemeenschappelijk antwoord op de uitgebrachte beschuldigingen[101].

De ruilverhouding tussen Aalst en Lier[102]

Wie verdiende het meest aan de handelstrafiek die liep van de Antwerpse Kempen via het Land van Waas naar de oevers van de Dender? De aard van de documentatie is ervoor verantwoordelijk dat op deze toch voor de hand liggende vraag wellicht nooit een bevredigend antwoord zal kunnen worden gegeven. Teveel variabelen blijven immers verscholen in de schemerzone. De hierna volgende berekeningen vertonen daarom een zeer hypothetisch karakter en hebben enkel de pretentie een vage orde van grootte aan te duiden.

Zelfs voor een cruciaal gegeven zoals de precieze hopinhoud van de Lierse caves laten de bronnen verstek gaan. Volgens de Leuvense geneesheer, Jean Baptiste Vrancken, bevatte de caves in het begin van de 19de eeuw 3 tot 4 ons hop per ton[103]. Wanneer men weet dat 1

[99] S.A.L., O.A., nr. 17, fol. 181-183. Zie ook R. VAN UYTVEN, *De Leuvense bierindustrie*, p. 217. De maatregel van 4 mei 1772 werd door het hoofdcollege geregistreerd (S.A.A., Land van Aalst, nr. 86, d.d. 8 mei 1772). Zie in dit nr. ook de beslissingen van 10 en 12 januari 1774.

[100] R. DE BOECK, *Bierbrouwerijen te Aalst*, p. 62.

[101] S.A.A., O.A., nr. 26, fol. 114 alsook R.A.R., O.A. Geraardsbergen, nr. 53, niet gefolieerd, teksten van 8, 10 en 23 maart 1783.

[102] Ik besef terdege dat het circuit van de Aalsterse hophandel slechts voor een heel klein deel samenviel met de economische kringloop van de Aalsterse economie en bekijk de handelstroom tussen Lier en het Land van Aalst nu even vanuit het standpunt van de Lierse brouwers.

[103] J.B. VRANCKEN, *Réponse sur la question proposée sous le n° 81 par la Société de Physique Expérimentale de Rotterdam. Sur la bière* (Nieuwe Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap voor Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, nr. 7), Rotterdam, 1829, p. 226. Vrancken die met zijn verhandeling de gouden erpenning van het Genootschap verwierf, had in 1826 aan de Leuvense universiteit een dissertatie verdedigd over "*de cerevisiis belgicis*". Meer over Vrancken bij H.L.V. DE GROOTE, *Liers bier*, in *'t Land van Rye*, 1966, 16, 1-2, pp. 88 en 89.

ons kan gelijkgesteld worden met ca. 100 gram[104] en een ton met 169 liter[105], verkrijgt men 180 tot 240 gram hop per 100 liter caves. Met in het achterhoofd de wetenschap dat de meeste 18de-eeuwse bieren tussen 300 en 1000 gram hop per hectoliter bevatten[106], ligt dit cijfer eerder aan de lage kant. Meer dan een halve eeuw later berekenen Cartuyvels en Stammer de hopdosering van de Lierse caves op 230 tot 330 gram per hectoliter[107]. Blijkbaar was de caves in vergelijking met andere biersoorten uit zijn tijd dus eerder weinig gehopt. Het is daarom wellicht niet onrealistisch om de cijfers van 180 en 240 gram te gebruiken in de berekeningen en ze respectievelijk toe te passen op de caves die werd gebrouwen voor de eigen markt en op de caves die bestemd was voor de export naar Vlaanderen[108]. Voor de periode rond 1770 en rond 1790 (begin en einde van een periode waarvoor men goed is ingelicht over de Lierse bierproductie) zou dan 5000 en 10.000 kg Aalsterse hop in de caves zijn verwerkt. Als ik daar de overige Lierse bieren aan toevoeg[109], kom ik tot een totale hophoeveelheid van 7000 kg voor 1770 en 14.000 kg voor 1790[110]. Precies omdat het verbouwen van hop zo klimaat- en conjunctuurgevoelig was, waren de hopprijzen overal aan scherpe fluctuaties onderhevig[111]. In Aalst schommelden zij in de tweede helft

- [104] H.L.V. DE GROOTE, *Liers bier*, pp. 87-88 (het gaat wel degelijk om het capaciteits-ons en niet het koopmans-ons dat ca. 29 gram voorstelde: H. VAN DER WEE, *The Growth of the Antwerp Market*, dl. I, p. 78, table III alsook *Tafels van reductie van de Liersche maeten ende gewichten in republikaensche, ende van republikaensche in Liersche*, Lier, jaar X (1802), p. 16).
- [105] E. AERTS, *Het bier van Lier in cijfers*, p. 55, tabel XXIII. In de *Tafels van reductie*, p. 17 wordt voor de ton (of het vat) een inhoud van 163,4 liter opgegeven. Volgens mij valt deze herleiding te laag uit.
- [106] Zie *supra*, de tekst bij voetnoten 4-6.
- [107] J. CARTUYVELS en Ch. STAMMER, *Traité complet théorique & pratique de la fabrication de la bière et du malt comprenant la description de tous les procédés, machines et appareils les plus récents suivie du texte de la législation fiscale régissant la brasserie dans les divers pays*, Brussel, 1879; Brussel, 1883, 2de uitg., p. 438.
- [108] J. CARTUYVELS en Ch. STAMMER, *Traité complet théorique*, p. 438 beweren immers dat de caves voor de export naar Vlaanderen zwaarder werd gehopt dan de caves voor de plaatselijke markt.
- [109] Namelijk knol (dat ongeveer dezelfde hopdosering had als de caves voor de plaatselijke markt) en klein bier (waarvoor ik gemakshalve aanneem dat het weinig of geen hop bevatte. Dit is geen al te gewaagde hypothese. Het Brusselse en Lierse klein bier bezaten reeds in de 15de en begin 16de eeuw nauwelijks hop: S.A.B., *Perquement boeck mette taitsen*, fol. 212v-213 en S.A.L., O.A., nr. 109, omslag 4, los stuk).
- [110] Voor de productiecijfers: E. AERTS, *Het bier van Lier in cijfers*, pp. 34 (tabel XI), 38 (tabel XII) en 41 (tabel XIV). Enkele cijfers over de hopvoorraden in Lierse brouwerijen bevestigen deze orde van grootte. In een grote brouwerij was gemakkelijk 760 kg hop aanwezig, in een kleine of middelgrote brouwerij de helft (S.A.L., O.A., nrs. 1836 en 1846).
- [111] H. SOLY, *De economische betekenis*, p. 107, voetnoot 5.

van de 18de eeuw doorgaans tussen de 10 en 20 guldens per honderd pond[112]. De enkele hopprijs die ik voor Lier in deze periode kon terugvinden, spreekt deze prijsvork niet tegen[113]. Kortom, afhankelijk van goede en slechte jaren betaalden de Lierse brouwers de laatste decennia van de 18de eeuw jaarlijks tussen de 1500 à 3000 en 3000 à 6000 guldens aan de Aalsterse hophandel[114].

En welk inkomen werd te Aalst in de vorm van cavesinvoer door de Lierse brouwers afgeroomd? Naar de eigenlijke bierhoeveelheid die de Lierenaars in het Land van Aalst afzetten, kan enkel worden gegist. Ik merkte reeds op hoe de totale Lierse bierexport naar het graafschap Vlaanderen de laatste decennia van de 18de eeuw snel opliep van 1 tot 4 miljoen liter[115], maar uiteraard kwam slechts een klein deel hiervan terecht in het Aalsterse. Te Lier kostte een pot (1,42 liter) van de beste caves tijdens de tweede helft van de 18de eeuw tussen de 1,75 en (maximaal) 2,5 stuivers[116], maar deze kleinhandelsprijs was niet noodzakelijk van kracht in een streek die 60 km verwijderd lag. Wij weten niet hoeveel geld precies werd neergeteld voor een pot caves in een tapperij of kroeg in het Land van Aalst, maar door middel van vergelijkend materiaal kan opnieuw een orde van grootte worden gereconstrueerd. In de herbergen van het Land van Waas werden voor de caves blijkbaar doorheen de 18de eeuw onveranderd 2,5 stuivers per pot gerekend. Als deze prijzen ook golden langs de Dender en wanneer uitsluitend met de tarieven van de kleinhandel werd gewerkt[117], dienden de Lierse brouwers jaarlijks rond 1770

[112] P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw*, dl. II, p. 153 en p. 160, voetnoot 45 alsook H. STRIJPENS, *Veuve De Wolf-Cosyns*, p. 67, voetnoot 59 en p. 154, aan te vullen met o.a. de prijsinformatie in A.R.B., Geheime Raad, reg., nr. 472, fol. 340, 343 en 343v, A.R.B., Joints voor Besturen en Subsidiezaken, nr. 604, bijlage Z ("*Memoire sur l'houblon*") alsook S.A.A., Land van Aalst, nr. 2061, "*Memoire additionnel..., table N°4*", d.d. 1777. In sommige crisisjaren bedroeg de prijs 40 tot 60 (uitzonderlijk zelfs 120) guldens per 100 pond, in jaren met overvloedige oogst kon de prijs vallen tot nauwelijks 5 à 10 guldens.

[113] S.A.L., O.A., nr. 1836 (staat en inventaris van het sterfhuis van brouwerij 'Het Schaakbord', 1786). De prijs bedroeg 14,5 guldens en heeft betrekking op de verkoop van de hopvoorraad na het overlijden van de brouwer. Een pond was te Lier gelijk aan 430 tot 480 gram. Dat de Aalsterse en Lierse hopprijzen eenzelfde tendens vertoonden, wordt ook bevestigd door een kleine statistische test (correlatie) die ik toepaste op de (gebrekkige) reeksen van Lindemans en Strijpens (zie *supra*, voetnoot 112) en waaruit blijkt dat er tussen beide reeksen een samenhang was van 83 pct.

[114] Ik heb de marges met opzet zo ruim mogelijk genomen. De bedragen zijn afgerond.

[115] Zie *supra*, de tekst bij voetnoot 49.

[116] E. AERTS, *Het bier van Lier in cijfers*, p. 67, tabel XXIX.

[117] De prijzen in de kleinhandel verschilden overal terdege van deze in de groothandel en liepen in het geval van de caves te Lier gemakkelijk op tot een verschil van ca. 50 pct. (E. AERTS, *Het bier van Lier in cijfers*, p. 67, tabel XXIX; voor andere biersoorten lag het verschil soms nog hoger: E. AERTS, *Bier; brouwers en brouwerijen*, dl. IV, p. 976, tabel XLII). Groothandelsprijzen van caves buiten Lier zijn mij echter niet bekend.

ca. 17.000 tot 34.000 liter en rond 1790 ca. 34.000 tot 68.000 liter caves te Aalst en omgeving af te zetten om hun uitgaven aan hop te 'recupereren'. Pas ik daarentegen uitsluitend het (vermoedelijke) tarief van de groothandel toe[118], dan lopen de uitersten op tot 34.000 à 136.000 liter. Al kende de Lierse caves in de kasselrij op ver na niet het succes van het Leuvense bier[119], een omzet van om en bij de 100.000 liter moeten de Lierenaars gemakkelijk hebben kunnen realiseren. Het gaat immers slechts om 200 tot 800 vaten per jaar, nauwelijks 3 tot 4 pct. van de totale Lierse bierexport in de richting van het graafschap Vlaanderen.

Ook in vroeger eeuwen zochten de economische agenten in hun handelsbewegingen – bewust, maar niet 'berekend' zoals vandaag – de toepassing van de wet van de comparatieve voordelen waarbij allen wederzijds profijt trokken uit de commerciële contacten. De hierboven toegelichte speculatieve ramingen suggereren evenwel dat de Lierse brouwers hun kapitaalbalans met de Denderstreek naar alle waarschijnlijkheid aan de creditzijde afsloten.

De discrepantie tussen industrie en commercie

In het hele economische conflict stonden de Lierse brouwers lijnrecht tegenover twee partijen uit het Aalsterse: hun beroepsgenoten en de leveranciers van hun hop. Wie zich niet blind staart op de vaak overtrokken argumenten in de opeenvolgende rekwesten ontdekt al vlug dat de belangen van de diverse groepen uiteindelijk dezelfde waren. Ieder trok inderdaad een deel van hetzelfde laken naar zijn kant. De Lierse brouwers schermten met het principe van de interne vrijhandel, maar aarzelden niet om in eigen huis allerlei vormen van protectionisme toe te passen. In dat opzicht verschilden zij alvast niet van hun Aalsterse collega's die, minder fortuinlijk op vreemde markten, het eigen afzetgebied trachtten af te schermten. Vrije export en open grenzen, zo nagestreefd door de Lierse brouwers, werden trouwens ook geambieerd door de Aalsterse hophandelaars. De laatsten wilden de vrijhandel uitgebreid zien tot de handelspartners buiten de Zuidelijke Nederlanden terwijl de brouwers, minstens in crisisjaren, deze beperkt wilden houden tot de interne markt. Het is maar de vraag of de hophandelaars op zulke ogenblikken een zelfde liberale houding

[118] In de herbergen werd de caves, zoals al het vreemde bier, immers per ton of pinsel (*pinson, pinchon*) ingeslagen: zie de verkochte hoeveelheden in de uittreksels van een rekenboekje van een biersteker uit 1751-1753 in S.A.A., O.A., nr. 2246.

[119] De Leuvense bierproductie en -export kenden in de loop van de 18de eeuw een "merkwaardige opbloei" (R. VAN UYTVEN, *De Leuvense bierindustrie*, p. 210). Zie ook *supra*, de tekst bij voetnoten 41 en 70.

aannamen tegenover hopimport in de Zuidelijke Nederlanden vanuit de bekende hopregio's in het buitenland. In feite kan de hele handelsopvatting van de verscheidene groepen worden herleid tot pragmatisch eigenbelang. Wanneer dit het best gebaat was bij een politiek van vrijhandel (om ongehinderd te kunnen exporteren) bleken de lobbies plots kampioenen van het liberalisme[120]; wanneer het persoonlijk economisch voordeel vroeg om protectionisme (om het eigen afzetgebied tegen vreemde concurrentie te beschermen) werden de liberale principes met evenveel gemak overboord gegooid en klonk luid de eis tot regulering van de handel.

De economische raakpunten tussen Aalst en Lier vormen een goede illustratie van de vaak moeizame contacten tussen producenten en consumenten, maar meer nog van de conflicten tussen commerciële en industriële belangen. Voortdurend latent aanwezig in een economie waar de grimmige realiteit van de schaarste nooit veraf was, laaiden de tegenstellingen fel op in periodes van crisis. Zoals hun collega's in andere gecommmercialiseerde sectoren interesseerden de Aalsterse hophandelaars zich maar matig voor het eigenlijk productieproces van het 'groene goud'[121]. De delicate teelt werd verzorgd door kleine boeren terwijl de hophandel in handen was van kapitaalkrachtige kooplui[122]. Dezen hadden evenmin veel oog voor de industriële toepassingen van het eindproduct dat zij verhandelden. Terwijl de 'nationale' bierindustrie gebaat was bij overvloedige hopenvoorraden en lage hopenprijzen, trachtten de hophandelaars de overschotten op de markt te beperken en het prijspeil zo hoog mogelijk te houden. Op die wijze ontstond er een diepgaand antagonisme tussen handel en industrie[123], hier vertegenwoordigd door respectievelijk hophandelaars en brouwers. Elke groep had zijn aanhang en wist zich verzekerd van politieke steun voor het lobbywerk bij de centrale overheid. In een periode dat de overheidsinterventie in het economisch leven ongemeen groot was, dienden de beleidvoerders in Brussel te schipperen tussen begunstiging van de handel (de Aalsterse hophan-

[120] Zo is het bijvoorbeeld tekenend dat zowel de Lierse als de Aalsterse brouwers voor hun argumentatie verwezen naar het handelsverdrag van 1339 (zie voor de Lierse partij A.R.B., Raad van Brabant, processen van ambachten en naties, nr. 236^c, dossier "Advertissement...", art. 10 en voor de Aalsterse partij S.A.A., O.A., nr. 26, fol. 114).

[121] C. LIS en H. SOLY, *Different Paths of Development. Capitalism in the Northern and Southern Netherlands during the Late Middle Ages and the Early Modern Period, in Review. A Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economics, Historical Systems, and Civilizations*, 1997, 20, 2, pp. 217, 230 en 235. De hierna volgende argumentatie is gedeeltelijk aan deze boeiende studie ontleend.

[122] Chr. VANDENBROEKE, *Agriculture et alimentation*, p. 504. Zie ook F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst voorgaand van eene historische schets van 't voormalige Land van Aalst*, dl. II, Gent, 1875, pp. 321-325.

[123] C. LIS en H. SOLY, *Different Paths of Development*, pp. 230-232.

delaars) of aanmoediging van de industriële productie (de Lierse brouwers). In de regel kwam de regering tegemoet aan de verzuchtingen van de industriële producenten en hun politieke achterban (de ambachten en de stadsbesturen)[124]. Concreet betekende dit dat de brouwers – en meer bepaald de rijke en politiek invloedrijke meesters – vaak aan het langste eind trokken. Wanneer er tussen deze producenten zelf wrijvingen ontstonden (Aalsterse versus Lierse brouwers) koos de centrale overheid voor de interne vrijhandel. Op die manier verleende zij immers steun aan de zo nagestreefde unificatie van de binnenlandse markt.

Erik Aerts
Vijverstraat 86
3130 Begijnendijk

[124] Deze gevalstudie bevestigt hier de theorie van C. LIS en H. SOLY, *Different Paths of Development* pp. 231 en 237.

CYRIEL DE VUYSTS BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN HERZELE

W.L. BRAEKMAN

De verdiensten van amateur-volkskundigen, heemkundigen en dito historici worden vaak onderschat. Toch is er dikwijls in hun werk heel wat interessante informatie bewaard die men tevergeefs elders zou zoeken, vooral dan op het gebied van de lokale geschiedschrijving.

Een van deze verdienstelijke, maar nu zogoed als geheel in de vergetelheid geraakte plaatselijke volkskundigen en historici was Cyriel De Vuyst, een geboren Herzelenaar (° 1 nov. 1866). Hij was douanebeambte van beroep en in die functie verbleef hij in zowat alle provincies van Nederlandstalig België. Door zijn werk kwam hij overal in aanraking met vele mensen uit de volksklasse. Dit liet hem toe zowat in alle streken volksverhalen, sprookjes en sagen op te tekenen die hij ook in vele bijdragen heeft vastgelegd [1]. Stuk voor stuk interessante bijdragen zijn het met uniek, rechtstreeks uit de volksmond opgetekend materiaal.

Over het leven van deze tolbeambte, die het tot brigadier heeft gebracht, zijn verder zogoed als geen biografische gegevens bekend. Wel weten we dat hij circa 1920-22 te Antwerpen woonde en, op het einde van de twintiger jaren, te Woubrechtgem langs de Herzelestraat, de weg die van dit dorp naar zijn naburige geboorteplaats leidde. De toen al gepensioneerde ere-brigadier [2] was een vooraanstaand figuur op het kleine dorp, "waar hij als een tweeden God, door de inwoners-parochianen geëerd wordt". Dit schrijft althans een vriend in 1928 [3]. Hij maakte zich toen verdienstelijk door het verzamelen, ordenen en publiceren van de volkse vertellingen allerhande, die hij tijdens zijn beroepsleven had opgetekend [4]. In 1937 valt deze activiteit echter geheel stil. We vernemen dat hij dan in "een gesticht" verblijft – waar wordt niet gezegd – en in 1942 lezen we dat hij "door ziekte alle geesteswerk moest stopzetten" [5]. Wellicht verbleef hij dan nog altijd in hetzelfde oudemännerhuis en vermoedelijk is hij daar ook gestorven, zeer waarschijnlijk na 1947.

- [1] De volkskundige verdiensten van De Vuyst, vooral op het gebied van de volksvertellingen (in de ruimste zin) verdienen zeker in het licht gesteld te worden.
- [2] Een zeer zwarte foto – de enige die ik ken – van hem vindt men in *Het Morgenrood* 12 (1930-1931), p. 3.
- [3] Oskar Verbugt in *Het Morgenrood* 10 (1928-1929), 20.
- [4] Zie bv. L. De Wachter, *Repertorium van de Vlaamse Gouwen en Gemeenten* (Antwerpen, 1942) met een onvolledige bibliografie.
- [5] Respectievelijk in *Het Morgenrood* 19 (1937-1938), 51 en 23 (1942-1943), 1.

Heeft De Vuyst overal waar hij zijn beroep uitoefende steeds oog en oor gehad voor de plaatselijke volkskunde, toch is hij gans zijn leven een Herzelenaar gebleven. Dit moge blijken uit zijn "Geschiedenis van Herzele", een lijvige studie die hij hoopte in druk te laten verschijnen. Dat is hem niet gelukt. Het manuscript ervan heeft hij tenslotte geschonken aan het Oost-Vlaams 'gouvernement'. Waar het daarbij precies terechtgekomen was, bleef lange tijd een mysterie tot we het toevallig terugvonden in de bibliotheek van de Oost-Vlaamse Volkskundigen te Gent. Daar wordt het al tientallen jaren bewaard onder nr. 494.

Het handschrift telt 420 met rode inkt genummerde bladzijden in niet minder dan tien schoolschriften. Daarbij bevindt zich bovendien een briefomslag met achttien halve blaadjes uit een schrift [6]. Deze geschiedenis werd door De Vuyst geschreven onder of kort na het einde van de Eerste Wereldoorlog. Zeker is dat ze in 1922 reeds voltooid was [7].

In deze breed opgevatte studie behandelt De Vuyst het Herzeels verleden vanaf de Oude Belgen tot in zijn eigen tijd. Het spreekt vanzelf dat deze autograaf voor het grootste gedeelte bestaat uit een compilatie uit vele auteurs. Daarbij treffen we algemeen bekenden aan als Sanderus, kannunik David, Jean-Joseph Raepsaet, Leopold-August Warnkoenig, August van Lokeren, Cornelius Van Gestel, en natuurlijk – last but not least – De Potter en Broeckaerts [8] onvolprezen geschiedenis van Herzele. De eigen inbreng van De Vuyst is voor de vroegere eeuwen geheel te verwaarlozen of gewoon onbestaande.

Wanneer De Vuyst echter in zijn chronologisch geordend overzicht de negentiende eeuw bereikt steunt hij niet langer op gedrukte bronnen, maar op herinneringen van oude Herzelenaars en op zijn eigen ervaring. Dit deel van het manuscript bevat dan ook heel wat interessante informatie. Daarbij vindt men dan zowel "la petite histoire" (bv. over de schaapherder, een stropersdrama of de inhaling van een nieuwe burgemeester), als belangrijkere onderwerpen als het onderwijs, de schuttersgilde, het dorpsstoneel, de klederdracht, enz.

Tevens is er een uitvoerige wandeling door het dorp met beschrijving van bezienswaardigheden allerhande die nu al lang verdwenen zijn [9].

- [6] Wellicht zijn dit nota's voor een lezing over het verleden van Herzele. Ze bevatten geen informatie die ook niet uit het handschrift bekend is.
- [7] In het door hem uitgegeven tijdschrift *De Toren* uit 1922 wordt het bestaan ervan door hem vermeld.
- [8] Vooral deze bron heeft De Vuyst herhaaldelijk en uitvoerig gebruikt : Fr. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de Gemeenten* (Gent, 1900), 5e Reeks, deel 2.
- [9] De gegevens zoekt men tevergeefs in monografieën als M. De Buysscher, *Bijdrage tot de geschiedenis van Herzele. Uitgegeven bij de Viering van Herzele 1000 Jaar* (Herzele, 1972), waar men echter wel terecht kan voor het merendeel van de plaats- en straatnamen.

Wat hierna volgt, is een selectie van de interessantste passages uit De Vuyst's handschrift, gegroepeerd in 'hoofdstukjes' en waar nodig in taal en stijl aan het hedendaags gebruik aangepast. Bovendien heb ik in voetnota's enkele bibliografische verwijzingen toegevoegd, alsook een lijstje van de door De Vuyst in de loop van zijn uiteenzetting vermelde herbergen.

1. Het onderwijs

Omstreeks 1810 was een zekere Bastiaen, bijgenaamd Boetsjan, onderwijzer te Herzele. Hij bekommerde zich meer om tucht dan om onderwijs en hanteerde de "roede", d.w.z. dat hij bij de minste overtreding stokslogen uitdeelde op armen en handen van de belhamels [10].

Een kostschool bestond er circa 1830. Ze werd gehouden door de heer Meuleman die twee helpers had. Leerlingen uit het dorp en uit de omliggende konden er zich bekwamen in de Franse taal, een must voor al wie in de wereld van toen hogerop wilde geraken. Rond dit jaar waren er te Herzele slechts vier mensen die met de onderwijzers in het Frans konden converseren : dr. Van de Sijpe, burgemeester Mathijs, en de heren Maes en Foucart, twee notabelen.

De kinderen zaten in de klas op stoelen of banken, met op hun knieën als schrijftafel een langwerpige houten kistje of schuif die men laje (lade) noemde. De onderplank hiervan was wat langer, en had een opening waardoor men de laje aan een nagel in de muur kon ophangen.

Men deed de kinderen moeilijke vraagstukken oplossen over de herleiding van het toenmalig, nog niet lang decimale stelsel van maten, gewichten en munten. Voor lezen en schrijven gebruikte men weinig geschikte leerboeken : *Den Nieuwen Kabinet Secretaris*, ook *Cobenaat* genoemd, die enige voorbeelden van opstellen bevatte [11], *De Geschiedenis van Julius Cesar* [12] en *Den dobbelen Zielentrost* [13] in oude, d.w.z. Gotische druk en die de beste leerlingen al vlug

[10] Hs. pp. 351-357.

[11] Vertaling uit het Frans : *Le nouveau secretaire du cabinet* (Liège, 1778): *Den nieuwen Secretaris Fransch en Vlaams* (Gent, Snoeck-Ducaju, ca. 1830) met briefmodellen van allerlei aard. Talrijke herdrukken met o.m. de titel: *De nieuwe Kabinet-Secretaris of voorbeelden van brieven op alle slach van onderwerpen ...* (Gent, s.d.), in feite tweetalig Frans en Nederlands. De naam *Cobenaat* is mij niet bekend; misschien is het een verbastering van "kabinet".

[12] Van dit schoolboek zijn vele uitgaven bekend met als inhoud vooral een proloog en het verhaal van de oorlog in Gallië: *Een schoone Historie van Julius Cesar ende de Romeynen ...* Vele herdrukken (met niet steeds dezelfde inhoud). Cf. E.H. Van Heurck, *De Vlaamse Volksboeken* (Antwerpen, 1943), p. 86-87.

[13] *Den dobbelen Zielen-Troost ende vaderlyke leeringe, troostelyk voor de godvruchtige christene Zielen* (een reeks samenspraken tussen een vader en zijn kinderen, een groot aantal exempelen of moraliserende verhalen die alle betrekking hadden op de Tien Geboden). Vele malen herdrukt. Cf. Van Heurck, *Op.cit.*, p. 166-168.

twee of driemaal 'uitgeleerd' hadden.

Circa 1835 werd er "school gehouden" door Albert De Latte, en na hem door Romanus De Latte, de schatter van het dorp. Dit gebeurde in hun eigen huis. Enige tijd nadien werd er door meester Ferdinand Van Waeyenberghe onderwezen in het Stokershuis dat met de voorgevel aan de Hoogstraat grensde.

Reeds enige jaren te voren, in 1826, werd een gemeenteschool gebouwd op de plaats waar vroeger een smidse stond. Het gebouw leek op een protestantse kerk en werd al vlug de Geuzentempel geheeten. Circa 1860 werd de school herbouwd. In 1842 werd een zekere Hanssens er als onderwijzer aangesteld, die in 1857 door Van der Stockt werd opgevolgd. Deze laatste werd echter om niet vermelde redenen reeds het volgende jaar ontslagen. Zijn vervanger was Jozef Mertens (° 15.7.1832), een geboren Wetteraar die te Herzele Virginie van Buggenhout huwde. "Met weergaloozen beschavingsgeest bezielde, was hij", volgens De Vuyst, "even oprechte vader voor het dierbaar kroost, hem door onze dorpingen toevertrouwd, als voor de zijnen".

Hij werd het slachtoffer van de hevige schoolstrijd die in 1879 uitbrak. Ontslagen en vernederd stierf hij op 15 april 1886. Op het kerkhof kreeg hij een "gedenkmaal" waarop de woorden: "Voorbijgaanden ! zegt aan Herzele, dat ik hier ontslapen lig omdat ik gehoorzaamd heb aan de stem van mijn land en van mijn geweten" [14].

Meester Mertens werd opgevolgd door Judocus Van Keymeulen, geboren te Ressegem, die vele jaren de Herzeelse jeugd onderwees.

Naast de gemeenteschool was er te Herzele ook sinds ca. 1855 een kleuter- of bewaarschool, gehouden door Juffrouw Nathalie De Roeck, bijgenaamd "de Scheerinne". Samen met haar ouders had ze zich gevestigd in het huis toen toebehorende aan de heren Mertens uit St.-Lievens-Esse en dat zich bevond op de plaats waar later de katholieke school werd gebouwd. Tegen een kleine maandelijkse vergoeding werden de kinderen aan Nathalie toevertrouwd. Ze was geen gediplomeerde onderwijzeres, maar "een hart vol edelmoedige zorgen en opoffering". Ze werkte ook als strijkster en was aldus in staat haar bejaarde ouders te onderhouden.

Het jonge volkje zat op houten bankjes rond de verheven keukenvloer van deze ouderwetse woning. Nathalies vader, "Scheerebaas" genoemd, hield toezicht. Tweemaal daags moest elk kind op zijn beurt voor de kleuterleidster een lesje spellen uit een

[14] Zie ook C. De Vuyst, "Herinneringen uit de Tijden der Vervolging", *Het Morgenrood* 11 (1929-30), 109-111, waar de man en zijn grafmonument ook worden afgebeeld. Nog in 1913 werd hij te Antwerpen door vroegere dorpsgenoten herdacht.

klein boekje dat uit vier of vijf gedrukte blaadjes bestond en het *Kruiskensboek* werd geheten [15]: “soms, aan de waschkuip staande, liet haren natten vinger nog sporen op het blaadje, waar zij ons de voorgespelde letters aanwe of letters aanwees”, zo herinnert zich J. De Vuyst nog met ontroering.

Toen in het klooster eveneens een ‘bewaarschool’ werd opgericht, bleef die van Nathalie verlaten achter. Ze doekte haar schooltje noodgedwongen op en vertrok naar Massemen, waar ze in het oude-vrouwentehuis enige tijd nadien overleed.

2. Lectuur, kalendergebruiken, vermaak

Tot het midden van de negentiende eeuw bleven te Herzele de oude, traditionele zeden en gebruiken nog grotendeels bewaard [16].

Door hen die konden lezen werd aan lectuur heel weinig tijd besteed. De Gentse, jaarlijks verschijnende Wegwijzer was voor velen de voornaamste bron van informatie, het huidige staatsblad en de telefoongids in één handig boekdeel.

De onmisbare Almanak van Snoeck informeerde over markten, kermissen, feest- en vastendagen, bevatte weersvoorspellingen zowel als koddige verhaaltjes en grapjes, raadseltjes en liedjes. Petroleumlampen waren er nog niet, het weven 's avonds en de lectuur gebeurde bij een aan de zolderbalk bevestigd olielampje met twee of drie wiken dat met een draaistok en schakels omhoog of omlaag kon schuiven.

Op kerstavond was het de gewoonte laat op te blijven voor de nachtmis die om middernacht begon. Men legde een groot stuk hout in de haard, dikwijls een boomstomp of “eesgat” die men kerstavond-blok noemde en die tot 's anderendaags 's morgens brandde.

Op oudejaarsavond kaartte men het jaar uit. De boeren nodigden op driekoningenavond hun dagloners uit, men vereffende de rekeningen, at koeken en wafels en legde een kaartje met de jeneverfles op tafel.

In andere huisgezinnen of op een afgesproken plaats in de buurt was het 't gebruik “keunink te trekken”. Volgens De Vuyst gebeurde dit “met zeker kaartspel” waarbij de overwinnaar als koning werd betiteld. Indien dit juist is, had een “zeker kaartspel” (om welk spel het ging, zegt De Vuyst niet) toen de oude manier om de koning aan te duiden en hoffuncties te verlenen verdrongen. Strookjes van een in stukken geknipte koningsbrief werden traditioneel in een taart of koek

[15] *Het Kruisken A.B.C.* Een eerste mini-leesboekje met alfabetten in verscheidene lettersoorten en de gebruikelijke gebeden. Elk alfabet was voorafgegaan door een kruisje, van daar de naam van het boekje. Cf. Van Heurck, *Op.cit.*, p. 174.

[16] Hs., p. 393-397.

verborgen. Die werd verdeeld en wie een papierstrookje in zijn stuk vond, werd koning, secretaris, bode, enz. [17].

De eerste maandag van het jaar gingen groepen behoeftigen aan de deuren van burgershuizen of boerderijen aankloppen om er hun "gunsdeel" of godsdeel, een aalmoes in geld of in natura te vragen. Aan de deur riepen ze in koor :

Gunsdeel ! Gunsdeel !

Pakt de koe bij 't zeel

En leedt ze drij keer rond 't kasteel.

Op meiavond werden soms voor de grap levensgrote voddenvoppen, "kloddemans", op de daken of in de bomen geplaatst en Sint-Jans- en Sint-Pietersvuren werden ter gelegenheid van de zomerzonnewende nog algemeen ontstoken daags vóór het feest van de voor-noemde heiligen.

De speldewerksters zongen, het "bloemkussen" op de knieën, in huis of in het lommer van de bomen de oude liederen van "het Kaartspel" [18], van "de vier Gasten" [19] of van "de Voerman op de baan" [20] onder het heen en weer schuiven van de "bouten", zoals men te Herzele de klossen noemde.

Op de Dries, enkele honderden meter van de kerk, zag men soms 's zondags het "vrouwevolk" aan het kegelen. De mannen verkozen het bolspel [21] op het plein vóór de gemeenteschool. De zware bollen (krulbollen) in de vorm van een groot brood werden soms een halve dag lang gehanteerd.

Wanneer het vlas gesleten en gereept was, vierde men dit met de lekkere "slijtpap" en bij het binnenhalen van "den haan" tijdens de oogsttijd werden koeken gebakken.

De jonge meisjes die in de stad "dienden", lieten niet na tijdens de "keermes t'Heezel" hun geboortedorp te bezoeken. De "Brusselessen" kwamen en keerden naar de hoofdstad terug per rijtuig (Fr. char à banc). Op de dorsvloer in de schuur van "Den Engel"

[17] Zie W.L. Braekman, "Driekoningenvond : Koningsbrieven, liederen en gedichten", *Volkskunde* 98 (1997), 1-40.

[18] Cf. H. Stalpaert, "Repertorium van volksliederen op vliegende bladen", *Volkskunde* 61 (1961), 49-92 en 121-156 (nr. 238) met verdere bibliografie.

[19] De titel luidt : "De vier gasten die naar Jeruzalem trokken". Komt op verscheidene gedrukte vliegende bladen voor. Vier pelgrims worden door twee tijgers aangevallen, maar ze blijven ongedeerd. Cf. Stalpaert, hierboven, nr. 275.

[20] Titel : "Geschiedenis van den Voerman". Een voerman op de baan wordt door een ouderling geholpen. Ze overnachten in een herberg en 's anderendaags is de ouderling verdwenen en op zijn bed vindt men een kruisbeeld. Cf. Stalpaert, hierboven, nr. 95 met verdere literatuur.

[21] R. Van der Linden, *Het Bolspel in Vlaanderen vroeger en nu* (Uit het Sem. voor Volksk., Univ. Gent, VIII; Gent, 1966) vermeldt Herzele niet.

[22] en in de tent van de herberg “In de Casino” bij Charles Louis danste de jeugd op de tonen van viool en bas. De speelman van dienst spoorde ze aan met commando’s als : “En place quadrille, en avant deux, en avant quatre, ...”.

3. Het nachtroepen en de nachtronden

Vóór de tijd dat op kerktorens een uurwerk werd geplaatst en lang voor de tijd dat staande en andere klokken in de huizen van particulieren verschenen, bestond een gebruik dat “het nachtroepen” heette. Gedurende de nacht wandelde een man door de straten die luidkeels het uur aankondigde. Dit gebruik bestond te Herzele nog ca. 1840 en de laatste nachtroeper was een zekere Bernardien Van Hegge, kortweg “Dien” genoemd.

Elk uur dat voorbij was, werd door Dien met languitgerokken geroep en forse stem aldus bekendgemaakt : “Twaalf u...re(n) sla...at de klok, de klok ... slaat ... twaalf uren”. Dit herhaalde hij in de voor-naamste straten en dat uur na uur.

Omstreeks 1840 en de kort nadien aanbreekende “slechte jaren” 1845-1848 werden nachtronden ingericht. Twaalf mannen onder het bevel van een “hoofdman” kwamen daartoe samen in het huis dat als “Van den Bossche’s” aan alle Herzelenaars van toen welbekend was. Twee aan twee doorkruisten ze het dorp om diefstal en inbraak te voorkomen. Ze wisselden elkaar af en kregen, na het volbrengen van hun ronde een broodje met koffie. Hun loon bedroeg zeven stuivers [23].

4. De schaper

Op de rustige Dries woonde vele jaren een zekere Ferdinand Van Pamel, de schaapherder die iedereen kende als “de Scheeper”. Met zijn hond en zijn schopje hield hij op het rechthoekige plein, de Groensaard, toezicht op zijn kudde [24].

Hij had veel ervaring met schapenziekten en betrouwde op zijn eigen ondervinding om zijn dieren te genezen. Wanneer hij ’s avonds huiswaarts keerde, streelden kinderhanden de lammetjes en riepen tot de herder : “Scheeper, wanneer zilje mij e’ schaapke geven ?”, waarop de doorbrave man steevast antwoordde : “as ’t keermes es !”.

Circa 1870 vond hij in zijn stal, toen in de hofstede aan de kerk, een lammetje met acht poten. Het had één kop, twee voorpoten, vier

[22] Zie nr. 14 “In den Engel” genoemd.

[23] Hs., p. 358.

[24] Hs., p. 412.

achterpoten, twee naar achter gebogen poten op de rug, twee staarten en een gespleten achterlijf.

Het lammetje leefde slechts enkele uren. Het werd 'opgezet' en bleef nog vele jaren te bezichtigen bij de schoonzoon van de "scheper", Victoor Van den Neste-Van Pamel, die de hoeve bij het begin van de Peperstraat uitbaatte.

5. De schuttersgilde St.-Joris

Zolang C. De Vuyst de Herzeelse schuttersgilde heeft gekend, vergaderden die in 't Schutterhuis, een herberg bij de kerk en hielden ze hun schietoefeningen op de wip of de "sprang" vóór hun vergaderlokaal [25]. De wip stond op vier voetstukken (teerlingen) aan de hoek van de weide die daarom de Wipmeers heette. Deze wip hadden de gildebroeders gekocht van een schuttersvereniging te Aalst.

De afgeschoten pijlen werden ingezameld door twee jongens (pijlrapers) die – als bescherming – een breedgerande wissel droegen, en bij de schutters teruggebracht. Daags vóór H. Sacramentsdag (tweede donderdag na Pinksteren) had 's namiddags de koningschieting plaats. De namen van de koningen werden in een guldenboek bijgehouden. De koning kreeg een "halsband", een juweel van zilveren plaatjes door schakels aangehouden met onderaan een klein vogeltje in massief zilver. Deze ketting of breuk droeg de koning in de ommeegang of processie en tijdens sommige andere plechtigheden. Hij werd er voorafgegaan door een pijlraper die de versierde boog van de koning op zijn schouder droeg.

De Potter en Broeckaert delen over dit schuttersgilde alleen mee dat het in 1843 nieuwe standregels kreeg [26]. Ook De Vuyst vermeldt dit, maar voegt er nog andere gegevens aan toe. In de daarop volgende decennia waren de belangrijkste leden :

De twee broers De Brauwer
Bernardien De Cooman
Joannes De Cooman
Jan De Raedt
Pieter-Jozef D'Haese
Clement Dooreman
Karel Foucaert
Pieter Huleu
Jan-Baptist Standaert
Karel Standaert

[25] Hs., p. 376-379.

[26] De Potter en Broeckaert, *Op.cit.*, p. 69.

Dr. Van de Sijpe
Emiel Van Waeyenberghe
Jan Van Waeyenberghe

Het gilde bleef bestaan tot 1867. In dat jaar begaven zich enkele leden voor de laatste maal naar Edingen om er aan een schietwedstrijd deel te nemen. Vijf vogels werden er geschoten door Karel Standaert en Jan de Raedt en de daardoor behaalde prijzen bestonden uit zilveren tafelderief. Toen ze fier te Zottegem aankwamen, werden ze met kanonschoten verwelkomd.

En dat was, eigenaardig genoeg, het einde van het gilde. Het werd veroorzaakt door de vijandigheid van de oude vrederechter Cosijns die te lijden had van verloren vliegende pijlen die de dakpannen van zijn woning stuk maakten. Het werd later het huis van brouwer Gustaaf De Rijck.

Het prachtig gildevaandel werd lang in de schuur van de herberg In "St.-Martinus" bewaard. De koningsketting (het juweel), het Guldenboek, en de bogen en pijlen zijn alle spoorloos verdwenen. De wip bleef staan tot 12 maart 1876, dan waaide ze om en verdween op haar beurt.

6. Een struikrover uit de Franse tijd

"Soms hoort men onze ouderlingen", zo schrijft De Vuyst [27], "nog de strooptochten vertellen van zekeren bandiet. Die heette Dieksken W... en woonde in de Franse tijd op de Groensaerd of Paardemarkt, de huidige Groenlaan". Hij stond bekend als een dief die "stool al wat hij krijgen kon" en men beweerde dat hij zich kon wegtoveren zodat niemand hem kon vangen.

Op Evendale, langs de beekkant en rond de watermolen te Esse wachtte hij de mensen op die van de markt te Herzele naar huis terugkeerden. Hij had lang vrij spel gekregen, maar tenslotte moest de overheid wegens de zich opstapelende klachten wel streng gaan ingrijpen. Zeven veldwachters kregen het bevel de baanstroper levend of dood te vangen. Dieksken werd in zijn huis ontdekt, hij vluchtte weg over "t Solleveld" [28], maar werd dodelijk gewond aangetroffen in de weide, "Joris meers" geheten, toen hij daar over de berm wilde springen. Zijn lijk werd met stro omwonden en in deze weide begraven. Later vond men bij het graven van een vlasroot op de "Vortenbosch" [29] in de grond een koperen ketel vol met tinnen voorwerpen die Dieksken daar verborgen had.

[27] Hs., p. 311-312.

[28] Nu de naam van een straat, evenwijdig met de Groenlaan.

[29] Deze plaats wordt niet vermeld door De Buysscher, *Op.cit.*

7. Toneel en poppenspel

Volgens De Potter en Broeckaert bestond er te Herzele een rederijkersgenootschap dat “De Konstminnende Iveraers” heette. Buiten de naam van deze groep was hun geen verdere informatie bekend [30]. Ze dateren de actieve periode van het gezelschap op het einde van de negentiende eeuw. De Vuyst echter meent dat het nog in de eerste helft van de negentiende eeuw ontstaan is [31]. Hij vermeldt dat deze Iveraers vergaderden en hun stukken opvoerden in de herberg “In de Capelle”, gelegen op de hoek van de Peperstraat en de weg naar Woubrechtgem [32]. Deze herberg had zijn naam te danken aan een zekere De Lombaert die het huis had doen bouwen en tot dan toe in de kapel van het gasthuis had gewoond.

De Iveraers waren voor de overgrote meerderheid mannen, maar soms kregen ook vrouwen een rol toebedeeld, wat niet zo gewoon was, daar in het dorpstoneel de onvermijdelijke vrouwenrollen in de regel door als vrouw verklede jongemannen werden gespeeld.

De kluchten die op de levenswijze van de landlieden betrekking hadden, waren in de meerderheid. Daarbij valt nog te vermelden dat bij gelegenheid ook “het een of ander huisdier” op het toneel verscheen [33].

Onder de Herzeelse “tooneelisten” verdienen de families De Coen, Ribbens, Robeijns en vooral De Brouwer een speciale vermelding. Twee dochters De Brouwer, Amelia en Pelagie, deden geregeld bij de toehoorders “de tranen over de wangen” rollen. De Iveraers voerden soms ook op de marktplaats stukken op, en ook in de omliggende dorpen als Aaigem en Leeuwergem.

Over de redenen van de verdwijning van deze toneelgroep is De Vuyst weinig precies. Hij suggereert echter wel duidelijk dat de geestelijkheid op de dorpen de rederijkersgezelschappen niet zeer genegen was. Zo weet hij dat de toenmalige pastoor Frans-Fél. Van Biesen (1821-1836) meermaals de groep heeft tegengewerkt. Een andere factor die, nog meer dan de vorige, tot het einde van het gezelschap heeft bijgedragen, was de algemene ontmoediging en ontbering van de “slechte” jaren 1845-1848. Rond die tijd telden de Iveraers nog een dertigtal leden die bovendien nog “voor zeker reden” niet langer “In de Capelle” als hun lokaal mochten gebruiken.

De laatste opvoering van het populaire “Leven der H. Geneveva” had plaats in de schuur die Lieven De Coen ter beschik-

[30] De Potter en Broeckaert, *Op.cit.*, p. 61.

[31] *Hs.*, p. 180-183.

[32] E. Vander Straeten, *Le Théâtre villageois en Flandre* (Bruxelles, 1881), II, p. 108 zegt alleen: “Au siècle dernier, les pièces les plus en vogue sont interprétées par une troupe d’amateurs dont la détermination exacte n’est point parvenue jusqu’à nous”.

[33] Zie mijn “De ‘kloeringen’ in het Land van Aalst”, *Volkskunde* 101(2000).

king had gesteld. Het aantal toeschouwers was daarbij echter zodanig geslonken dat de "tooneelstukken" nog onmogelijk hun kosten konden dekken en hun activiteiten om financiële redenen moesten stopzetten.

Bij de opvoering van het stuk over Genevieve van Brabant vertolkten de volgende spelers een rol : de hoofdrollen waren voor Livinus De Coen (die de rol van de afgunstige Golo speelde) en voor Ferdinand Valentijn (die als vrouw verkleed de rol van Genevieve vertolkte). Verder traden in het stuk op : Bernard Ribbens, Romanus Robeys, Karel Mathijs, Theofiel Mons en diens broer Franciscus, J.-B. Versmissen, Angelus Van Durme, Jozef De Vos, en nog enkele anderen.

Nadat de Iveraers opgehouden hadden te bestaan, werd er tot aan of net voor de Eerste Wereldoorlog nog poppenspel gespeeld door twee broers van de familie De Brouwer. Ze noemde dit "t Poejenellenspel" [34]. Hun repertoire bestond vooral uit oude monologen en bewerkingen van de oudere rederijkersspelen. Bij het overlijden van deze broers zijn hun "marionetten" of poppen, "die eenen kostelijken schat voor onze folklore zouden uitmaken", in mogelijks onbekende, maar in alle geval onvermelde omstandigheden spoorloos verdwenen.

8. Vóór en na de slag bij Waterloo (1815)

In de lente van 1815 waren Engelse en Pruisische soldaten te Herzele ingekwartierd op pachthoeven en bij vooraanstaande burgers [35]. Een Engelse "veldoverste" logeerde op de hofstede *De Stokerij*, toen bewoond door Francies D'hauwers. De prijs voor kost en inwoon was *acht en een oordjen* [36], hetgeen ca. 1920 nog zoveel was als vijfenzeventig centiem.

De Engelse soldaten werden bij de minste klacht of het kleinste vergrijp gezeseld. Dat gebeurde in de *Lange wee*, waar ze ook dril oefeningen hielden. Men vertelde dat de gestrafte daarbij met de duimen aan de draaiboom van de weide werd vastgebonden.

Begin juni 1815 kregen ze het bevel "hunne wapens te slijpen" en zich gereed te houden voor het vertrek. Oude mensen vertelden aan De Vuyst hoe die soldaten met vrees de naam Napoleon hoorden vernoemen. Met tranen in de ogen namen ze afscheid : "Good bye", zeiden ze, "it is for the dead [*sic*] !" Boeren werden met hun wagens en paarden verplicht de baggage en de levensmiddelen naar Brussel te voeren.

[34] Reeds in 1817 had de Wase poppenspeler Jan Baptist Van Weymeersch (1780-1858), bijgestaan door vrouw en zoon, te Herzele een voorstelling gegeven. Cf. P. Van Summeren (ed.), *Poesje-, poppen- en figurentheater te Antwerpen* (Antwerpen, s.d.), p. 23.

[35] Hs., p. 314-316.

[36] Wellicht is bedoeld "acht schellingen en een oordje".

Na de nederlaag bij Waterloo (18 juni) keerden Herzeelse "Napoleonistiden" <sic>, oudgedienden van de keizer stilaan naar hun geboortedorp terug. Bij de Napoleonisten hoorde Lieven Godaert, die in het Rijnleger had gediend. Een zekere Van Hees, die gediend had bij een regiment Curassiers, keerde in volle uitrusting naar Herzele terug, "met peert en steert", zoals men zegt, voegt De Vuyst hieraan toe. Verder was er Constantin Van den Berghe die fier zijn met kogels doorzeefde sjako liet zien; Pieter De Vuyst, bijgenaamd Pierke Maflin, die als soldaat van het 56ste linieregiment zich in de slag bij Leipzig (1813) had onderscheiden en dikwijls de plaats van de gesneuvelden in de gelederen had moeten innemen.

Nog andere Herzelenars hadden bij de Fransen gediend maar zij waren gesneuveld of in vreemde streken achtergebleven.

9. Inhaling van burgemeester Van den Hecke (1845)

In de zomer van 1845 werd Victor Van den Hecke tot burgemeester benoemd en onmiddellijk trof men voorbereidselen om hem met de nodige pracht en praal in te halen [37]. Niemand kon toen voorspellen dat hij maar twee jaar dit ambt zou uitoefenen.

Uit Gent liet men twee stukken geschut overkomen. Op de zondag van de intrede werd het rijtuig waarin de nieuwe burgervader en zijn gevolg had plaatsgenomen met kanonschoten begroet. Dit was ook het teken voor een aantal groepen, die in de Kerkstraat stonden opgesteld, om zich in beweging te zetten.

De stoet werd geopend door ruiters in oude krijgsuitrusting waarop zg. "pijkmannen" volgden : met lansen gewapende mannen met zwart gemaakt gezicht die wilde volksstammen uitbeeldden. Zij werden gevolgd door een platte wagen met daarop trapsgewijs zittende en zingende "maagdekens" met palmtakken in de hand. Ze moesten de verheerlijking van de kunst voorstellen.

Hierop volgde een aantal "ambachtswagens", met groen lover en bloemslingers getooid, die de oude ambachten en neringen vertegenwoordigden. Op een ervan zag men Jan-Baptiste Versmissen aan het werk als hekelmaker, op een andere Donatus Valentijn als zwingelaar, of De Buck als kamslager, op nog een andere de broers Van Buggenhout als bakkers en Ivo de Bleeckere, die om veiligheidsredenen een winkelhaak als scheermes gebruikte, als barbier.

Het Herzeelse muziekkorps Sint-Cecilia en korpsen uit de omtrek die daarna volgden, gingen een grote groep "hopperpeerden" of huppelpaarden vooraf "waarvan de ruiters het dier zelf droegen" die met hun springen en "koddige wendingen" grote indruk maakten.

[37] Hs., p. 359-360.

Groepen soldaten, aangevoerd door Vital De Brouwer en de plaatselijke “sapeurs”, het brandweerkorps, sloten de stoet. Deze laatste trokken de aandacht met hun lange baarden, met de bijl op de schouder en de witte schort om het lijf.

Nadat de stoet de nieuwe burgemeester naar het kasteel, waar hij verbleef, had begeleid, werden in de loop van de namiddag voor de inwoners kampspelen gehouden waarbij mooie prijzen te winnen waren.

10. De ‘slechte’ jaren, aardappelplaag en hongersnood (1845-48)

Korte tijd nadat de nieuwe burgemeester met zoveel luister zijn intrede had gedaan, zag dezelfde zomer de eerste sporen van de zich aankondigende hongersjaren (1845-48). De aardappelooft werd in het gedrang gebracht door “de plaag”. Deze manifesteerde zich als zwarte vlekken op het loof. Men meende dat de rook uit de stoomlocomotieven van het zich toen nog volop ontwikkelend treinnet de lucht verpestte en de zwarte vlekken veroorzaakte.

De aardappelooft mislukte : bij het rooien kon men op één dag slechts één korf onaangestaste knollen oogsten. Tot overmaat van ramp mislukte ook de graanoogst en dit twee opeenvolgende jaren. De voorraden waren in de lange, daaropvolgende winter vlug opgebruikt en de schaarste van aardappelen en brood veroorzaakte een verschrikkelijke hongersnood. Uitgeputte mannen vertrokken met de kruiwagen naar het verre Waasland om wortels of een ander eetbaar gewas. Brandnetels, “loofspruiten” en andere kruiden gestampt met paardenbonen “werden het meest door onze burgers gretig verslonden” [38].

Ingevoerd voedsel was eveneens schaars. Een soort vis, “le-vaert” geheten, werd zeer goedkoop te koop aangeboden, maar wegens zijn walgelijke smaak weinig gegeten. Voor wie ze kon betalen, waren er ook pannenkoeken van zg. polkabloem, d.i. maïsmeel, maar ook die smaakten niet zo goed als de mooie gele kleur scheen te beloven. De armsten aten zg. “witte polka”, waarschijnlijk maïs die op de lange zeereis verhit was geraakt en waarvan het eten het lichaam deed opzwellen.

De volgende lente aarzelden de mensen nog enige veldvruchten te zaaien of te planten. Om toch enige aardappelen te winnen, plantte men de keesten en at men de knollen op. Het koren was inmiddels ongelooflijk duur geworden [39]. Men durfde zich met enige eetwaar

[38] Hs., p. 361-366.

[39] De tarwe stond – als men ze kon vinden – aan 60 Fr. voor een zak van 100 kg; de masetuin aan 45 Fr., aldus C. De Vuyst.

niet meer op straat begeven uit schrik die met geweld afgenomen te worden.

Een stukje land, gelegen links van de "ree" of aardeweg die van de Molenstraat naar het bosje "den Wijmenier" loopt, werd door de hongerige eigenaar verkocht voor een half brood en daarom nog lange tijd daarna "den broodkant" genoemd.

Een zekere De Pretere, geboren te Merksem, was in zijn jonge jaren als knecht bij de Herzeelse advocaat Karel de Vos in dienst gekomen. In de hongerjaren bezorgde hij aan de meisjes en vrouwen enig inkomen met het laten maken van kantwerk. Ze verdienden maar een paar centen per dag, maar het hielp toch de nijpende nood te lenigen.

Ook dreef de honger de armsten ertoe met geweld of diefstal voedsel te bemachtigen om niet om te komen. Gewapende benden liepen in winternachten door de velden en waren bereid desnoods zich met geweld te verdedigen als iemand ze zou willen beletten de bevroren rapen uit de grond te kappen.

Pas in 1848 was de graanoogst merkelijk beter en ook de opbrengst van de aardappeloogst groeide geleidelijk, maar het duurde nog enkele jaren vooraleer die op zijn vroeger peil geraakte.

11. Cholera op de Dries in 1854

De hongerjaren lagen nog vers in het geheugen toen in de eerste helft van oktober 1854 een tweede gesel toesloeg [40]. Gedurende de dorpskermis brak op de Drieswijk een choleraepidemie uit. Wie door de vreselijke kwaal was aangetast, viel ofwel ter plaatse neer of bezweek na zich twee à drie dagen onwel te hebben gevoeld. De bewoners van de Dries sloten zich op in hun woningen. Het eerste slachtoffer was een zekere Coleta Blanche, bijgenaamd "Lakens Lette".

Dr. Lippens van Aaigem [41] en de pastoor E.H. K.-J. Van Cauwelaert (1842-1858) deden wat ze konden, maar de zieken waren veel te talrijk om ze allen goed te kunnen verzorgen.

Men meed inwoners van de Dries als de pest en liet ze in de kerk geheel afgezonderd plaatsnemen.

Zoals in de "slechte jaren" waren er ook nu mensen die hun leven op het spel zetten om de zieken te verzorgen en de doden langs een omweg naar het kerkhof te dragen. Men hield begankenissen naar de kerk en naar de Sint-Rochuskapel en beloofde jaarlijks op kermisdinsdag een mis in de parochiekerk te laten doen en twee waskaarsen

[40] Hs., p. 367-372.

[41] Er was toen te Herzele geen geneesheer.

te offeren, wat nog jaren nadat de epidemie voorbij was elk jaar gebeurde.

Bijzonder verdienstelijk bij de ziekenverpleging was een twintigjarig meisje, Rosalie Daem, later bijgenaamd "Kuipers Meetjen" [42], die op de Dries was geboren en er in 1906 overleed. Drie weken lang was ze dag en nacht met de zieken en stervenden bezig. Door het rijk werd haar voor bewezen diensten een beloning van dertig frank toegekend.

In totaal maakte de epidemie zeventien slachtoffers.

12. Stropersdrama in 1862

Op 21 juni 1862 ontdekte een vrouw twee lijken in een gracht van 't Slagveld, gelegen tussen de Groene weide en 't Leentjen, in de omgeving van de St.-Rochuskapel. Het waren de lijken van jachtwachter Lodevicus R., bijgenaamd "Fiek" en van een zekere V., bijgenaamd "de Groene(n)". In de onmiddellijke omgeving van de lijken lagen twee geweren. Wat er precies gebeurd was, bleef enige tijd onopgehelderd.

Kort nadien werd de pastoor van Deftinge bij een stervende vreemdeling geroepen om hem de laatste sacramenten toe te dienen. Deze laatste, een zekere F., bekende van Herzele afkomstig te zijn en daar door een jachtwachter van het kasteelgoed gekwetst te zijn. Het bleek dat hij samen met de Groene was gaan "laveien" of stropen in het veld naast den Heenbos. Plots verscheen boswachter Fiek die het geweer van de Groene wilde afnemen. Dat wilde deze niet laten gebeuren. De Groene en zijn gezelschap liepen weg, de boswachter schoot, kwetste beiden maar alleen de Groene bleef ter plaatse liggen. Zijn gezelschap kon naar Deftinge vluchten.

Nader onderzoek en de lijkschouwing had plaats in de woning geheten Kappes huizeken in de Arestraat. Daaruit bleek dat de jachtwachter bij de gekwetste Groene was gekomen en hem het geweer dat hij stevig vasthield wilde afnemen. Een schot ging af en Fiek kreeg de lading in volle borst. De laatstgenoemde werd te Ressegem begraven, de Groene te Herzele en de andere stroper te Deftinge. Men vertelde dat er nog een vierde ooggetuige was geweest, maar die bleef onbekend.

[42] Deze bijnaam kreeg ze als meter van een van de kinderen van haar zuster, bij wie ze inwoonde. Later werd ze de meter van zeventien kinderen.

13. Klederdracht ca. 1860

Het zondags pak van de volwassen jongemannen bestond uit een kort blauw kielkje met drie witte knopjes aan het zakje ter hoogte van de linker schouder [43]. Door een opening zag men midden de borst het fijn gestreken wit hemd dat met trossnoertjes onder de kin was toegestrikt. Een zwarte broek, een hoge zijden muts en goed gepoetste laarzen vervolledigden de zondagse kledij.

Gedurende de week waren de klederen aangepast aan het soort werk dat men deed. De lange blauwe kiel was met een gordel of band rond het lichaam vastgehouden.

Voor de vrouwen waren de van oudsher gedragen laken of katoenen kapmantels nog steeds de dracht voor het bijwonen van allerlei plechtigheden. De "kap" van de katoenen mantels was omringd met stevige pijpjes die met het ijzer (het pijpijzer) "gesteld" of gesteven waren. Dit was ook het geval voor de witte kapmutsen met linten. Mantels en mutsen "stellen" was toen een winstgevende bezigheid.

Circa 1860 kwam een nieuwe mode op. De bovenrokken van de vrouwen werden zo gemaakt dat ze door stalen banden wijdopen bleven. Die rok noemde men een hoepelrok of krinolien [44]. Algemeen bekend werd het liedje dat begon :

Wilde gij van de mode zijn, Crinoline, Crinoline,
Wilde gij van de mode zijn, Crinoline dat is fijn.

Tot ongeveer dezelfde tijd droegen welgestelde burgers en landbouwers van rijpere leeftijd op de hoogdagen en tijdens de kermis nog de laken "frak" met lange slippers. Boven de kraag stak de ouderwetse brede hemdband uit, waarvan de hoeken een weinig naar buiten waren geplooid.

Sommigen bezaten nog de "castoren" hoed van bevervel (d.i. van bevervel) met een brede rand die door de jongeren spottend de "pijlkasse" werd genoemd [45].

14. Uitzicht van het dorp ca. 1880

Een hoge uitkijktoren overheerste in de puinen van de burcht het er nevenstaande ronde bolwerk [46]. Op 26 december 1845, om zeven

[43] Hs., p. 397-399.

[44] *krinolien*: van Fr. crin, een harige stof die de rokken blaasvormig hield. Daar deze stof te hard en te zwaar was, ging men stalen banden in de rokken naaien. Vgl. H. Vannoppen (red.), *Streekdrachten in onze Gewesten* (Gent, 1994), p. 101.

[45] Niet vermeld bij Vannoppen (red.), Op.cit..

[46] Hs., p. 400-412.

uur 's morgens stortte hij in, toen na een langdurige vorst de dooi intrad.

Vóór de herberg “t Schuttershof” oefenden de leden van het Sint-Jorisgilde op de wipmeers langs de overkant van de straat [47]. De twee huizen rechtover de puinen van de burcht, bewoond door de gebroeders De Rijck van de brouwerij, waren vroeger respectievelijk de woningen van de baljuw en van de geestelijkheid, het zg. “Curenhuis”. Voorbij de pastorij had men de hofstede van Jacobus De Latte, waar pastoor J.-B. Colle (1858-1861) een klooster stichtte voor zusters uit Ronse. Zijn opvolger, Frans de Vos (1861-1866), verving ze door de kloosterlingen van het Crombeen te Gent.

Daar tegenover, langs de overkant van de straat, stond de hoeve van L. Van den Neste. Twee ernaast staande huizen waren op een helling gebouwd. Het eerste, dat wat vooruitsprong, werd bewoond door een stoelvelchter, het tweede gedeeltelijk op dezelfde lijn en gedeeltelijk nog wat verder achteruit staande, had in de hoek van het teruggetrokken deel een stenen trap die toegang gaf tot de keuken. Daar was de bewaarschool van Nathalie De Roeck, waarover we het reeds gehad hebben [48].

Ernaast stonden de woningen van J.B. De Cock en van Constant De Boever. Vóór deze laatste was een steenput, “Boevers put”, die bijna alle gezinnen uit de buurt van drinkwater voorzag. Nu is de put overwelfd, schrijft De Vuyst.

Juist vóór de hoeve van de kinderen Standaert (waar nadien de herenwoning van vrederechter Baeten gebouwd is) bevond zich de “Peerdeput” die door een ijzeren hek omringd was. Tegenover “Karels straatje” stonden twee eeuwenoude lindebomen. Daaronder werd aan de noordkant, het hout door “scieurs de long” gezaagd voor de wagenmaker in de buurt.

Onder deze bomen werden wellicht van oudsher de dorpswetten afgekondigd en werd de vierschaar gehouden. Het huis op de rechterhoek van het zo-even genoemd straatje is de gareelmakerij van Ferd. De Beekere. Daarnaast ligt de hoeve en oude bakkerij Van Buggenhout, in de wandeling “te Karels”. Daar werden de vermaarde “Karels mastellen” gebakken, een specialiteit, “waarvoor” – steeds volgens De Vuyst – “deze familie meer dan honderd jaar bekend staat”. Daarnaast vindt men de landbouwstokerij van Is. de Boom en de hofstede met herberg “In het Gemeentehuis” toen bewoond door Benedictus Remory. Daar vergaderde ook de gemeenteraad.

De oorspronkelijke woning van de familie Mathijs, burgemeester van 1896 tot 1956, werd door zijn voorzaten gebouwd in 1804, op

[47] Zie hierboven bij nr. 5.

[48] Zie hierboven bij nr. 1.

de plaats waar voordien een pottenbakkerij was. De huizen op het vooruitspringend deel van de Kerkhofstraat stonden met hun zijgevels naar de straat. De herberg "A la belle vue" was bewoond door Petrus De Meyer en had een steenput vóór de deur.

De oude herberg "In de Sleutel" [49], vroeger bewoond door de kinderen Mathijs, bleef met haar bijhorigheden onveranderd. De afspanning en boerderij "In den Engel" op de hoek van de markt daarentegen is verdwenen en door nieuwe huizen vervangen. Ze werd bewoond door Ferd. De Buijst en strekte zich met schuur en stallen uit langs de Groensaard tot rechtover de Botermarkt.

Behalve voor de heropgebouwde afspanning "In St.-Joris" heeft de Kapellestraat met het nog bestaande deel van het gasthuis, haar oud uitzicht bewaard.

De Peperstraat daarentegen heeft vele veranderingen ondergaan. De herberg "In de Capelle", waar de rederijkers hun spelen opvoerden, is afgebroken; daar woont nu notaris De Paepe. Een andere "In de Veldmuis", tevens boerderij, naast de ingang van de kasteeldreef, hoorde toe aan de familie De Brouwer en werd aangekocht door de erfgenamen van baron Van de Woestijne die er een nieuwe woning bouwden. Daarnaast, "In den plezanten Hof" was het vergaderlokaal van de bolspelers. In dezelfde Peperstraat, vóór het molenhuis, verbleef lange tijd de befaamde boog- en pijlmaker Ferdinand Valentijn, "wiens produkten tot in den vreemde bekend stonden".

Op de Markt, vóór het huis van Albert De Latte, nevens "den put", stond de "vrijboom" die aldaar in 1830 bij het uitroepen van de Belgische Onafhankelijkheid geplant was. Op de Botermarkt lag op het zoldertje van "de Waag", ook "Boterhuis" geheten, het blusmateriaal van de brandweer opgeborgen. Vóór deze openbare weegplaats voor vrachten stond een ijzeren pomp.

De Groensaard of "Peerdemerkt" was tot ca. 1870 met canadabomen beplant, waartussen zich een aantal waterputten bevonden waarvan sommige een eigen naam hadden. De eerste bevond zich vóór het huis van Germain Verbeken; de tweede, de zwarte put, was wat groter en lag vóór de hofstede van Theofiel Mons; de derde vóór het huis van Romanus De Latte; de vierde aan "Sanderkens", de latere woning van Serafien Van den Neste; de vijfde vóór het huis van Livinus De Coen; de zesde, genaamd "Bokkenput" tegenover 't Vadderstraatjen; de zevende, "de peerdeput", tegenover de herberg "In de Klok" bleef het langst van al bestaan; de achtste, de "Leemput" vóór het huis van Pieter Huleu en de hofstede van de kinderen Versnick, later de herberg "In de Groenlaan".

[49] N. Kerkhaert, *Oude Oostvlaamse Herbergnamen* (Gent, 1976), p. 200 : "Op de markt in 1779 vermeld".

Een zonderlinge, alleenstaande woning op een verhevenheid gebouwd, werd onteigend voor de aanleg van de stelplaats van de tram. In de zijgevel ervan langs de Groenswaard was een halve deur met erboven een vooruitspringend strodak, "haugé" geheten, om de lemen muur voor regen te beschutten. Ernaast verbleef eertijds veldwachter Van Audenhove. Het eraan palende huis van de Wed. Bracq stond met de voorgevel naar het Solleveld en was geheel uit vitselhout en leem gemaakt. Ook langs het Vadderstraatjen stond een oud lemen huis.

Langs de noordkant van de Groenswaard stond, vanaf de dorpsplaats, naast het uitgestrekt woonhuis van Domien Van der Haegen, de nieuwe bakker, de van ouds gekende herberg "De Gouden Leeuw", die reeds in 1788 vermeld wordt [50]. Een paar huizen verder stond op een klein, verloren hoekje, een houten waterpomp sinds jaren ongebruikt. De hoeve van wijlen Karel de Smet, waarvan het woonhuis eruit ziet als een "herenverblijf" zou eertijds met de naam "Neerhof" zijn aangeduid. Aan de stallen, op de plaats van de tegenwoordige brouwerij, paalde vroeger dorpswaarts een zeer oud huis met een kapelletje boven de deur. Het stond op een hoogte en was bewoond door de familie Van Steenberg, gezeid "te Van Caneghems".

Circa 1844, na het afbranden van de herberg en hofstede "In de Klok", werd op een deel grond ervan de kazerne van de rijkswacht gebouwd. Daarnaast stond de kamslagerij van zekeren De Buck, in de wandeling "Quadens nonkelken" geheten. Een weinig verder, naast de school, zag men een veertigtal jaren geleden nog de "scheermeulen" en de scheerbank in werking bij Pieter De Landsheer, die ook "de fijnwever" genoemd werd wegens zijn grote stielvaardigheid. Zijn huis werd in 1908 afgebroken om de gemeenteschool voor jongens te vergroten. Vóór die school stond een hoge, ijzeren pomp.

Tegenover het Wolvestraatje, ook "Lombaertstraatje" geheten, woonde Dr. Van de Sijpe en later Pieter Huleu. Daaraan paalde de hoeve van Armand Ogiers en ernaast lag de ploegstraat.

Op het einde van de Groenswaard over de ganse breedte tussen de Arestraat en de Hoogstraat stond, met de ingangspoort naar het plein, de hofstede van de kinderen Versnick die door een brede gracht, "de mere" omwald was [51]. In mei 1890 brandde ze volledig af.

De Arestraat (van de Groenlaan naar St.-Lievens-Esse) was tot ca. 1850 bijna geheel onveranderd gebleven. Het voornaamste gebouw was de hoeve, gezeid "te Charel Driesens" in de bocht die de straat maakt naar Esse.

[50] N. Kerkhaert, *Op.cit.*, p. 125 : "Op de markt".

[51] M. De Buysscher, *Op.cit.*, p. 151 : "de Meeregracht die de Langpoel vormde".

Vooraan in de Hoogstraat, naast de smidse, vond men de hofstede en herberg "de Stokerij", bewoond door Fr. D'haemers. Verder, op de plaats waar de straat een hoek vormt, stond de hoeve van Jacob Van Geijt. Aan de andere bocht stonden vóór de herberg "In de Barriere" twee stenen palen om bij dooiweer de steenweg af te sluiten en om er vrachtvoerders bareelgeld te doen betalen. Nog wat verder in de straat vond men op de rechterkant de hofstede en herberg "In de Roskam" die, voegt De Vuyst eraan toe, "over een twintigtal jaren afbrandde" [52]. Het huis werd omstreeks 1855 bewoond door een bakker wiens brood soms naar maïsmeel smaakte. Daarom werd hij "t Polkabakkerken" genoemd [53], zodat deze woonst en de erbij horende grond later als "de Polka" bekend bleef. In dezelfde straat had men ook twee boerderijen, de ene van J.B. Van Melkebeke en de andere van J.B. D'Haese, beide langs dezelfde kant van de straat. Langs de linkerkant van de straat had men het "Burgemeesters hof" van de familie Van Waeyenbergh dat eertijds als een modelhoeve beschouwd werd.

Een eindje voorbij de "ter Eeken kapel", ook Calvarieberg genoemd, lag de hofstede van A. De Graef, in de wandeling "te Tobbekens" geheten. Hierbij hoorde ook de stenen windmolen.

Op de rustige Dries met zijn onder de canadabomen verscholen huizen en zijn oude, afgezonderde steenput, bekend om zijn uitstekend drinkwater, stond het huis van J.B. Meuleman, gezegd "te Deckers". Dit was vroeger het verblijf van de geneesheer, een gediplomeerde arts. Te Herzele was er ook een "prakizijn", een chirurgijn, de "docteur van 't Sollevelt". Zo werd een zekere Goovaerts genoemd die daar woonde. Hij had als knecht bij een dokter "gediend" en velen kwamen hem om raad vragen. Op het einde van zijn leven verhuisde hij naar Heldergem.

15. Lijst van de herbergen

In de hierboven voorgestelde uittreksels uit De Vuysts werk komen zeventien namen van herbergen en afspanningen voor. We geven hier de alfabetisch geordende lijst [54] :

A la belle vue	14
De gouden Leeuw	14
De Stokerij	14

[53] Zie ook hierboven nr. 10.

[54] De nummers verwijzen naar die van de 'hoofdstukken' hierboven. Op een paar na ontbreken deze herbergen bij N. Kerckhaert, *Op.cit.*

In de Barriere	14
In de Capelle	7 en 14
In de Casino	2
In de Groenlaan	14
In de Klok	14
In den Engel	2 en 14
In den plezanten Hof	14
In de Roskam	14
In de Sleutel	14
In het Gemeentehuis	14
In St.-Joris	14
In St.-Martinus	5
In de Veldmuis	14
't Schuttershof	5

W.L. Braekman
Eeklostraat 69
9030 Mariakerke

- 19 O droeve doodt! waar alle slach
 Van droefheit niet by haalen mach
 Voor my, ook jongh en onbedreeven:
 22 Die, eerstelingh van tien, wel dien
 Naa weeuw en weesen om te sien
 En self mistroostigh troost te geeven...([2])

Als oudste van een gezin van tien kinderen droeg hij nu de zware verplichting om als kostwinner te zorgen voor weduwe en wezen. Maar het was niet alles kommer en zorg, want hij beleefde ook een intense liefdesgeschiedenis met een Zeeuws meisje, dat hij de poëtische naam Roselle gaf maar dat in werkelijkheid Marie heette. Hij wijdde haar vurige gedichten, het werd echter niets. Misschien om tot andere gedachten te komen ondernam hij, zoals zovele jongelui in de 17de eeuw, de grand tour (1649-1651), een verkenning van de wereld, een lange, leerzame reis naar het zuiden, naar Frankrijk, Spanje, Italië en dan over Duitsland terug. In zijn gedichten verwoordde hij de indrukken die o.a. Parijs, Genua, Florence, Rome, Venetië op hem hadden gemaakt. Hij bundelde dit alles in zijn *Poësy* van 1657. Verder is er niet veel meer over hem te vertellen. Hij bleef vrijgezel en erfde in 1652 van zijn grootmoeder haar buiten in de Diemermeer, waar hij zich op latere leeftijd terugtrok en overleed in 1695.

De Ninoofse kloosterling Amandus Fabius

Op zo'n prospektietocht bezoekt Six in 1654 onder de deskundige leiding van de norbertijn Amandus FABIUS de Ninoofse klooster-tuin. De gemeenschappelijke belangstelling voor de botanie heeft waarschijnlijk deze twee mannen samengebracht. Six bedankt zijn gids met een gedicht dat hij eveneens opneemt in zijn bundel *Poësy* (Amsterdam 1657).

[2] Ik steun me op de voorbeeldige tekstuitgave van Jacobs 1, 233, nr 136; de commentaar in 2, 251. Ik heb wel de interpunctie aangepast, omdat Six daarvan een al te veelvuldig gebruik maakt. Hier volgt een vertaling, die alleen probeert om zo dicht mogelijk bij het 17de-eeuws te blijven:

Te Ninove kreegst gij (nl. mijn ogen) voor de derde keer een droom; maar meteen kwam het doodsbericht het gedroomde uitleggen. O triestige dood! waarbij alle soorten verdriet het niet kunnen halen wat mij betreft, die bovendien jong en onervaren ben. en die als oudste van tien kinderen moet zorgen voor weduwe en wezen en troost geven, terwijl ik zelf mistroostig ben.

Over deze pater FABIUS ([3]) weten we niet zoveel, maar een onbekende was hij niet, want het is mogelijk in grote trekken zijn levensweg te reconstrueren.

Volgens Reusens heette zijn vader Willem en werd hij in Leuven geboren, waarschijnlijk rond 1587, aangezien hij volgens Goovaerts op 19 januari 1662 op 75-jarige leeftijd in het Strahov-klooster overleed. Hij trad in bij de premonstratenzers van Ninove. Na zijn professie (plechtige geloften) in 1606-1607 mocht hij aan de universiteit van Leuven zich verder bekwamen; aldaar behaalde hij in 1612 de titel van baccalaureaat en bekroonde dat in 1618 met een licentiaat in de theologie. Dank zij deze diploma's werd hij aangesteld als president van het norbertijnenkollege in Keulen (1622-1624).

Maar dan komt er een incident in zijn leven. Uit de briefwisseling van de Ninoofse abt, Jan David (1613-1636), met Kaspar Questemberg, zijn Praagse kollega en goede vriend, weten we dat Fabius het met zijn kuisheidsgelofte niet zo nauw nam en als straf gedurende negen jaar (1625-1634) naar het Strahov-klooster in Praag werd gestuurd. Hij keerde dan naar Ninove terug, zo te zien volledig gerehabiliteerd. Hij studeerde en schreef wat, en - daarover gaat het in deze bijdrage - ontving Six in zijn kloostertuin. Op het einde van zijn leven werd hij opnieuw naar Strahov geroepen als goed geschoolde stut en steun tegen het calvinisme. Hij fungeerde deze keer als onderprior en overleed aldaar.

De volgende werken zijn van hem bekend:

- (a) 1621. In Keulen publiceerde hij op de dood van aartshertog Albert in 1621 een elegie, of juister (zoals de titel vermeldt) een lijk-dicht: *Epicedium Alberti pii, Belgarum Principis* (vermeld door Reusens).

[3] Ik citeer hier volledig de notitie van Foppens:

AMANDUS FABIUS,

Vulgo Boone, Lovaniensis, Guilielmi filius, S. Theologie Licentiatius, vulgavit Coloniae ... se ibidem pronuntiatum, nomine Fraternitatis S. Gertrudis, *Epicedium Alberti pii, Belgarum Principis*

Praeterea Epistolam benè longam de praecipuis mysteriis Fidei Catholicae, ... gallico latinam fecit.

Nieuwe elementen uit zijn leven vinden we bij Michels 199, die M. Gysseling om inlichtingen had gevraagd en het volgende excerpt uit RAG, register 12 ontving: *Amandus FABIUS, professus sub R.D. van den Abeele, anno 1606, S(acrae) T(theologiae) B(accalaureus) et Protonotarius apost(olicus). Ob(iit) Pragae in Coenobio ord(inis) nostri Strahoviensi functus ibidem officio subpriorie, 19 Jan. 1662. Alibi additur: pastor in Oseghem.*

Michels - en Jacobs (2, 653) neemt dit over - lokaliseert dit Oseghem in Ossegem, een gehucht van Sint-Jans-Molenbeek, ten westen van Brussel. Dit moet ongetwijfeld Okegem zijn, waar de premonstratenzen parochiale zielzorg hadden; zie Tentoonstelling 13.

Over de nauwe betrekkingen tussen Praag en Ninove schrijft L.C. van Dijk boeiend in Tentoonstelling 61-76 (over Fabius 65).

- (b) 1627. *Narratio translati è Saxoniâ in Boëmiam Sacri Corporis Beatissimi Viri, Norberti, Parthenopolitani olim Archiepiscopi; Germaniae Primatis; Conditoris et Patriarchae Ordinis Praemonstratensis, cvi compendiosa vitae rerumque ipsius S. Norberti historia; Commentariolus item de Transferendis Sanctorum Reliquijs; Praemittuntur, Referentibus Fratribus Monasterij Strahoviensis, Ejusdem Ordinis, in superiore Pragâ siti. Pragae, Ex Officina Typographica Pauli Sessii, Anno M.DC.XXVII.* Goovaerts bezat een eksemplaar van dit boekje; het bevatte geen auteursnaam, maar op gezag van pater de Waghenare werd het aan Fabius toegeschreven.

- (c) 1642. *Epigrammata, disticha poetarvm latinorvm, vetervm et recentvm, nobiliora...seligente Ac in libros undecim digerente Bartoldo Nihvsio.* Het verscheen in Keulen bij Johan Kinckivs in 1642. Fabius' 162 epigrammen beslaan daarin het 11de boek, p. 135-153; op p. 184-185 volgt nog een 'Annotatio Amandi Fabii'. Lammens bezat ook hiervan een eksemplaar.

- (d) 1648. Bij de dood in 1648 van de Affligemse abt, Benedictus van Haeften, hield de Ninoofse nobertijn, Petrus Cobbaert (als plaatsvervanger van de belette redenaar), de lijkrede: *Laus posthuma sive encomium funebre Benedicti van Haeften.* z.p. 1648. (BCNI nr 10187). Ook Fabius nam de pen ter hand en voegde zijn tekst toe aan de uitgave van Cobbaert. Zie *Tentoonstelling* 51.

- (e) 1651. Joecher vermeldt in zijn *Gelehrten-Lexicon* (1759-1781) een werkje van Hunterus dat tegen Fabius is gericht: *Defensio L.A. Senecae ab atheismo contra Amandum Fabium* (Ratisbonne 1651). Zie Foppens 1, p.47.

- (f) 1654. In 1654 ontvangt de abdij een geschenk van Leopold Wilhelm, de landvoogd over de Spaanse Nederlanden (1647-1656), volgens Jacobs kennelijk in zilvergeld. Fabius schrijft bij die gelegenheid het passende 'Latynsche Dankdicht'. Deze tekst bezitten we niet meer, maar we hebben wel een gedicht van dezelfde Six, waarin deze de loftrumpet steekt over het Latijnse meesterschap van de monnik. Zie de uitgave door Jacobs 1, 733-734 en 2, 735-737.

- (g) Verder vertaalde hij uit het Frans in het Latijn een lange brief: *Lettre sur les principaux mystères de la foi catholique, dat door toedoen van Fabius wordt: Epistolam bené longam de praecipuis mysteriis Fidei Catholicae.* Zie Reusens (zonder datum).

- (h) 1650. Ik kan daar nog aan toevoegen dat, toen de in Mechelen geboren Gerardus van Herdegom (+1675), later norbertijn

te Tongerlo, in 1650 te Brussel zijn *Diva virgo candida* ([4]) liet verschijnen, een boek over vooral kempense oudheden, Fabius daarvoor een van de liminaria (drempeldichten) schreef, zoals dat toen de gewoonte was, een werkstuk van 90 verzen, dat op de volgende weidse wijze inzet:

In venerabilis et ervditi viri, domini P.F. Gerardi van Herdegom, Canonici Presbyteri Tungerloensis, Pastoris in Baerle, Divam virginem candidam, Candidi Praemonstratensis Ordinis tvtelarem Accentus & pium Votum Fratris Amandi Fabij, Canonici Presbyteri Norbertini apud Flandriae Ninivitas.

QVod multi faciunt; omnes debere, nec ullos
Posse satis, querimur; celebrat praeconia Matris
Virginis iste Liber devotae vocis honorô...

Dit zijn dus stuk voor stuk geen daverende publikaties, eerder werkstukken van een handige gelegenheidsdichter, maar ze wijzen in ieder geval naar zijn wetenschappelijk gezag. Dat Fabius hiermee in zijn abdij niet alleen stond blijkt uit de werkzaamheid rond dezelfde tijd van enkele medebroeders, die ik toevallig ontmoette:

- A. Christianus ROELOFS, die in 1638 tot abt werd verkozen, schreef een Latijns drempelgedicht voor een kommentaar op de *Handelingen der apostelen* en op de *Apokalips*. Ook in het Nederlands liet hij zich gelden met *Den dobbelen Gheestelijke Olijfboom*, wellicht alleen als inleider? Zie beneden.

- B. Petrus COBBAERT (° ca 1589-+ 1654) ([5]), een geboren Ninovieter, die later aldaar fungeerde als pastoor van onze stad. Toen hij het licentiaat in theologie behaalde (1614-1618), reisden burgemeester en schepenen naar Leuven om deze plechtigheid bij te wonen; in de jaren 1628-1630 schonken de schepenen hem 48 parijs pond (zie Vangassen 2, 399). Hij publiceerde:

Rythmica consideratio altitudinis consilii divini super salute generis humani. Brussel 1647 (BCNI nr 10081). Dit bevat berijmde

[4] Het goedgevulde titelblad luidt aldus:

Diva virgo candida, candidi ordinis praemonstratensis mater tutelaris et domina, tribus libris distincta, autore Vener. Domino Fr. Gerardo van Herdegom, Canonico Norbertino in Tungerlo & Pastore in Baerle. Bruxellis, Martinus de Bossuyt 1650.

Ik gebruikte het exemplaar van de theologische fakulteit in Leuven.

[5] Ik geef hier de volledige tekst van Foppens 2, 963-964:

PETRUS COBBAERT, Ninoviensis, Flander S.T.L. & Professor, Canonicus Norbertinus Abbatiae Flandrorum, dein Pastor in Liedekercke; scripsit

Rythmicam Considerationem altitudinis consilii divini super salute generis humani, ex S. Augustino propositam. Brux. 1647 in 4 apud Mart. Bossuyt.

Laudem posthumam, sive Encomium funebre Benedicti Van Haeften, Praepositi Affligemiensis dignissimi 1648.

Obiit Gandavi die 14. Julii 1654, aetatis anno 65. Profess. 47.

Axters IV 239 en 344 vermeldt hem zeer terloops.

bespiegelingen over de menswording van Christus. Volgens Aug. Vander Meersch in BN 4, 1873, 203 heeft de auteur van dit werk dogmatische moeilijkheden ondervonden; alle eksemplaren werden in beslag genomen. Zie Axters IV 239 en 344.

Laus posthuma sive encomium funebre Benedicti van Haeften.
Z. pl. 1648. Zie Foppens 2, 964 en BN 4, 203.

- C. Godfried ELSHOUT schreef voor zover bekend drie boeken, die eveneens rond dezelfde tijd verschenen:

- Den gheestelycken roos-hof beplant met verscheyden devote oeffeningen, principalyck tot de H. Maghet Maria.

Brussel 1649 (BCNI nr 10319).

- Handt-boecxken der daghelyckscher devotien. Brussel 1649. (BCNI nr 10318). Herdrukt in Antwerpen 1651 (BCNI nr 10761).

- Sancti Dei subvenite. Den dobbelen gheestelycken olyfboom, dat is het leven ende martelie van sinte Cornelis ende Cypriaen, patroonen des gheestelijcken godt-huys der H. Moeder Godts Maria neffens Ninive. Antwerpen 1651.

(BCNI nr 10760), Zie hierover Th. Heijman in OGE 4, 1930, 307.

In het RAG, Invent. 30, nr 5 berust in handschrift zijn Latijnse kloosterkroniek (1652). Zie Backmund, *Geschichtsschreiber* 213, voetnoot).

De naamgeving Fabius is dus niet zo maar een grapje van een dichter uit het noorden, maar de schrijversnaam die Fabius zichzelf als humanist had gegeven. Uit zijn eigen werk en uit het gedicht van Six (vers 38-39: Romeinsche soonen, Wier tongh ook in uw mond grypt stal') blijkt ten overvloede dat hij een uitstekend latinist was. Zijn schuilnaam refereert dus zowel aan zijn familie als aan het beroemde Romeinse geslacht.

Dankgedicht van Six aan Fabius over de Ninoofse kloostertuin

Al dat geleerde en vulgariserende werk laten we hier verder buiten beschouwing, want Fabius had nog een ander interessegebied, nl. dat van de geneeskrachtige kruiden. Als botanist werd hij ook in het buitenland geprezen, zoals blijkt uit het dankgedicht van Six, waarop we ons nu gaan konsentrieren en dat luidt als volgt :

ERKENTENISSE AAN AMANDUS FABIUS,
PRIESTER IN ST. KORNELIS KLOOSTER
EN OPSIENDER DES HOFES DAAR AAN
GELEEGEN TE NINEVE.

- O man van alle valscheit schuuw,
Amandus, waardigh dat men u
- 3 Beminne om uwe oprechticheeden,
Te recht bekleedt met witte kleeden,
De livereijen van Norbert,
- 6 Met u gekloostert in uw hart.
O vriendelyke gryse vaader,
Indien de soete heuvelaader,
- 9 Waar uit des dichters penne drinkt,
My met een dropjen geestgen inkt
Wou laaven. o! hoe zou ik looven
- 12 U, met uw Ninevytsche hooven?
Wat schonk myn hart u voor een prys,
Toen ghy dat aardsche Paradys
- 15 In 't klein uit alle werldsche hoeken
Zoo schoon ontsloot en liet bezoeken?
Ik wakker, sprak, verrukt van geest:
- 18 "O groote God, waarinne leest
Men niet uw grootste wonderwerken,
Indien we met wat aandachts merken
- 21 Op 't kleinste kruidjen, dat hier spruit,
Dat op een blas syn blaadjes sluit?
Wie zou sich niet tot klooster leeven
- 24 Om zulken daagliks oogh begeeven?
Wat rost en reist men Oost en West?"
Hier siet men t'huis is allerbest.
- 27 O Fabius, die naa de boonen
Genaamt zyt als Romeinsche soonen,
Wier tongh ook in uw mond grypt stal,
- 30 Ghy zyt een saaijer van het al.
Uw naam zal Nineve doen klimmen
By Dodoneus langs de kimmen
- 33 Der wyde heemlen om het Rond.
Assirie, trots op den grond,
Die Ninus naa syn naam liet noemen,
- 36 't Plat, waar Semiramis de bloemen
En hooge groenten by d'Eufraat
Deed wassen, puur uit ooverdaad,

- 39 Verliesen glans aan hunne luister,
 Nu langs de Dender uit het duyster
     Dit Nineve haar licht begint,
 42   Zoo dat men in den naam versint.
 O dorren stok, dus oud van daagen,
 Noch lange moet ghy bloemen draagen,
 45   Tot dat ghe bloeit, na 's menschen wys,
     Van 't aardsch in 't heemelsch paradys.

TEKSTVERKLARING:

5 De H. Norbertus (Xanten aan de Rijn, omstreeks 1080 - Maagdenburg 1134) stichtte in 1120 te Prémontré in Frankrijk de nieuwe orde der Norbertijnen en werd vijf jaar later aartsbisschop van Maagdenburg. Zijn gebeente berust thans in het Strahov-klooster in Praag.

8 heuvelader: in een kloof aan de zuidzijde van het Parnassosgebergte in Midden-Griekenland bevond zich het heiligdom van Delphi en daar ontsprong de Kastalische bron, die ieder die van zijn water dronk in dichterlijke vervoering bracht.

12 Ninevytsche: (en zie ook beneden Boele, vers 2). Deze adjektiefvorm heb ik nog nooit eerder ontmoet. Het aksent ligt terecht steeds op de eerste lettergreep, maar het e-vokalisme van de tweede syllabe klinkt me vreemd in de oren en is waarschijnlijk aangepast aan de naam van de Assyrische hoofdstad, met dewelke de dichter voor Fabius een vergelijking maakt in vers 33 en volgende.- Frederiks (p.261) wees reeds op het originele gebruik door Chandelier van afgeleide adjektieven. Een adj. op -ytsche is geheel uitzonderlijk. Waarschijnlijk moeten we uitgaan van Ninoviet(er) + het -sche suffix. Six maakt ook elders op een vreemde wijze gebruik van het toponiem Ninove:

- Ninef (vaders dood, vers 16).

- Nineve (aan Fabius, vers 31 en 41; aan Boele, titel; Latijns dankdicht, titel).

27 Het Latijnse woord faba betekent 'boon'. Onze pater heette waarschijnlijk Boon(en) of Boonaert, maar heeft, naar de pretentieuze wijze van de humanisten, zijn naam verlatijnst.

28 De gens Fabius vormde een aanzienlijk patricisch geslacht in het oude Rome. Hun beroemdste telg was Quintus Fabius Cunctator (de draler), die gedurende de tweede Punische oorlog (217 voor Chr.) zijn bekende tactiek toepaste om de vijand (Hannibal) op de voet te volgen maar een veldslag te vermijden.

30 Ik zie de geleerde Fabius niet goed in de grond wroeten; daarvoor kreeg hij hulp. Vangassen 2, 163 geeft uittreksels uit een kontrakt (1458) van de abdij met een hovenier, die voor de 'lochtene' moest zorgen.

32 Dodoneus: Rembert Dodoens (Mechelen 1517 - Leiden 1585) was een beroemd plantkundige; in 1582 hoogleraar te Leiden. Zijn Crujjde Boeck (Antwerpen 1554) met vele afbeeldingen beleefde vele herdrukken en gold als een echte farmakopee.

34 grond: hier 'stad', nl. Ninevé, buitengewoon gunstig gelegen in een vruchtbare vlakte ten oosten van de Tigris, was de hoofdstad van het Assyrische wereldrijk tot het in 612 voor Chr. werd verwoest door Meden en Chaldeeën.

35 Ninus: was volgens de Griekse legende de stichter van het Assyrische rijk en van de stad Nineve. Over zijn veldtocht tot in Bactrië en over zijn huwelijk met Semiramis deden vele verhalen de ronde.

36 't Plat: een aantal terrasvormig gebouwde verdiepingen, bedekt met een dikke laag aarde, waarin bomen en heesters werden geplant, bekend onder de naam 'de hangende tuinen van Babylon'. Ze werden toegeschreven aan Semiramis, maar in werkelijkheid pas later aangelegd. Semiramis was volgens de overlevering een machtige koningin van Babylonië (circa 810-806 voor Chr.), die de stad Babylon (aan de Eufraat) zou hebben gesticht en die veldtochten tot in Aethiopië en zelfs tot in Indië zou hebben ondernomen.

VERTALING

Dankbetuiging aan Amandus Fabius, priester in het Sint-Kornelisklooster en toezichter van de nabij gelegen (kruiden)tuin te Ninove.

(1) O man, van alle valsheid wars, (2) beminnenswaardige Amandus, (3) wegens uw rechtschapenheid terecht bekleed met witte kleren, de pij van Norbertus; zoals gij opgesloten zijt in het klooster, draagt gij het voorbeeld van Norbertus in uw hart.

(7) O vriendelijke, grijze abt, indien de heuvelbron, waaruit de pen van de dichter zich bevoorraadt, (10) mij met een druppeltje geestelijke inkt wou laven, o! hoe zou ik u loven om uw Ninoofse tuin.

(13) Hoe dankbaar was ik u, toen gij dat aardse paradijs in 't klein, waar planten uit geheel de wereld bijeengebracht zijn, zo heerlijk ont-sloot en liet bezoeken. Hoewel goed bij bewustzijn sprak ik in ver-voering: (18) "O grote God, waarin herkent men niet uw grootste wonderwerken, indien we met enige nauwlettendheid bemerken dat het kleinste gewas dat hier groeit bij een ademtocht zijn blaadjes sluit? (23) Wie zou zich niet om dit dagelijks schouwspel tot het kloosterle-ven begeven? (25) Waarom reist en rotst men in het oosten en het wes-ten? Hier stelt men vast dat men thuis het beste is.

(27) O Fabius, die naar de bonen genoemd zijt zoals zonen der Romeinen, van wie de taal ook in uw mond verblijfplaats vindt.

(30) Gij hebt alles (zelf) gezaaid. Uw naam zal Ninove doen klimmen (in beroemdheid) tot in de onmiddellijke nabijheid van Dodoens, langs de horizonten van de verre hemelen, de wereld rond.

(34) Assyrië, trots op de grond, die Ninus naar zijn naam liet noemen, en op de terrassen, waar Semiramis de bloemen en hoge planten bij de Eufraat liet groeien puur uit buitensporigheid, verliezen van hun luis-ter glans, nu langs de Dender uit het duister dit Ninove zijn roem begint, zodat men zich van naam vergist.

(43) O oude man, zo oud van dagen, nog lang moget gij vruchten dragen, totdat ge bloeit - volgens de menselijke konditie - van het aardse naar het hemelse paradijs.

De bemiddeling van Karel Boele

Eigenaardig genoeg laat Six zijn gedicht niet rechtstreeks aan Fabius bezorgen, maar doet een beroep op de bemiddeling van Karel Boele, de griffier van Ninove. We vernemen dit uit het gedicht dat in de bundel op dat voor Fabius volgt en dat ik hier volledig overneem:

VERSOEK AAN KAREL BOELE, PENSIONARIS EN GRIFFIER TE NINEVE, OM HET VOORIGH RYM TE DOEN BESTELLEN

- Boele, Raad en groote schryver
 In den Ninevytschen raad,
 3 Op wien 't raadhuis vast en styver
 Dan op steene suilen staat;
 Luister van de Borgerye,
 6 Die laas meer en meer versmelt
 Onder Spanjes tyrannye,
 Die noch 't Spaansche Neerland quelt,
 9 Op dat ghy weer mooght aanschouwen
 Wat myn leedige uren zyn,
 Lees dit rymvel ongevouwen
 12 Voor Amandus Norbertyn.
 Stel het, bid ik, hem ter handen,
 Op dat ik te meer verplicht
 15 Aan uw weldaân, ook uw landen
 Diene en roeme in hart en dicht.([6])

Twee woorden in dit verzoek tot bemiddeling maken mijns inziens duidelijk waarom Six zo handelt. In de verzen 9-10 ("Op dat ghy weer mooght aanschouwen, / Wat myn leedige uren zyn") wijst het woordje 'weer' erop dat het niet de eerste keer was dat hij een gedicht naar Ninove stuurde. Daaruit kunnen we konkluderen dat Boele geen juridische vakidoot was, maar een bredere belangstelling aan de dag legde en zeker ook iets voelde voor poëzie. Waarschijnlijk speelden voor Six, deze Hollander, die op zakenreis was, ook economische factoren een rol en mogen we de 'weldaân' in vers 15 als koopkontrakten interpreteren, want Boele had veel invloed en relaties. Six bewierookt hem als stadsgriffier, als stevige steun voor het stadsbestuur en als 'luister van de burgerij' (vers 5). Door de brief 'ongevouwen' te sturen - wij zouden zeggen 'in open omslag' - breidt hij deze lof uit tot de abdij, deze parel van de stad, en tot zijn tuinman. Misschien is het gedicht voor Fabius slechts een gelegenheid om de stadspensionaris wat in het gevlei te komen. Dit lezende stak hij vast een hoge borst op.

Anderzijds verbaasde het mij dat Six als overtuigd calvinist zich een lovend grapje veroorlooft als in vers 23 ('Wie zou geen pater worden om dagelijks deze tuin te bewonderen') en in vers 8 spreekt over 'Spanjes tyrannye, / Die noch 't Spaansche Neerland quelt.' Klinkt dat niet wat onheus in de oren van Boele, die gezien zijn ambt een officiële figuur was en wiens overheid hier vrij sterk wordt gegispt. Was hij gediend of verveeld met dit scherp verwijt of moet ik zeggen 'met deze poging tot insubordinatie'? We zijn dan een zestal jaren na de vrede van Munster (1648), die een einde maakte aan de tachtigjarige oorlog en gesloten werd tussen de Republiek der Verenigde Nederlanden en Spanje. Frankrijk hield zich afzijdig en teisterde met zijn legerbenden onze zuidelijke streken. Ook Ninove had te lijden onder het foerageren en inkwartieren van Franse troepen en Boele in persoon zou daarvan de nadelige gevolgen ondervinden. Vangassen 417-421 verhaalt hoe Boele in 1658 naar Aalst vlucht en een jaar later vanuit Brussel een brief aan de regering schrijft, waarin hij zich ziek meldt. Wanneer de schepenen besluiten de uitbetaling van de soldij der garnizoenen te stoppen, wordt hij door generaal Fariaux te Brussel gevangen gezet, maar niet voor lang.

Boele stierf in 1661. Zijn echtgenote Barbara Uutersproet bezweek aan de pest in 1677.

De laatste gegevens lees ik op de verplaatste grafzerk in het koor van de huidige parochiekerk; voor de oorspronkelijke steen, zie E. Dhanens 73 en D. Van de Perre, in *Tentoonstelling* 83, n 3.

R. Lievens
Oudebaan 363
3000 Leuven

Bibliografie

- STEPHANUS AXTERS, Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden. IV. Na Trente. Antwerpen 1960.
- NORBERT BACKMUND, Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens. Averbode 1972.
- FRANK BAUR, zie Van Es.
- BCNI = Bibliotheca catholica neerlandica impressa 1500-1727. Hagae Comitum 1954.
- ELISABETH DHANENS e.a., De Onze-Lieve-Vrouwkerk te Ninove. (Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen XI). Gent 1980.
- G.A. VAN ES, in Frank Baur e.a. (ed.), Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden, 5, 1952, 161-180.
- G.A. VAN ES, Poësy van J. Six van Chandelier. Bloemlezing uit zjn dichtwerk met inleiding en aantekeningen. Zwolle 1953.
- J.F. FOPPENS, Bibliotheca, Belgica. Bruxellis, 1739.
- A. FRANK - VAN WESTRIENEN. De grooten Tour. Amsterdam 1983.
- J.G. FREDERIKS, Joannes Six van Chandelier, in TNTL 4, 1883, 227-290.
- LÉON GOOVAERTS, Ecrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré. Dictionnaire bibliographique. Bruxelles 1899-1909.
- A.E. JACOBS, J. Six van Chandelier. Gedichten. Studie-uitgave met inleiding en commentaar. Deel I / Teksten. Deel II / Commentaar. 1991. Assen / Maastricht 1991.
- CHR. GOTTLIEB JOECHER, Allgemeines Gelehrten-Lexicon. Hildesheim 1960-1961.
- G. MERSCH en J. WAUTHOZ-GLADE, L'Abbaye de Ninove, in Monasticon belge 7, 1980, 485-535.
- L.C. MICHELS, Filologische opstellen. Deel IV. Stoffen van verscheiden aard. Zwolle 1964, 174-211.
- J. REUSENS, in Biographie nationale. Tome deuxième. Bruxelles 1868, 697, artikel Boone (Amand).
- JAN VAN ROMPAEY, De grote raad van de hertogen van Boergondië en het parlement van Mechelen. Brussel 1973.
- Tentoonstelling = De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove. Catalogus van de tentoonstelling Ninove 1 - 23 april 1989.
- H. VANGASSEN, Geschiedenis van Ninove. Tweede deel. Ninove 1960.

 SIGNALEMENT

GHISLAINE EEMANS-MOORS, Rosaline Lace. Londen, s.d., 126 p.

Zoals de titel laat vermoeden, is dit boek voor een internationaal publiek bedoeld en daarom ook in vier talen opgesteld (Engels, Frans, Nederlands en Duits).

Aan de basis van deze publicatie ligt het proefschrift van de auteur over Rosaline-kant in het Land van Aalst, waarmee ze in 1985 haar opleiding als kantlerares in het kantcentrum te Brugge voltooide.

De Rosaline-kant werd in de streek van Aalst geklost van ca 1890 tot 1950. Een eerste generatie meisjes kreeg haar opleiding in de kant-scholen, katholieke instellingen die de armoede hielpen bestrijden ; toen deze scholen vanaf de eeuwwisseling hun deuren sloten, werd de kennis van moeder op dochter doorgegeven. De auteur haalde haar informatie voornamelijk bij Virginie Van Leuven uit Erondegem (+ 1987), die 70 jaar lang voor verschillende kantuitgevers uit het Aalsterse geklost had.

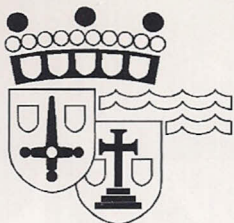
G. Eemans-Moors situeert de Rosaline-kant t.o.v. de Duchesse, de Point d'Angleterre en de typische naaldkant uit de streek : de Vieux Flandres.

Bij de materiaalbeschrijving worden zowel de traditionele elementen als recente verbeteringen (b.v. de staander van het kantkussen) vermeld.

Talrijke illustraties tonen niet alleen de oude patronen maar ook nieuwe ontwerpen van Pierre Eemans. Het grootste aandeel van deze publicatie gaat echter naar de gedetailleerde voorstelling van de basistechnieken. Voor wie "boontjes", "roosjes", "kopkes", "viskes" e.d. wil klossen, lijkt dit werk een prima basisdocument.

In bijlage krijgt de lezer adressen van kantcentra en -scholen uit de hele wereld.

Het boek kadert in een ruimer concept van de Londense uitgeverij Batsford, die zich toelegt op praktisch georiënteerde publicaties over kant.

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS EN OUDE JAARGANGEN

Een los nummer vanaf jaargang 1991 kost 200 fr.

Een enkel nummer vóór 1991 kost 150 fr., een dubbel nummer 250 fr.

Een volledige oude jaargang kost 600 fr.

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 422-4072681-04 van Het Land van Aalst, Oude jaargangen, Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade, tel. (053) 70 21 79.

Niet alle jaargangen zijn nog in voorraad. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op.

EVENEENS BESCHIKBAAR:

G. Van Bockstaele, Gids voor een werkbezoek aan de koninklijke bibliotheek Albert I te Brussel - 1991: 100 fr. (gebeurlijk te verhogen met portonkosten).

Herman van Isterdael e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983). 2 banden - 915 blz.: 1.200 fr. (gebeurlijk te verhogen met portonkosten).

Kaart van het voormalige "Land van Aalst" (1596) - Horenhaut - kleurendruk - 1988: 1.000 fr.

De publicatie van deze jaargang gebeurt met de financiële steun van:

DE RIEMAECKER
printing
B V B A

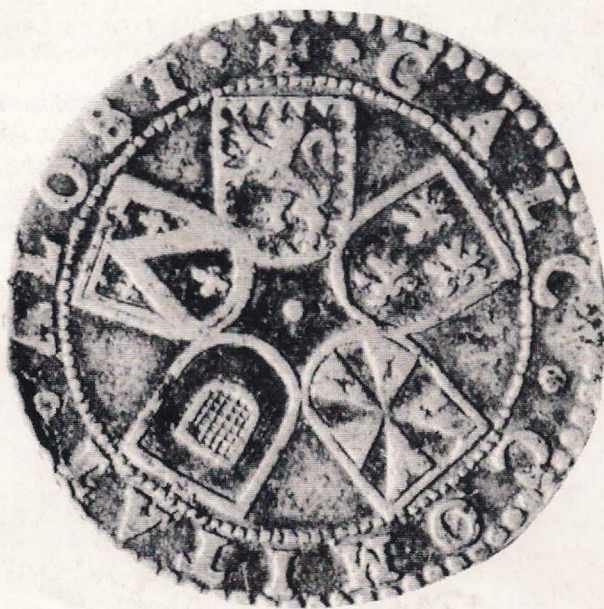
NUKERKEPLEIN 9 • B-9681 NUKERKE
TEL. (055) 21 14 04 • FAX (055) 21 20 00

Inhoud

JAARGANG LI - 1999 - NUMMER 2

I. DE TEMMERMAN	
K. DE WOLF	
Het kasteel en het park van Leeuwergem	77 - 100
E. AERTS	
Hop- en bierhandel tussen Aalst en Lier	101 - 126
W.L. BRAEKMAN	
Cyriel De Vuysts bijdrage tot de geschiedenis van Herzele	127 - 147
R. LIEVENS	
Dichterlof voor de Ninoofse kloostertuin	148 - 159
Signalement	160

1999